

وزارت کشور
گروه میراث شهری ایران
(باقمی)

سازمان عمران و بهسازی شهری
منطقه شمال غرب کشور

بازخوانی نقشه‌های تاریخی
شهر

تَبرِز

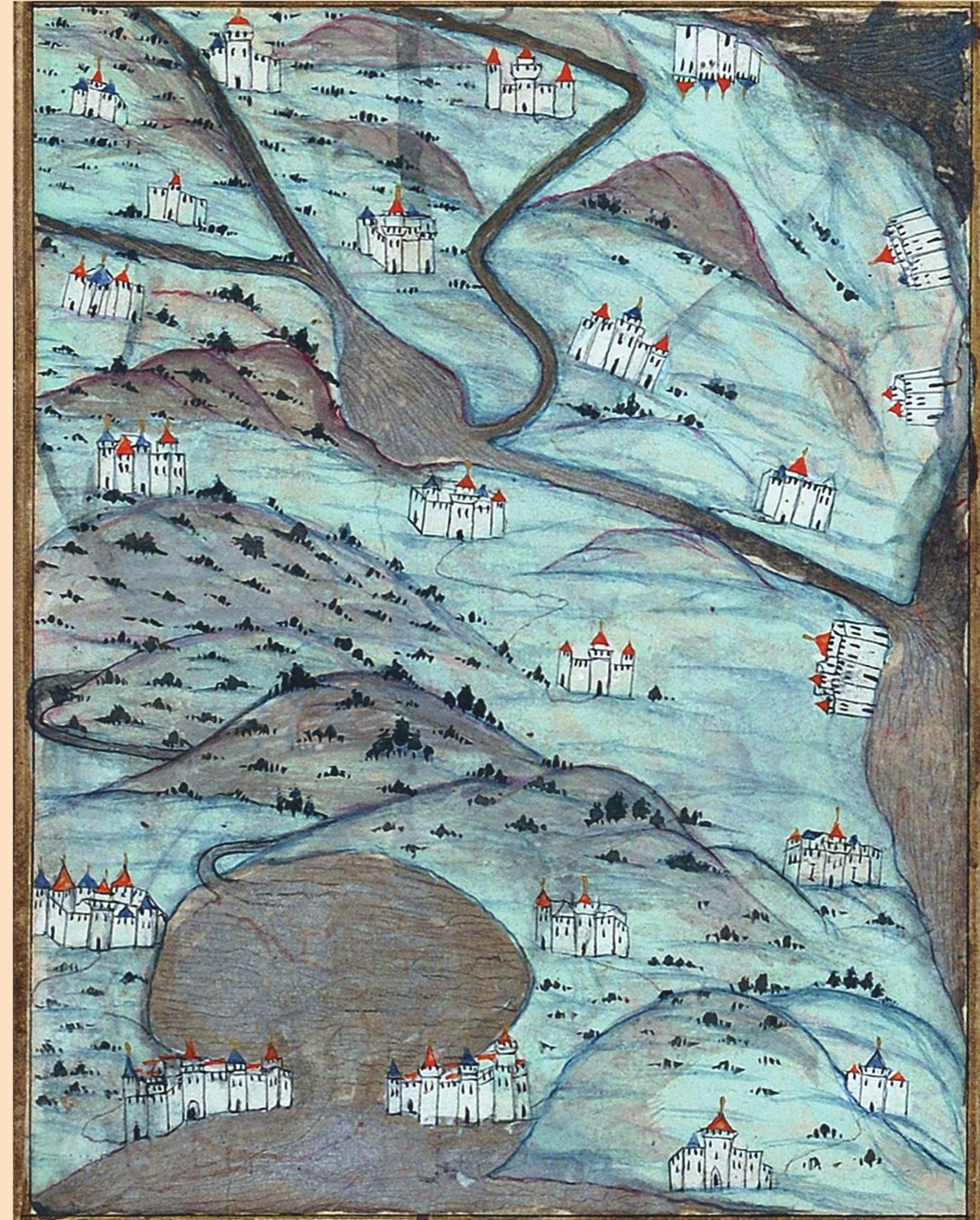
فرهاد فخاری تهرانی

فرامرز پارسی

امیربانی مسعود

۱۳۸۵

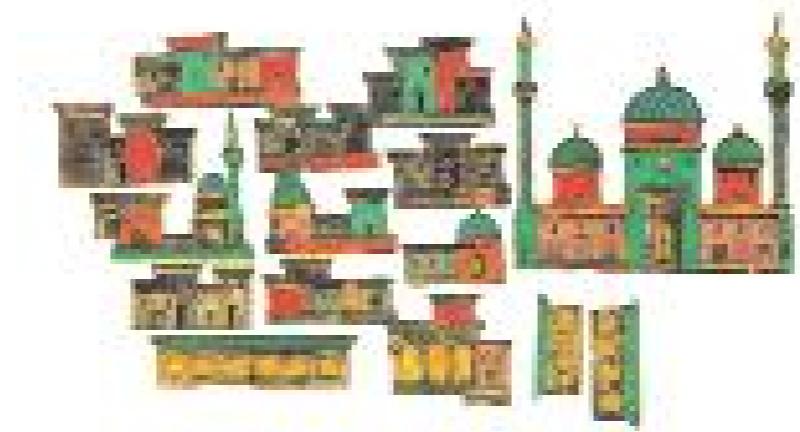
دستور

مجری پروژه

محمد رضا ابوالحسنی M.REZA ABOLHASSANI

تلفکس: ۹۶ ۴۱ ۸۴ ۸۸ - ۹۹ ۳۰ ۸۸

بازخوانی نقشه‌های تاریخی
شهر

مکانی که حالت شویا برگ است طول دیوار مسجد از طرف مغرب یکچه درع است و طول دیوار از طرف جنوب پیش درع است و قطر دیوار از طرف مغرب ده فرسخ است و ارتفاع دیوار که آلان موجود است سی و همان فوت
ولکن در اینجا بناهار ارتفاع دیوار هستند دفع بوده است چون بجهل ساخته بودند بعد از دوسال از سرطانی قدری فرو رخت و قدری هم بمرور دهور خراب شد باعینی که بست و دو فرع از بالای دیوار ریخته شده است و بعیت و چهار فرع از پایی دیوار درزیر خاک نباشد و لاله سی چهار فرع

وعلیش و وزیر سلطان ابوسعید بن اوجای تو بود دوازده سال و نیم با الاستقلال وزارت کرد و در شاه مصطفی و پسرش شاهزاده اورا اورده در مقبره که در شهر جنوبی همین ازک ساخته بود دفن کردند
و اشری از مقبره نگذد بود مکران او قات که اخراج امکنه با همای عصره معلوم شد و بخرشی کی از وزیر اخراج شد کی مددجه شاهزاده حمل کرد از این خلیل علامه

وزارت**جن**و**شهرسازی**
شرکت عمران و بهسازی شهری ایران
(مادرخان)

شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی»
شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شمالغرب

بازخوانی نقشه‌های تاریخی شهر

فرهاد فخاری تهرانی

فرامرز پارسی

امیربانی مسعود

فخاری تهرانی، فرهاد، ۱۳۲۳ -
 بازخوانی نقشه‌های تاریخی شهر تبریز / فرهاد فخاری تهرانی، فرامرز پارسی،
 امیربانی مسعود؛ [برای] شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی»،
 شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شمالغرب. - تهران: شرکت عمران و بهسازی
 شهری ایران «مادر تخصصی»، ۱۳۸۴.
 ۹۶ ص. : مصور، نقشه، جدول.
 فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 ص. ع. به انگلیسی:
 کتابنامه: ص. ۷۶.
 ۱. تبریز - جغرافیای تاریخی - نقشه‌ها. ۲. تبریز - تاریخ -
 نقشه‌ها. الف. پارسی، فرامرز، ۱۳۴۲ - ب. بانی مسعود، امیر، ۱۳۴۶.
 ج. شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی» (شرکت عمران و مسکن سازان
 منطقه شمالغرب). د. عنوان.
 ۹۵۵/۳۲۲۲۰۲۲۳ DSR ۲۰۷۹/۴۲ ب/۳
 کتابخانه ملی ایران

وزارت کشور
 شرکت عمران و بهسازی شهری ایران
 (مادر تخصصی)

شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی»
 شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شمالغرب

بازخوانی نقشه‌های تاریخی شهر تبریز

به کوشش: فرهاد فخار تهرانی، فرامرز پارسی و امیربانی مسعود
 ترجمه انگلیسی: مژگان اصفهانی نژاد
 طراحی صفحات: علی خسروی
 بازسازی تصاویر و نقشه‌ها: عارف ترابی، اکبر بزرگ‌مولا و علی تقی
 گردآوری نقشه‌ها: سازمان اسناد شمالغرب کشور
 موزه کاخ گلستان
 سازمان جغرافیایی سهاب
 آرشیو خصوصی کامران صفامنش
 مجری پروژه: کانون تبلیغاتی گیلان
 لیتوگرافی: آینده پرداز
 چاپ: ترسیم
 صحافی: معین
 شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه
 چاپ اول: ۱۳۸۵
 ناشر: شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی»
 بها: ۴۲۰۰۰ ریال
 تهران، خیابان ولی‌عصر، خیابان شهید خدامی، شماره ۶۹، شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی»
 شماره شابک: ۹۶۴-۸۹۲۱-۰۳-۰۰۰۴۲۰

فهرست مطالب

۶۱	نقشه سیل تبریز (۱۲۸۸ هـ. ق. / ۱۸۸۹ م.)	پیشگفتار
۶۲	۱-۴. شرح توصیفی نقشه	قدردانی
۶۲	- پی‌نوشت	نقشه مینیاتوری مطراقچی (۹۴۰-۹۴۲ هـ. ق. / ۱۵۳۶-۱۵۳۳ م.)
۶۲	۴۳. یخچال	۱. شرح توصیفی نقشه
۶۲	۴۴. متفرقه	- پی‌نوشت
۶۲	۴۴. پی‌نوشت	نقشه تردهزل - فابویه (۱۲۰۷-۱۲۰۸ هـ. ق. / ۱۸۰۷-۱۸۰۸ م.)
۶۴	نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۳۲۷ هـ. ق. / ۱۹۱۰ م. (اسداللهخان مراغه‌ای))	۲. شرح توصیفی نقشه
۶۴	۱-۶. شرح توصیفی نقشه	۱-۲. شرح توصیفی نقشه
۶۶	۱-۱-۶. اسامی ابنیه	۱-۱-۲. اسامی نوشته شده روی نقشه به تفکیک نوع کاربری
۷۰	۲-۱-۶. جدول معرفی فضاهای بازار	۱-۱-۱-۲. ارک
۷۱	۳-۱-۶. اطلاعات داخل متن نقشه	۲-۱-۱-۲. بازار
۷۱	۱-۳-۱-۶. اماکن عمومی و دولتی	۳-۱-۱-۲. تکیه
۷۱	۲-۳-۱-۶. باغ	۴-۱-۱-۲. حمام
۷۱	۳-۳-۱-۶. بقעה	۵-۱-۱-۲. خانه
۷۱	۴-۳-۱-۶. پل	۶-۱-۱-۲. دروازه
۷۱	۵-۳-۱-۶. تکیه و مسجد	۷-۱-۱-۲. قبرستان
۷۲	۶-۳-۱-۶. جاده‌ها و خطوط ارتباطی	۸-۱-۱-۲. کاروانسرا
۷۲	۷-۳-۱-۶. دروازه	۹-۱-۱-۲. کوچه
۷۲	۸-۳-۱-۶. قبرستان	۱۰-۱-۱-۲. محلات
۷۲	۹-۳-۱-۶. کلیسا و مدارس اقلیت‌های مذهبی	۱۱-۱-۱-۲. مدرسه
۷۲	۱۰-۳-۱-۶. کوچه و دربند	۱۲-۱-۱-۲. مسجد
۷۳	۱۱-۳-۱-۶. محلات	۱۳-۱-۱-۲. میدان
۷۳	۱۲-۳-۱-۶. میدان	نقشه‌های حومه واستحکامات شهر تبریز (۱۲۲۷ هـ. ق. / ۱۸۲۷ م.)
۷۳	۱۳-۳-۱-۶. واحدهای تولیدی و کارگاه‌ها	۱-۳. شرح توصیفی نقشه‌ها
۷۴	- پی‌نوشت	۱-۱-۳. شرح توصیفی نقشه حومه شهر
۷۵	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به راهها
۷۶	منابع	۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به روستاها
۷۷	پیوست	۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به کوه‌ها
۳۱	نقشه سیل تبریز (۱۲۸۸ هـ. ق. / ۱۸۸۹ م.)	۱-۱-۱-۳. اسامی روذخانه‌ها
۳۵	۱-۴. شرح توصیفی نقشه	۱-۱-۱-۳. اسامی خاص اینیه و مکان‌های متفرقه
۴۳	- پی‌نوشت	۲-۱-۱-۳. شرح توصیفی نقشه استحکامات شهر
۴۴	نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۲۹۷ هـ. ق. / ۱۸۸۰ م.) (قراجه‌داغی)	- پی‌نوشت
۴۴	۱-۵. شرح توصیفی نقشه	۱-۱-۱-۲. اسامی نوشته شده روی نقشه به تفکیک نوع کاربری
۴۷	۲-۵. مشخصات عمومی نقشه	۱-۱-۱-۲. ارک
۵۳	۳-۵. اطلاعات داخل متن نقشه	۲-۱-۱-۲. بازار
۵۴	۱-۳-۵. آسیاب	۳-۱-۱-۲. تکیه
۵۴	۲-۳-۵. بازارچه	۴-۱-۱-۲. حمام
۵۶	۳-۳-۵. باغ و مزرعه	۵-۱-۱-۲. خانه
۵۶	۴-۳-۵. بقعه و مقبره	۶-۱-۱-۲. دروازه
۵۶	۵-۳-۵. پل	۷-۱-۱-۲. قبرستان
۵۶	۶-۳-۵. تکیه	۸-۱-۱-۲. کاروانسرا
۵۷	۷-۳-۵. توپخانه	۹-۱-۱-۲. کوچه
۵۷	۸-۳-۵. جبهخانه	۱۰-۱-۱-۲. محلات
۵۷	۹-۳-۵. حرمخانه	۱۱-۱-۱-۲. مدرسه
۵۷	۱۰-۳-۵. حصار	۱۲-۱-۱-۲. مسجد
۵۷	۱۱-۳-۵. حمام	۱۳-۱-۱-۲. میدان
۵۷	۱۲-۳-۵. خانه	نقشه‌های حومه واستحکامات شهر تبریز (۱۲۲۷ هـ. ق. / ۱۸۲۷ م.)
۵۸	۱۳-۳-۵. دروازه	۱-۱-۳. شرح توصیفی نقشه‌ها
۵۸	۱۴-۳-۵. روذخانه	۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به راهها
۵۸	۱۵-۳-۵. سربازخانه	۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به روستاها
۵۸	۱۶-۳-۵. سیلال	۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به کوه‌ها
۵۸	۱۷-۳-۵. طویله	۱-۱-۱-۳. اسامی روذخانه‌ها
۵۹	۱۸-۳-۵. قبرستان	۱-۱-۱-۳. اسامی خاص اینیه و مکان‌های متفرقه
۵۹	۱۹-۳-۵. قراولخانه	۲-۱-۱-۳. شرح توصیفی نقشه استحکامات شهر
۵۹	۲۰-۳-۵. کارخانه	- پی‌نوشت
۵۹	۲۱-۳-۵. کاروانسرا	
۵۹	۲۲-۳-۵. کالسکهخانه	
۵۹	۲۳-۳-۵. کوچه و کوچه باغ	
۶۰	۲۴-۳-۵. محله	
۶۱	۲۵-۳-۵. مدرسه	

سابقه مدارک عمده‌ای که در زمینه شناساندن و انتقال میراث دانش تاریخی - جغرافیایی درباره اجتماعات شهری در جامعه اسلامی نوشته‌اند به قرنها سوم تا پنجم هجری برمی‌گردد. منابعی مکتوب و به ندرت ترسیمی از وضعیت شهرهای آن دوران که می‌توان در آثار جغرافی دانان، تاریخ نگاران، سیاحان، منجمان و ریاضی دانان یافت، به گونه‌ای که هر کدام از این شخصیت‌ها به فراخور نیاز و تخصص خود مبادرت به نگارش و یا ترسیم این مراکز همت گمارده‌اند و روشن است که آثار نوشتاری به دلیل وضعیت کتابت و رونویسی از آنها در زمان‌های مختلف نسبت به گونه‌های ترسیمی دوام و بقای بیشتری داشته‌اند.

امروزه در مؤسسات اجرایی نظیر شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران که تلاش در ارتقا و بهبود کیفیت محیط شهری در مراکز قدیمی و تاریخی را به عنوان مهمترین وظیفه خود قلمداد می‌کند، آگاهی از وضعیت پیشین شهرها به عنوان بستری مهمنه برای اقدامات آتی به حساب می‌آید و بدینه است شناخت از تحولات کالبدی در زمانهای گذشته شهرهای رپهنه‌جغرافیایی آن زمینه‌ای مناسب برای آینده نگری و ترسیم راه‌های توسعه و تحول آینده محسوب می‌شود.

در این راه، به دلیل پراکندگی مکان‌های شهری در حوزه‌های اقلیمی گوناگون ایران و شاخه‌های فرهنگی محیط زندگی، «نقشه» مجموعه‌پیچیده از عناصر و عوامل گوناگون و مهمترین مدرک مطالعه و شناخت شهرهای تاریخی است که لذت سیر در آن هم‌سنگ باسفری خیال‌انگیز به درون شهر می‌باشد. هر چند که نقشه از زبان و بیان تصویری خاصی برخوردار است و آشنایی با آن زبان به درک بهتر از نقشه کمک می‌کند.

تاکنون از شهرهای ایران، نقشه‌های قدیمی به صورت پراکنده ارائه شده و یا مؤسسه کارت‌توگرافی سحاب با همکاری سازمان میراث فرهنگی کشور اهتمام به چاپ مجموعه‌ای از نقشه‌های تاریخی شهرهای ایران نموده است. ولی می‌توان اعلام کرد که کتاب حاضر یکی از اولین گام‌ها در معرفی نقشه‌های موجود تاریخی از یک شهر می‌باشد که به تبریز اختصاص یافته است، کتابی با عنوان معرفی نقشه‌های تاریخی تبریز.

کتاب پیش رو که به یاری پژوهشگران سختکوش آقایان دکتر فرهاد فخاری تهرانی، مهندس فرامرز پارسی، مهندس امیر بانی مسعود با پشتکار و صرف وقت و حوصله زیاد از نقشه‌های تبریز گردآوری شده است، اولین کار در این زمینه توسط شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شمال غرب به چاپ رسیده است. کتابی از مجموعه نقشه‌های قدیمی شهر تبریز از دیرباز تا دوره قاجار.

روشن است که ارایه آثار گذشتگان هیچ گاه پایانی ندارد و همواره با دستیابی به مدرکی قدیمی اطلاعات موجود نیاز به بررسی و بازنگری خواهد داشت، همان‌گونه که نقشه‌های این کتاب نیز بر حسب تاریخ ترسیم نقشه، اطلاعات ارایه شده قبلی را مورد بازنگری قرار داده است. ضمن آرزوی توفیق برای این عزیزان، امید است که چاپ این کتاب به اصلاح فتح بابی در راه ارائه نقشه‌های تاریخی هر شهر باشد و زمینه را برای مطالعات دقیق در این زمینه فراهم آورد.

پیشگفتار

کتاب حاضر چکیده طرح پژوهشی است با همین عنوان، که به سفارش شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی» وزارت مسکن و شهرسازی انجام شد. هدف از این پژوهش، گردآوری، تحلیل و توصیف تمامی نقشه‌های تبریز تا پایان دوره قاجار بود تا از این رهگذر، برای پژوهندگان معماری، شهرسازی و جغرافیاکه می‌خواهند در حوزه‌های گوناگون شهر تبریز، مطالعه کنند، مرجع موثقی فراهم آید. با این هدف در گام نخست تلاش شد تا کلیه نقشه‌هایی که مربوط به شهر تبریز بوده و با هر عنوانی تهیه شده است گردآوری شود. در این راه ۱۴ نقشه، شناسایی گردید. پس از آن سعی شد تا اصالت این نامها بررسی گردد. آیا نقشه‌ای که به نام روسها مشهور است واقعاً توسط آنها تهیه شده؟ آیا نقشه‌آلمانها نیز چنین حالتی دارد؟ اگرنه تهیه کننده نقشه اصلی کیست؟ در این راه نشانه‌ها و علایم نقشه‌ها، نوع خطوط و نوشتار نقشه‌ها ملاک مقایسه قرار گرفت و اصالت عناوین مشخص گردید. گام بعدی مشخص نمودن نقشه‌های تهیه شده در پی عملیات میدانی و براساس اطلاعات روز و تمايز آنها از نقشه‌هایی که بدون عملیات میدانی و با نسخه برداری از روی نقشه اصلی تهیه شده‌اند، بوده است. از میان نقشه‌های مورد مطالعه ۷ نقشه با مشخصه برداشت میدانی تشخیص داده شد. این کار قطعاً برای پژوهشگرانی که با وسوسی کارشناسانه به اطلاعات استناد می‌کنند حائز اهمیت است.

در ادامه روند پژوهش مطالعه برروی نقشه‌های فوق الذکر متمرکز گردید و با توجه به حجم بالای نشانه‌ها و مطالب مورد توجه به نسبت نقشه‌های امروزی، این نقشه‌ها، به عنوان متنی پیچیده در نظر گرفته شد که کمیت و کیفیت اطلاعات آنها می‌تواند مطالعه کننده را با دشواری هایی نیز روبرو کند. بنابراین کوشیده شد تا با لایه بندی این اطلاعات و تفکیک موضوعی آنها خواندن نقشه‌ها راساده ترشود و امکان مطالعه آماری و نیز انجام تحلیل‌های موردی برای پژوهشگران فراهم آید. کار لایه بندی اطلاعات برروی نقشه‌هایی که اصل تشخیص داده بود، انجام شد و این امکان فراهم آمد که پژوهشگران بتوانند با ترکیب لایه‌های مورد نظر خود مفاهیم جدیدی را استنتاج نمایند و از این طریق با طرح دیدگاه‌های جدید، اطلاعات و تحلیلهای جدیدی از نقشه‌ها فراهم آورد. در کتاب حاضر با توجه به طولانی بودن مطالب و استدلالهای پژوهشی سعی شد تا با خلاصه کردن مطالب پژوهش در حوصله یک کتاب قرار گیرد. بنابراین با آوردن نقشه‌های اصل، استدلالهایی را که برای اصالت آنها لازم بود ارائه و سپس به توصیف نقشه پرداخته شد تا خواننده با مطالعه این سطور آشنایی لازم با متن و نظام نشانه شناسانه نقشه را بدست آورد و در نهایت اطلاعات آماری نقشه ارائه گردید.

از طرفی کلیه فعالیت‌های انجام شده جهت گردآوری نقشه‌ها، در جدولی خلاصه شد و در انتهای کتاب، سایر نقشه‌ها جهت استفاده هر چه بیشتر محققین، در بخش پیوست ارائه شده است. قابل ذکر است لایه بندی اطلاعات در این طرح پژوهشی از با اهمیت ترین فعالیت‌های انجام شده محسوب می‌شود که تنها جنبه آماری آن در کتاب ارائه شده است. چنانچه امکان ارائه نقشه‌های تولید شده از این روش در کتاب وجود داشت، حجم کتاب به چند برابر حجم فعلی افزایش می‌یافت، لذا با این قصد که در آینده این فعالیت که با نرم افزارهای خاصی انجام شده است در قالب لوح فشرده (CD) ارائه گردد، از آوردن آن در کتاب خودداری شد و بدینه است که علاقه مندان قبل از تهیه این لوح فشرده قادر خواهند بود با مراجعت به اصل این پژوهش که در شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی» شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شمال‌غرب موجود است، نیازهای مطالعاتی خود را برآورده سازند.

قدردانی

سزاوار است از همکاری و مساعدت عزیزانی که بدون همراهی آنان چنین پروژه‌ای به سرانجام نمی‌رسید یادشده و بدین وسیله از سرکارخانم پروین صدر شفّاعی‌الاسلامی و آقایان محمد سعید ایزدی ، اکبر برزگر مولان ، اکبر تقی‌زاده اصل ، عارف ترابی ، علی تقوی ، حمید رضا سپهری ، امیرقلی شاهگلی ، محسن نیکخواه ، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی و شهرداری تبریز قدردانی می‌شود.

نقشهٔ مینیاتوری مطراق‌چی^۱ (۹۴۰-۹۴۲ هـ. ق. ۱۵۳۶-۱۵۳۳ م.)

Miniature map of Matraqchi (1537-1538 A. D.)

بعضی از صفحات مصور این نسخه، دارای متن نوشتاری است و برخی از آنها در بردارنده تصویریک، دو، و حتی سه منزل اند؛ گاهی هم تصویر شهرهای بزرگ سرراه لشکر عثمانی، چون تبریز و سلطانیه، و نیز قصبهٔ درجزین دو صفحه را اشغال کرده‌اند. این کتاب، در کل دارای سه بخش است:

۱. مقدمه، شامل توضیح اهداف لشکرکشی و نام قلاع تسخیر شده؛
۲. توضیحی دربارهٔ تقسیم‌بندی هفت اقلیمی زمین، و بیان موقعیت ممالک و شهرها؛

۳. بخش مشتمل بر نامها، تصاویر منزل مسیر لشکرکشی از استانبول تا تبریز و بغداد، و بر عکس.

به نظر پروفسور یوردایدن: «تصاویر بر اساس عینیات ترسیم شده‌اند. ولی نباید فراموش کرد که آنها گاهی با رجوع به تصاویر ذهنی و برداشت‌های سریع در طول لشکرکشی، همانگونه که در نقاشی‌های ایرانی معمول است کشیده شده‌اند، و زمانی دیگر با خطوط اصلی و شماتیک که عموماً در مکان اصلی خود نیستند. به طور مثال اکثر پل‌ها شبیه یکدیگرند. ولی با وجود این در بین بنای‌هایی که تصویر شده‌اند آنها که تاکتون بر پا مانده‌اند کاملاً قابل تشخیص می‌باشند».^۲

پروفسور یوردایدن عقیده دارد که در شیوهٔ نقاشی‌های عثمانی، تصاویر به دنیا عادی و زندگی مردم خیلی وابسته‌اند، و زندگی واقعی و هنر و فرهنگ عثمانی را نشان می‌دهند.

والتر دنی، پژوهشگر آمریکایی، جزئیات نقشهٔ استانبول به قلم نصوح را بررسی کرده است. عنوان این بررسی «طرح معماری استانبول در قرن شانزدهم» است، و پژوهشگر تلاش کرده بناهای به تصویر درآمده را با واقعیت موجود مقایسه کند. به نظر او، برخی آرامگاه‌ها، به خصوص آنها که در شهرهای بزرگ قرار دارند، از دیدگار معماری و توپوگرافی با واقعیت مطابقت دارند؛ اگرچه از میان آنها برخی نیز به یکدیگر شبیه و زده نگاشتی‌اند. به این ترتیب، تصاویر شهرهای استانبول، دیاربکر، تبریز، سلطانیه و بغداد برای پژوهشگران تاریخ معماری حاوی نکات ارزش‌های هستند.^۳

کتاب بیان منازل^۴، بخشی از کتاب از سلیمان نامه است که خود بخشی از کتاب تواریخ سلیمان قانونی، سلطان عثمانی به شمار می‌آید. این کتاب، شرح مصور منازل مسیر لشکرکشی سلیمان قانونی از استانبول به ایران غربی و عراق، و بازگشت به استانبول است. سلطان عثمانی، در جریان سالهای ۹۴۰-۱۵۳۶ هـ. ق. (۱۵۳۳-۱۵۳۶ م) به ایران لشکرکشی کرده است؛ از طریق خوی، تبریز، زنجان، سلطانیه، همدان و قصر شیرین، تا بغداد پیش رفته، سپس از راه شهر زور، بانه، بوکان، مراغه و سعیدآباد به تبریز بازگشته است؛ آن گاه در تعقیب شاه طهماسب صفوی بار دیگر تانزدیکی همدان پیش تاخته و سرانجام از طریق تبریز خاک ایران را ترک کرده است. نصوح مطراق‌چی^۵، از همراهان سلطان، ضمن تهیه گزارشی از این لشکرکشی، اغلب منزلهای مسیر حرکت اردوی عثمانی را به تصویر کشیده و در کتاب بیان منازل عراقین سلیمان خان خود ثبت کرده است. نسخهٔ موجود بیان منازل، کتابی است ۱۰۹ (۲۱۸ صفحه‌ای) که هم اینک در کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه استانبول نگهداری می‌شود. این نسخه به احتمال زیاد نسخه‌ای منحصر به فرد است که به دست شخص نصوح مطراق‌چی برای کتابخانهٔ سلیمان تهیه شده است. نوشتهٔ مینیاتورهای آن به احتمال زیاد در سال ۹۴۴ هـ. ق (۱۵۳۷-۱۵۳۸ م) تهیه و به شخص سلطان و کتابخانهٔ دربار قدیم تقدیم شده است. در سال ۱۳۷۹ شمسی، بخش ایران این کتاب، به کوشش رحیم رئیس‌نیا، و ازوی سازمان میراث فرهنگی چاپ و منتشر شده است.

قطع نسخهٔ یادشده ۲۳۰×۳۱۵ میلیمتر، و قسمت اشغال شده یعنی صفحات حاوی تصاویر و نوشه، ۱۳۰×۲۲۰ میلیمتر، و هر صفحهٔ نوشه مشتمل بر ۲۷ سطر است. ۱۳۲ صفحه از ۲۱۸ صفحهٔ موجود اثر مصور است. ۵۶ صفحه از این صفحات مصور، مینیاتور گونه‌ای را در بر می‌گیرند که دربارهٔ منازلی است که در داخل مرازهای فعلی ایران قرار دارند.

در مورد «نصوح سلاحی» نگارگر نقشه‌های کتاب بیان منازل اطلاعات چندانی در دست نیست. همین قدر مشخص است که «نصوح سلاحی» ملقب به «مطراق‌چی» نقشه‌بردار، نقاش و ریاضی دان مسلمان اهل بوسنی بوده و بین سالهای ۱۵۳۷-۳۸ میلادی به ترسیم این نقشه مبادرت ورزیده است.

Miniature map of Matraqchi (1537-1538 A. D.)

مأخذ: نصوح مطرافق چی
نقشه مینیاتوری مطرافق چی

۱-۱. شرح توصیفی نقشه

- پی‌نوشت
- ۱ . فرهاد فخار تهرانی، فرامرز پارسی، امیربانی مسعود، طرح پژوهشی «بازخوانی نقشه‌های تاریخی تبریز»، شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی» (شرکت عمران و مسکن سازان منطقه شمال‌غرب کشور)، ۲ ج، سال ۱۳۸۲-۱۳۷۹ (منتشر نشده)
 - ۲ . بخش تاریخی نقشهٔ مطراق‌چی برگرفته و تلخیص شده از کتاب؛ نصوح مطراق‌چی، بیان منازل، ترجمهٔ رحیم رئیس‌نیا، میراث فرهنگی کل کشور، چ اول، سال ۱۳۷۹.
 - ۳ . در متن کتاب، مطراق‌چی آمده است، بیان منازل، ص ۹.
 - ۴ . نادیه ایمانی، شرح سلطانیه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، سال ۱۳۷۴، ص ۱۶۰.
 - ۵ . همان رساله، صص ۵-۶.
 - ۶ . مسجد صاحب‌الامر فعلی.
 - ۷ . سفرنامهٔ شاردن، ترجمهٔ اقبال یغمایی، چ ۲، نشر طوس، تهران، چ اول، سال ۱۳۷۹، ص ۴۷۹.

سقف خانه‌های معمولی و بازار صاف ترسیم شده است. اکثر بنایها به صورت سه بعدی ترسیم شده‌اند و از مجموعه بنای‌های ترسیم شده حدود ۱۵ بنا دارای منوار است که یادآور اینی مذهبی است. الگوی ترسیم این بنایها احتمالاً ساجد دورهٔ تیموری است. در این نقشه، تعدادی ساختمان به چشم می‌خورد که پوشش بام آنها به گندم امامزاده‌های خوزستان بسیار شبیه است. سقفهای گنبدی بیشتر به اینی مذهبی و کاخ‌ها مربوط می‌شود.

نهرهای کوچکی در نقشه دیده می‌شوند، که با توجه به این که امتداد آنها به خارج از بازو است و تقریباً عمود بر رودخانهٔ مهران رود است، به احتمال قوی نهرهایی اند که از کوه سازی‌شده و پس از مشروب کردن محله‌های شهر به رودخانهٔ مهران رود می‌ریختند.

در بیرون از محدوده نقشه تعدادی درخت ترسیم شده که درخت‌های پهن برگ این مجموعه جملگی خشک به نظر می‌رسند و احتمالاً با توجه به وجود برگ و شکوفه در درختهای داخلی، ترسیم آنها ناقص مانده است. درختان سوزنی برگ عیناً به شیوهٔ درختان داخل بارو ترسیم شده‌اند. تعدادی حیوان وحشی چون آهو، بزکوهی، خرگوش و روباء نیز در اطراف بارو دیده می‌شود. به احتمال زیاد، منظور طراح از ترسیم این نوع حیوانات فقط تأکید بر فضای غیرمسکونی خارج شهر بوده است. تنها بنای ساخته شده خارج از شهر پلی است که بر روی امتداد رودخانهٔ داخل شهر قرار گرفته است. واژهٔ تبریز به رسم الخط عربی ته‌ها کلمهٔ نوشته شده نقشه است. به نظر می‌رسد که نقشهٔ ترسیم شدهٔ شهر تبریز و سایر نقشه‌های کتاب بیان منازل، بر مشاهده متنکی بوده است.

عارض طبیعی و اینی بر اساس قرارگیری آنها در میدان دید نسبت به هم تصویر شده‌اند. به بیانی دیگر، پرهیز از مبالغه را از ویژگی‌های این تصاویر دانسته، و گرایش به واقع‌نگاری را از خصوصیات آنها بر شمرده‌اند. از آنجا که طرح‌ها حاصل مشاهده مستقیم‌اند، به احتمال زیاد رنگ‌آمیزی و تکمیل تصویرها، بعدها و دور از مکان و محل ترسیم شده صورت گرفته و احتمال دخل و تصرف بعدی در آنها زیاد است. با وجودی که میل به واقع‌گرایی در ترسیم نقشه‌ها به چشم می‌خورد، ولی بنای دلایلی که در بالا بر شمرده شد، تصاویر جنبهٔ نمادین به خود گرفته‌اند و برای نشان دادن هر مفهومی در آنها نماد و نشانه‌ای قرار داده شده است.

شهر در میان بارویی مستطیل شکل با گوشه‌های گرد شده، محصور شده است. چهار دروازه به جهت داخل بارو تعییه شده، و دروازه بخش حکومتی از سایر دروازه‌ها بزرگتر است.

رودخانه‌ای شهر را به دو قسم تقسیم کرده است. تراکم ساختمان‌ها در سمت راست رودخانه نسبت به سمت چپ آن بیشتر است. به احتمال زیاد، سمت چپ با تراکم ساختمانی کمتر، به ساختمان‌های حکومتی تعلق دارد که مجموعهٔ صاحب‌آباد تبریز نیز در آن منطقهٔ واقع است. در قسمت بالای این مجموعه، مسجدی مشاهده می‌شود که احتمالاً مسجد شاه طهماسب^۶ است. در غرب این مسجد، مجموعهٔ کاخ و میدان بزرگی به چشم می‌خورد که به دلیل وجود دو دروازه در شمال و جنوب آن به احتمال بسیار قوی میدان صاحب‌آباد بوده است. در داخل میدان، میدان چوکانی دیده می‌شود که بنا به توصیفات جهانگردان، بخصوص شاردن، نمایشگاهی از جمله شعبه‌بازی، چشم‌بندی، کشتی‌گیری و... در این میدان انجام می‌شده.^۷

در غرب میدان منار بلندی (احتمالاً چوبی) دیده می‌شود. در این نقشه، در قسمت شمالی رودخانه دو باغ حصاردار قابل رویت است. در این باغها درختان سوزنی برگ از درختان پهن برگ جدا شده‌اند. درختان پهن برگ با شکوفه مشخص‌اند. نظر به این که شیوهٔ ترسیم درختان در این نقشه با ترسیم درختان در نقشهٔ ابهر و سلطانیه فرق می‌کند، به نظر می‌رسد تهیه‌کننده به گونهٔ درختان توجه داشته و صرفاً به عنوان یک نماد گرافیکی با آن برخورده است. از آنجاکه این کتاب، ته‌هاستنی است که وضعیت فضای سبز را با نوع درخت‌کاری مشخص می‌کند، از بررسی آن می‌توان نتیجه گرفت که فضای سبز شهر تبریز در آن دوره چشمگیر بوده است. رودخانهٔ ترسیم شده در وسط شهر، به احتمال زیاد رودخانهٔ مهران رود است که به سمت جنوب شرقی امتداد یافته است. امتداد این رود در پایین این نقشه نیز دیده می‌شود.

پنج پل روی رودخانه قابل مشاهده است. پلهای ترسیم شده نوعی (تیپ) اند و تعداد دهنده‌های آنها با وضع موجود نمی‌خواند. در بالای نقشه، با توجه به نحوهٔ قرارگیری رودخانه، جهت جریان رودخانهٔ مهران رود به سمت شرق است. خانه‌های ترسیم شده به صورت سقف صاف و اکثر آنها دو طبقه‌اند؛ در طبقهٔ اول این خانه‌ها فقط در ورودی مشاهده می‌شود، و پنجره‌ها در طبقهٔ بالا قرار دارند.

بنایی بیش از دو طبقه مربوط به مساجد و کاخ‌ها هستند، و تعدادی بنا نیز به ساختمانهای رواق مانندی شبیه‌اند که به احتمال زیاد نشانه بازار است. دلیل عدمه این امر قرارگیری این ساختمانها به صورت خطوط طولانی شمالی-جنوبی در جنوب رودخانهٔ مهران رود و مسجد شاه طهماسب است.

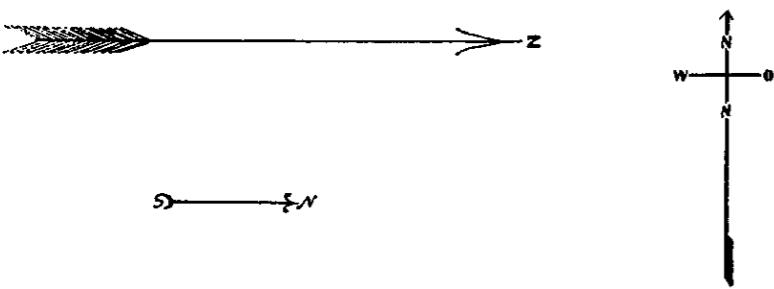
نقشهٔ ترهزل-فابویه (۱۲۰۷-۱۲۰۸ ه. ق. / ۱۸۰۸ - ۱۸۰۷ م.)

Map of Trezel - Fabvier
(1807-8 A. D.)

شکل ۱. نمادهای به کار رفته در نقشه‌های شهر تبریز و قلعه پیر محمدشاه.

مأخذ: اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار

شکل ۲. نمادهای به کار رفته در نقشه‌های روسی

مأخذ: اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار

در شکل‌های ۱ و ۲ نشان داده شده است، عیناً شبیه به یکدیگرند. این نمادها همچنان شباخت شکلی با نمادهای به کار رفته روس‌ها ندارند. از سوی دیگر، مقیاس خطی به کار رفته در هر دو نقشه شبیه است، و این مقیاس نیز هیچ شباهتی با مقیاس خطی نقشه‌های ترسیم شده روی ندارد. از موارد دیگری که می‌توان نقشه‌ها را با هم مقایسه کرد، نقش و کارکرد آنهاست. با بررسی سفرنامه ژنرال گاردان و سفرنامه ژنرال ترهزل، و با توجه به عهدنامه‌های کنشتاین و تأکید اکید ناپلئون، برای تمام ممالک مستعمره مشخص می‌شود که در این نقشه‌ها به صورت جامعی به جنبه‌های اجتماعی، سیاسی، جغرافیایی، و نظامی توجه شده است.

اضافه کرد، و آن نقشه‌هایی به خط آلمانی است.^۳ این دسته، شامل نقشه‌های بندر بوشهر، ری شهر، و مسقط است. نقشه‌های یادشده جزو مجموعه‌ای دیگر که قبل از صورت مستقل به چاپ رسیده‌اند، و ما در این مجموعه از آنها استفاده نخواهیم کرد. گروه اول: نقشه‌هایی است که به احتمال قریب به یقین توسط نقشه‌برداران فرانسوی (ترهزل-فابویه) تهیه شده است.

در این بخش از کتاب، نقشه‌ها از دیدگاه نشانه‌شناسی تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نقشه‌های گروه اول (ترسیم شده به وسیله فرانسویان)، و گروه سوم (ترسیم شده به دست روس‌ها) با یکدیگر مقایسه شده‌اند، که در این بخش نظریه انتساب نقشه‌ها به فرانسویان اثبات می‌شود.

یکی از مهم‌ترین دلایلی که به آن استناد شده، جمله روسی زیر نقشه‌ها بود که عبارت «در سال ۱۸۲۷ میلادی درستاد کل یافت شد» را نشان می‌داد.

بنابراین این جمله می‌توان حدس زد که نقشه توسط روس‌ها ترسیم نشده است و از سویی با بررسی نشانه‌های ترسیم شده نقشه روس‌ها با نقشه‌های ترسیم شده فرانسویان می‌توان به این نتیجه رسید که علاوه بر این قراردادی نقشه‌ها با هم تفاوت دارند. به عنوان نمونه می‌توان علائم ترسیم شده در جهت یابی نقشه [نمادهای به کار رفته به منظور شناسایی سمت شمال نقشه] و مقیاس خطی نقشه‌ها را با هم مقایسه نمود. تصاویر زیر نمادهای به کار رفته در دو نقشه مذکور را نشان می‌دهد. [شکل ۱ و ۲]

با مقایسه نمادهای ترسیم شده در نقشه‌ها به نظر می‌رسد که نشانه‌های ترسیم شده همچنان ارتباطی با هم ندارند. از سویی بنا به توضیحاتی که در سفرنامه ژنرال گاردان موجود است، گروه نقشه‌برداران فرانسوی، مأموریت یافته‌بودند تمام نقشه‌های شهرهای ایران و مرکز مهم را نقشه‌برداری کنند، بنا بر قوانین ارتش فرانسه، گروه برای یکدست کردن نقشه‌ها، موظف به رعایت قوانین و نمادهایی بودند که در ارتش فرانسه به کار می‌رفتند. رعایت کردن همه نمادهای ابداع شده ارتش فرانسه باعث شد که نقشه‌ها شبیه به یکدیگر از کار درآیند. از سویی بنا به تأکید ژنرال گاردان جهت ترسیم نقشه‌ها، یکی از نمادهایی که در تمام نقشه‌ها با شکلی ثابت رعایت می‌شد، نحوه قرارگیری و شکل ظاهری جهت یاب نقشه است. در زیر عیناً بخش توضیحات ژنرال گاردان در مورد نحوه قرارگیری «N» در داخل نقشه را می‌آوریم:

«... در هر ورقی از این نقشه‌ها باید به وسیله خط تیری (پیکان) جهت را تعیین کرد، و رأس این تیر همیشه باید متوجه شمال مغناطیسی باشد، بعد از به دست آوردن مقدار انحراف عقربه قطب نما در محل، نسبت به شمال جغرافیایی، باید محل تقاطع جهت شمال جغرافیایی محل شمار حقیقی را به کمک خط تیر تعیین کرد و پهلوی آن مقیاس زاویه‌ای را که بین این دو خط تشکیل می‌شود، به عدد نوشت». ^۴

نمادهای به کار رفته در نقشه شهر تبریز و نقشه قلعه پیر محمدشاه، همان طور که

در سال ۱۳۷۸ ه. ش. بخش عظیمی از نقشه‌های هبه شده از سوی آذربایجانیان (روسیه) به همت دانشگاه شهید بهشتی و با همکاری میراث فرهنگی کل کشور در یک مجلد کتاب با عنوان «اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار» به زیور طبع آراسته شد.^۱

درین اسناد چاپ شده، نقشه‌ای با عنوان نقشه تبریز سال ۱۸۲۷ م، موجود است. این نقشه یکی از نقشه‌های بالاریش شهر تبریز می‌باشد. نقشه شهر تبریز، [بعداً با عنوان نقشهٔ ترهزل-فابویه] نامگذاری شد، پیش از سال ۱۸۲۷ م ترسیم شده است. طبق دست خط روسی روی نقشه «این نقشه به هنگام اشغال شهر تبریز توسط قشون روس، به همراه نقشه قلعه پیر محمدشاه، به سال ۱۸۲۷ م درستاد کل شهر تبریز یافت شده است».

سابقاً در گزارش تحقیقاتی «بازخوانی نقشه‌های تاریخی شهر تبریز» مفصل‌الدالیل استنادی خود را با این عنوان که نقشه تبریز سال ۱۸۲۷ م چاپ شده در کتاب اسناد تصویری شهرهای ایران دوره قاجار، مربوط به فرانسویان و متعلق به سال ۱۸۰۸-۷ م. است، بیان داشتیم. در اینجا جهت یادآوری به طور مختصر دلایل زیر را جهت اثبات نقشه تبریز به فرانسویان را می‌آوریم.

کل نقشه‌های کتاب اسناد تصویری شهرهای ایران دوره قاجار را می‌توان به سه گروه تقسیم کرد:

گروه اول: نقشه‌های یافته شده روسها، که درستاد کل شهر تبریز پیدا شده است.

این نقشه‌ها عبارتند از: نقشه شهر تبریز و نقشه قلعه پیر محمدشاه؛ گروه دوم: تنها نقشه مجموعه که نگاشته‌های روی آن به زبان انگلیسی، و شامل نقشه قلعه اردبیل است. [این نقشه به احتمال قریب به یقین توسط اندیشه‌های ترسیم شده است]. نقشه یادشده، در سال ۱۸۲۷ میلادی توسط روسها یافته شده و به همراه غنایم جنگی در همان سال اشغال شهر تبریز، توسط پرنس کینیاز اریستوف به دست نظامیان روسی افتاده است^۲؛

گروه سوم: نقشه‌های این گروه، که اکثر نقشه‌های مجموعه اسناد تصویری شهرهای ایرانی دوره قاجار را در بر می‌گیرد، به خط روسی است. این نقشه‌ها را نقشه‌برداران روسی بین سالهای ۱۸۲۷ تا ۱۸۵۹ میلادی ترسیم کرده‌اند. با این توضیح که، در مواردی، اساس نقشه غیرروسی است و روسها یا در تکمیل نقشه و الحالات متناسب با اهداف خاص نظامی، و یا تغییر کاربریهای آن اعمال نظر کرده‌اند. به عنوان نمونه، می‌توان از نقشه شهر تبریز و نقشه قلعه اردبیل یاد کرد که روسها با اساس قراردادن این نقشه‌ها، نقشه حومه شهر تبریز، نقشه باروی شهر تبریز، و نقشه اردبیل را تهیه کرده‌اند. یادداشت‌ها و زبان اصلی نقشه‌ها به زبان روسی قدیم تغییر یافته‌است.

باید یادآوری کرد که گروه دیگری از نقشه‌ها را نیز می‌توان به این تقسیم‌بندی

نقشه شهر تبریز
نقشه با خط فارسی است. با خطر روسی بروی آن نوشته شده است:
در سال ۱۸۲۷ م. در ستاد یافت شد»

مقیاس نقشه اصلی: یک زرع معادل ۰/۴ متر است.
Scale: Zara' 0 50 100 200 300 400 500
Meter 0 50 100 200 300 400 500

نقشه‌برداران موظف بودند در کنار تهیه نقشه‌ها، گزارشی نیز به همراه آن به صورت تصویر ارائه کنند، که بعداً همین گزارش‌ها توسط گزارشگران به صورت سفرنامه تهیه و منتشر شده است. سفرنامه ژنرال ترهزل و ژنرال گاردان نمونه‌ای از این موارد است.

بخشی از سفارش ناپلئون به مأموران اعزامی به ممالک دیگر از این قرار است:
«در نوشتن راپرتهای اولی مخصوصاً باید این نکته را رعایت کرد که سر و کار با مملکتی هست که راجع به آن هیچ نوع اطلاعات صحیحی در دست نیست، در صورتی که شناختن آن در این حین از لازم است.

تحقیق جغرافیا و شرح سرزمین و سواحل و جمعیت و امور مالی و اوضاع نظامی جزء به جزء از وظایف اولیه آفای سرتیپ گاردان است، و او باید مراسلات خود را این مسأله به دقت و تفسیر بحث و راجع به آنها کتب چندی تألیف کند.»^۵

در حالی که نقشه‌های تهیه شده روسی صرف‌آکارکرد نظامی داشته است. و بر همین اساس است که در نقشه‌های ترسیم شده روسی، ارتفاع نقاط بلند شهری، فضاهای باز شهری، از جمله میدان (جهت تجمع سپاهیان)، اماکن مهم مانند اماکن مذهبی، سیاسی، حکومتی، اقلیتهای قومی- زبانی، نژادی - محله بندی شهر - حمام‌ها و ... مورد توجه قرار گرفته است.

با تطابق موارد یادشده بین نقشه‌های فرانسوی و روسی، می‌توان به این نتیجه رسید که نقشه‌های فرانسوی در حیطه وسیعی کاربرد دارد و کارکرد نظامی هم طراز با بقیه موارد مد نظر بوده است، ولی تنها مورد مهم برای نقشه‌برداران روسی همان کارکرد نظامی نقشه‌ها بوده است.

Map of Trezel - Fabvier

(1807-8 A. D.)

مأخذ: اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار
نقشه ترهزل- فابویه ۱۸۰۸-۷ م.

۱-۲. شرح توصیفی نقشه

قدمت نقشه به سال ۱۸۰۸-۷ میلادی می‌رسد. هیچ علامت خاصی، جز یک پیکان به طرف شمال، روی نقشه دیده نمی‌شود. زبان نقشه فارسی شکسته نستعلیق است. روی این نقشه نام محلات به طور جداگانه با دیواره دفاعی آن، به صورت جداگانه نوشته شده است. تنبیه عبارت به زبان روسی روی نقشه، جمله «در سال ۱۸۲۷ میلادی درستاد کل یافت شده» است. مقیاس نقشه بر اساس ذرع، و هرنشان کوچک ۱۰ ذرع و هر نشان بزرگ ۵۰ ذرع است. اندازه نقشه اصلی 125×100 سانتیمتر است و به صورت چهار میکروفیلم نگهداری می‌شود. روی نقشه نام محلات به طور جداگانه با دیواره دفاعی آن، نوشته شده است. از عناصر شهری، می‌توان ۱ مورد ارک؛ ۴ مورد بازار؛ ۳ مورد تکیه؛ ۳ مورد حمام؛ ۷۲ مورد دروازه؛ ۲ مورد قبرستان؛ ۱۹ مورد کاروانسرا؛ ۱ مورد کوچه؛ ۳ مورد محلات؛ ۲ مورد مدرسه؛ ۲ مورد مسجد؛ ۲ مورد میدان؛ اشاره کرد.

محدوده شهر، در درون دیوارهای دفاعی قرار دارد. در جنوب شهر باروی ارک مشاهده می‌شود که از خط کلی حصار شهر، خود را بپوشاند.

شهر دارای هشت دروازه است که از این هشت دروازه، دروازه‌های شتریان، استانبول، نوبر و مهادمهین بالفظ دروازه اسم برده شده، و دروازه خیابان تنها با واژه «خیابان» روی نقشه ثبت شده است و از دروازه‌های گجیل، سرخاب، و باغمیشه اسمی برده نشده است، در حالی که به نام دروازه ارک اشاره شده است. جایگاه قرارگیری این دروازه‌های روی نقشه به ترتیب از: در شمال دروازه استانبول و شتریان؛ در شمال شرقی دروازه سرخاب؛ در شرق دروازه باغمیشه؛ در جنوب شرقی دروازه نوبر؛ در جنوب غربی دروازه مهادمهین و در غرب دروازه گجیل.

باروی شهر، با دو خط موازی ترسیم شده و دیوار دفاعی، علاوه بر دروازه‌های شهر در سه منطقه گشوده شده که به احتمال زیاد کارکرد نظامی داشته است.

از سمت دروازه شتریان، راهی است که از محله‌های مسکونی می‌گذرد و با خیابانی موازی است که در امتداد رودخانه قرار دارد و مقابل میدان بزرگی واقع می‌شود. میدان راسه پل به رودخانه متصل می‌کند.

به نظر می‌رسد که برای ضبط اسامی نوشته شده داخل نقشه دقت لازم به کار نرفته و موارد زیادی، از جمله عناصر شاخص شهری، از قلم افتاده است. مثلاً از تمام مسجد‌های داخل شهر، فقط ۲ مورد نام برده شده و نام صاحبان خانه‌های شخصی در اکثر موارد با اسم کوچک و گاه مشابه بیان شده است؛ مثلاً نام محمد ۲ بار، و یا نام قاسم ۲ بار در جاهای مختلف نوشته شده است.

۱-۱-۲. اسامی نوشته شده روی نقشه به تفکیک نوع
کاربری:

۱-۱-۲. ارک

۱-۱-۲. بازار

۱-۱-۲. تکیه

۱-۱-۲. حمام

۱-۱-۲. خانه

۹-۱-۱-۲. کوچه
۱. کوچه مروغفار

۱۰-۱-۱-۲. محلات
۱. خیابان
۲. محله مهادمین
۳. محله نوبر

۱۱-۱-۱-۲. مدرسه
۱. مدرسه صادقیه
۲. مدرسه طالبیه

۱۲-۱-۱-۲. مسجد
۱. مسجد جامع
۲. مسجد صاحب الامر

۱۳-۱-۱-۲. میدان
۱. میدان صاحب الامر

۷-۱-۱-۲. قبرستان
۱. اسقم قبرستان، ۲ بار

۸-۱-۱-۲. کاروانسرا
۱. کاروانسرای خداداده خان
۲. کاروانسرای زین العابدین
۳. کاروانسرای سرای حاجی محمدعلی
۴. کاروانسرای فتحعلی خان
۵. کاروانسرای مراغه ای ها
۶. کاروانسرای میرزا اسماعیل
۷. کاروانسرای میرزا شفیع
۸. کاروانسرای نراق
۹. نام کاروانسرا، ۱۱ بار

۵۲. مهدی
۵۳. مهدی خان
۵۴. میرزا

۵۵. میرصادق امامی
۵۶. میرصالح
۵۷. ناصر
۵۸. نجفقلی
۵۹. نوروز بهرام

۶۰. هاشم
۶۱. هوشنگ
۶۲. ورثه عبدالغفارخان
۶۳. ورثه میرزا رفیع
۶۴. ...خانه

۱-۱-۱-۲. دروازه

۱. خیابان
۲. دروازه ارک
۳. دروازه اسلامبول
۴. دروازه شتربان
۵. دروازه مهادمین
۶. دروازه نوبر

۱۴. حاجی خان محمد
۱۵. حاجی رسول
۱۶. حاجی زمان

۱۷. حاجی علی
۱۸. حاجی فرضعلی
۱۹. حاجی کاظم
۲۰. حاجی ناصح
۲۱. حسین علی

۲۲. خانه ابوالفتح خان
۲۳. در خانه میرزا رحیم
۲۴. در خانه میرزا شفیع
۲۵. رسول

۲۶. رضا
۲۷. زمان

۲۸. سلطانی
۲۹. شاکر
۳۰. صاحب
۳۱. صاحب فتحعلی خاقان
۳۲. صادق
۳۳. صالح
۳۴. صندوق دار
۳۵. عبدالحسین
۳۶. عدل آقا رحیم
۳۷. علی حسن
۳۸. علی خلیل
۳۹. علی عسگر
۴۰. علی محمد
۴۱. علی مردان
۴۲. قاسم
۴۳. کربلایی
۴۴. کربلایی بابا
۴۵. کربلایی رحیم
۴۶. کربلایی قاسم
۴۷. محمد

۴۸. محمدعلی، ۲ مورد
۴۹. ملا حسن
۵۰. ملا غفار
۵۱. ملا محمد

۱-۱-۱-۲. ارک

۱-۱-۱-۲. بازار

۱-۱-۱-۲. تکیه

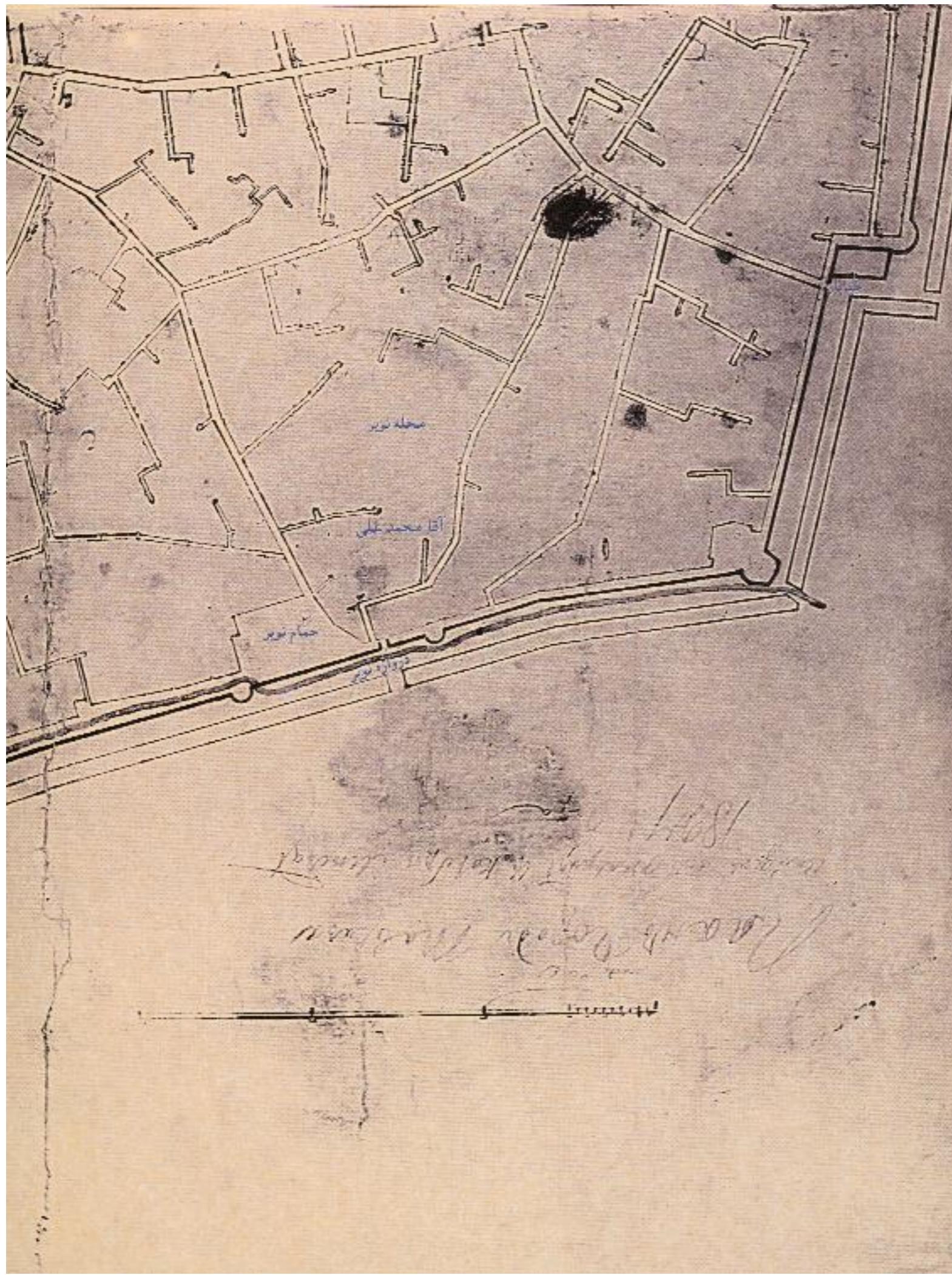
۱-۱-۱-۲. حمام

۱-۱-۱-۲. خانه

۱-۱-۱-۲. حاج حسین علی

۱-۱-۱-۲. حاج عبدالرزاق

۱-۱-۱-۲. حاج عسگر

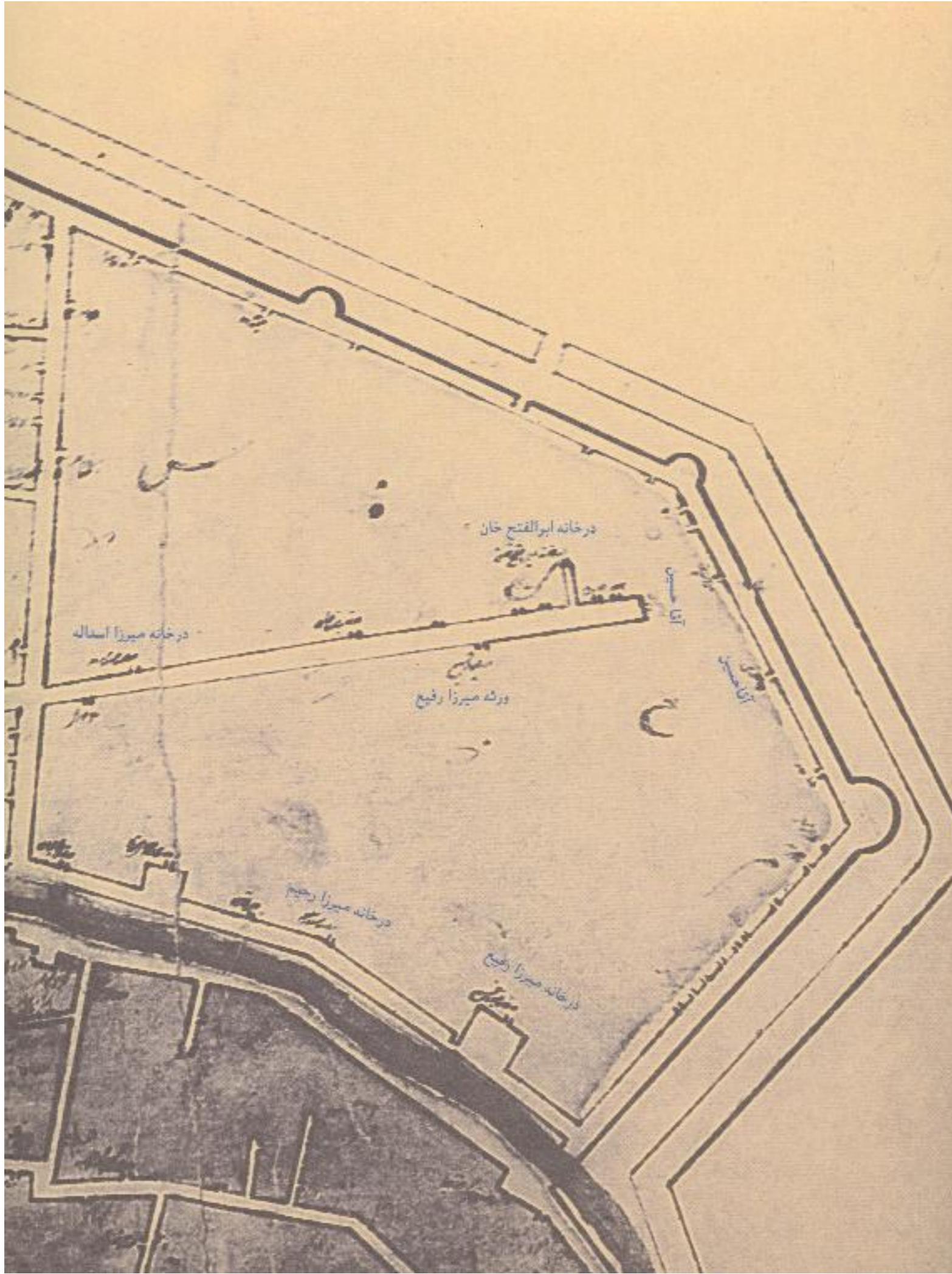
A part of Trezel - Fabvier Map

بخشی از نقشهٔ ترهزل - فابویه

A part of Trezel - Fabvier Map

بخشی از نقشهٔ ترهزل - فابویه

A part of Trezel - Fabvier Map

بخشی از نقشه ترزل - فابویه

A part of Trezel - Fabvier Map

بخشی از نقشه ترزل - فابویه

سمت بالای صفحه، به درستی رعایت شده است. در منتهی‌الیه بالای سمت راست نقشه، عنوان آن به زبان روسی چینی‌آمده: «نقشه حومه شهر تبریز». در پایین نقشه، مقیاس خطی آن قرار دارد. در بالای آن، عبارت «مقیاس یک دوی برابر یک ورست (معادل ۲/۵۴ سانتیمتر، ۶ کیلومتر)» درج شده و در زیر آن اسمی نقشه‌برداران روسی از این قرار آمده: «توسط نقشه برداران درجه یک، پوزیدیشوف و پطرف ترسیم شده است». در سمت چپ، پایین نقشه، این عبارت به چشم می‌خورد: «دشت‌ها شخم خورده و بدون علف هستند». از نقطه A تا نقطه B، راه به سوی شهر اهر به کوشش واحد نظامی روس اصلاح شده است، اطلاعات درون نقشه را می‌توان از این قرار دسته‌بندی کرد:^۹

۱-۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به راه‌ها شامل مسافت شهر تبریز با شهرها و روستاهای اطراف

به طور کلی، به نظر می‌رسد محل استقرار کوهها و روستاهای، به خصوص جاده‌های اطراف شهر با دقت بیشتری ترسیم و محل دقیق آن روی نقشه علامت‌گذاری شده است. موارد زیر از درون نقشه استخراج شده است:

- به طرف ده گیاوار ۲۲/۵ ورست
- راه از اطراف خوی ۱۶۳/۲۵ ورست
- راه به تهران ۵۰۶ ورست
- راه به ده خروانه (خروانق) ۵۲ ورست
- راه به ده واش میش ۲۰۵ ورست
- راه به شهر اگرا ۹۶ ورست (شهر راه)
- راه به مرند ۶۶/۵ ورست
- راه به نگند ۳۴ ورست

۱-۳. شرح توصیفی نقشه‌ها

۱-۱-۳. شرح توصیفی نقشه حومه شهر

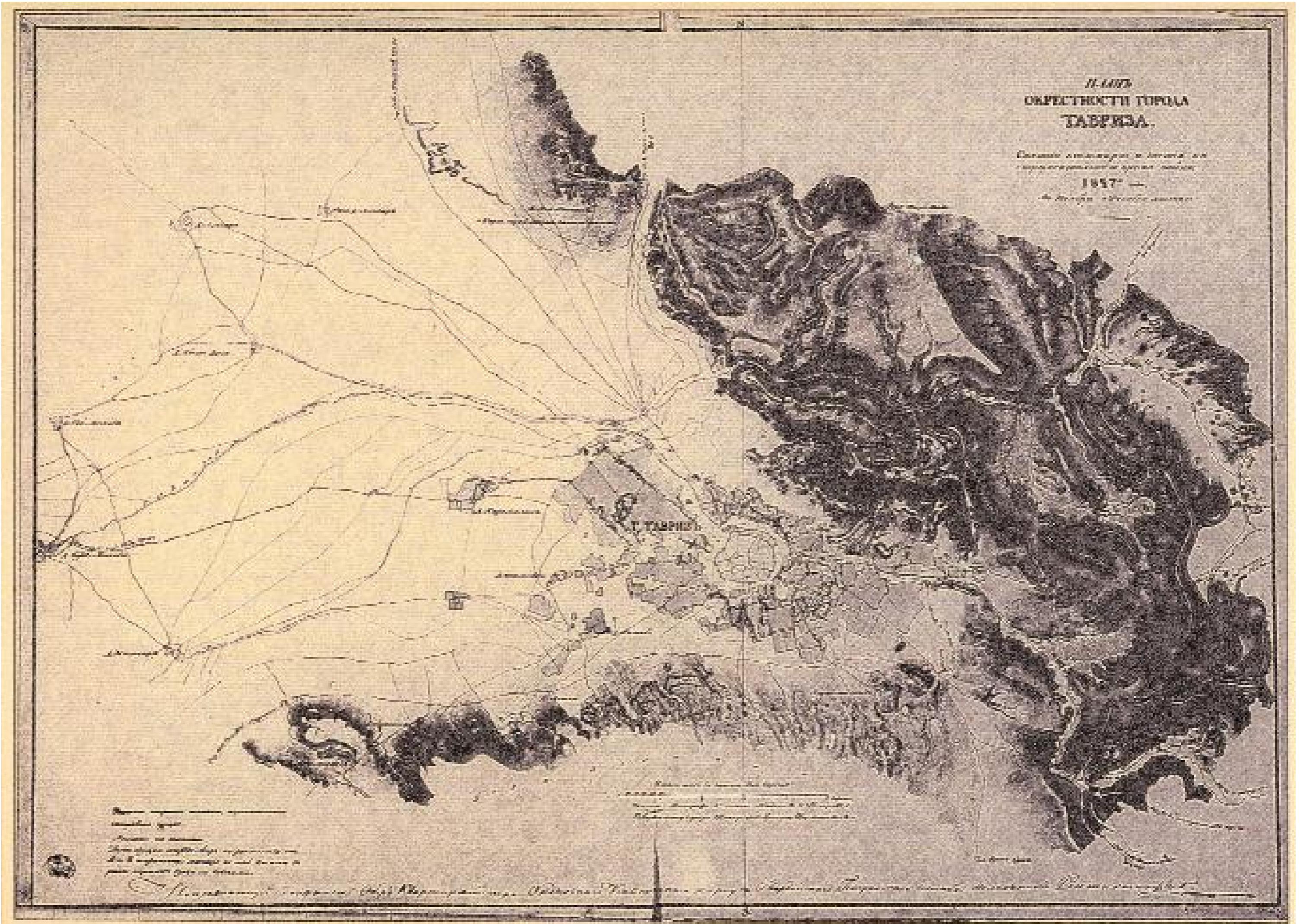
نقشه حومه شهر و نقشه استحکامات شهر، در اثنای جنگ نوامبر و دسامبر سال ۱۸۲۷ میلادی ترسیم شده است.^۷ در نقشه حومه شهر، شهر در میان تعداد زیادی روستا مشاهده می‌شود. راه‌های کاروانروکه شهر را با خارج مرتبط می‌کند، چهارچوب توپوگرافی خاصی را نمایان می‌کند که در اطراف آن، روستاهای باغ‌های بزرگ، باغ‌های حومه شهر استقرار یافته‌اند. این سکونت‌گاه، منطقه وسیعی را در برگرفته و مرکز ثقل همگی آنها شهر تبریز است. تمامی محدوده شهر را دیوارهای دفاعی محصور کرده‌اند. این نقشه، نخستین نقشه‌ای است که در آن به توپوگرافی ارتفاعات اطراف شهر توجه شده و کوه‌ها و رودها را تأکید در آن ترسیم شده‌اند.

همچنین، این نقشه برای اولین بار به بافت توسعه یافته در خارج از باروی نجف‌قلی خان توجه و محله‌های مسکونی و راه‌های ارتباطی بین آنها را ترسیم کرده است. در این نقشه، به بافت روستا نیز توجه شده و تنها به علامت‌گذاری صرف به عنوان نماد نگاه نشده است. از جمله نکات قابل توجه در این نقشه، راه‌های روستایی و راه‌های کاروانرو متصل به شهر است، که در مواردی تهیه‌کننده نقشه نام راه و مسافت باقی مانده را تا شهر مهم بعدی، ذکر کرده و مسافت‌های ذکر شده بر حسب ورست از واحدهای اندازه‌گیری طول روسی است.^۸

در این نقشه، مناطق مسکونی و شهری به رنگ تیره‌تر مشخص شده است. رودخانه‌آجی چای (رودخانه خارج شهر) و گنبدی را می‌توان در نقشه مشاهده کرد. ولی از رودخانه مهران رود (رودخانه داخل شهر) ذکری به میان نیامده است. در این نقشه، راه‌های داخل بارو با دقت بسیار کمی نشان داده شده است. یکی دیگر از دلایل مهمی که برای اثبات روند توسعه شهر به خارج از باروی نجف‌قلی خان می‌توان برشمرد، درج نام شهر تبریز بر روی توسعه خارج از بارو است. در مورد توپوگرافی، باید توجه کرد که توپوگرافی بر اساس خطوط هم ارتفاع ترسیم نشده است. نقشه فاقد جهت‌یابی و زبان نقشه روسی است، با همه‌اینها، شمال نقشه، به

نقشه استحکامات شهر تبریز و نقشه حومه شهر در سال ۱۸۲۷ میلادی توسط نقشه‌برداران روسی تهیه شده است. این نقشه‌ها با اساس قراردادن نقشه یافته شده روسی درستاد کل شهر تبریز، در سال ۱۸۲۷ میلادی، که توسط گروه نقشه‌برداران فرانسوی ترهزل- فابویه ترسیم شده، مورد بازبینی مجدد قرار گرفته است.

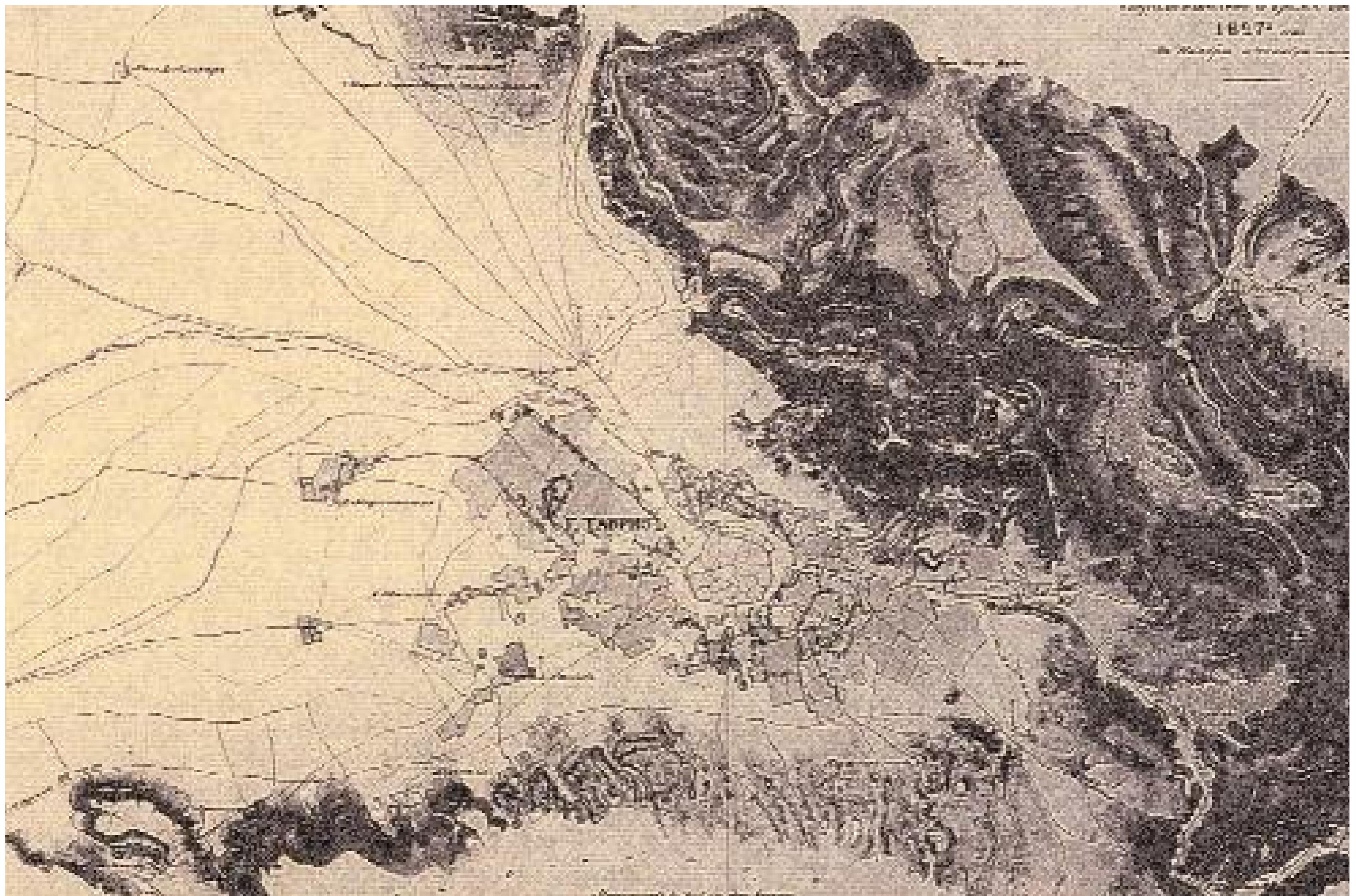
از مقایسه این نقشه‌ها، با نقشه فرانسوی‌ها، به نظر می‌رسد دقت ترسیم گروه نقشه‌برداری روسها از نقشه‌برداران فرانسوی بالاتر است. موارد زیادی در این نوع نگاه به نقشه دخیل بود. و از موارد مهم کاربرد نظامی نقشه‌های روسی است. حتی نوشته‌های روی آن فقط کاربرد نظامی داشته‌است. به همین دلیل، در این نقشه‌ها مناطقی که کاربرد نظامی داشته‌اند از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. بر این اساس سایر موارد یا از نظر آنها پنهان مانده با به صورت نموداری ترسیم شده است. نقشه دوباره ترسیم شده روسها فاقد معابر فرعی، بن‌بست‌ها و ذکر جزئیاتی است که در نقشه ترهزل- فابویه آمده است. دروازه‌های هشت‌گانه فقط به صورت حروف لاتین، و در روی نقشه با شماره‌های لاتین (۱ تا ۸) مشخص شده است. این موارد یادآور نظامی بودن نقشه است و از تمام توضیحات نقشه ترهزل- فابویه فقط با شماره‌گذاری دروازه‌ها که در یک نقشه نظامی کاربرد فوق العاده‌ای دارد، استفاده شده است.

Suburb map of Tabriz, drafted by Pozidbishov and Petrov

نقشه حومه شهر

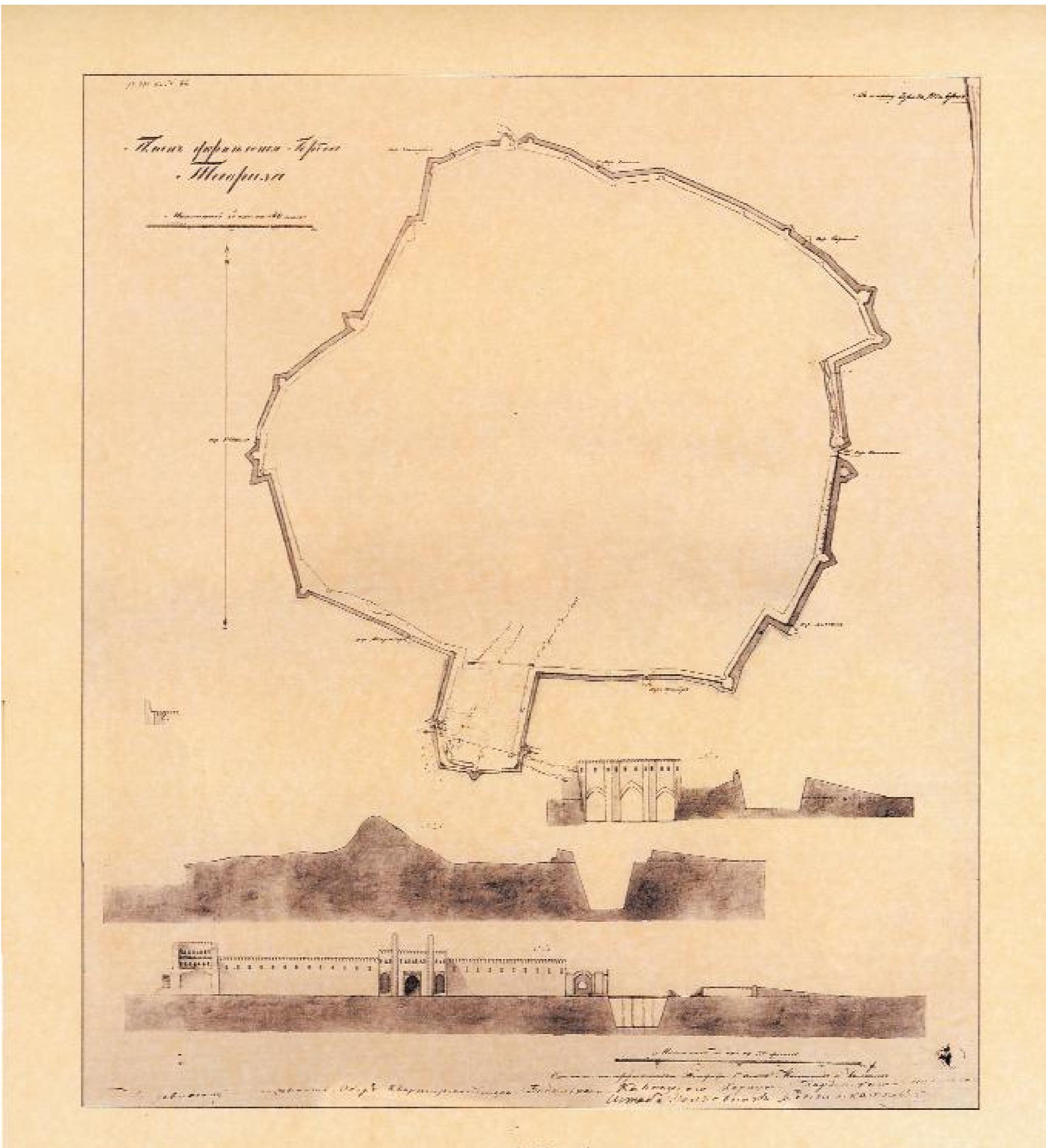
مأخذ: اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار

A part of Suburb map

بخشی از نقشه حومه شهر (مقیاس نقشه مطابق با سند اصلی)

<p>۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به روستاهای نامهایی که با پیشوند ده همراهاند:</p> <ul style="list-style-type: none"> — آرابی سا — خرابه الور (الور علیا) — خیاط پیشان — ده آنخاتون (آنخاتون) — ده ادامانیده (مایان علیا) — ده الور (الور علیا) — ده باش پوش — ده بودامانیده (مایان سفلا) — ده پازین — ده پوی سون (پوی ستون) — ده خروانه (خروانق) — ده حاجی دیزه (خواجه دیزج) — ده خطیب — ده شامقادی (شبیه غازان) — ده کرم علی-خ — ده گنبد — ده گوژوار (کجا آباد) — ده گیاور — ده لاله — ده واش میش — نگند — ماچغه <p>۱-۱-۴. اسامی رودخانه‌ها</p> <ul style="list-style-type: none"> — رود آجی چای — رود تبریز چای — رودخانه گنبد چای <p>۱-۱-۵. اسامی خاص ابنیه و مکانهای متفرقه</p> <ul style="list-style-type: none"> — پیر عینعلی — شهر تبریز — کارخانه باروت — کاروانسرا میرزا زمان دیزآهی 	<p>۱-۱-۳. اطلاعات مربوط به کوه‌ها:</p> <ul style="list-style-type: none"> — زینعلی — سراشیبی طاق دلال — کوه تیره وادی — کوه عینعلی — کوه لاله
---	---

نقشه استحکامات شهر

مأخذ: اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار

Fortress map of Tabriz (1827 A. D.),
drafted by Mamontov and Kolokolov

۲-۱-۳. شرح توصیفی نقشه استحکامات شهر

نکته استحکامات شهر تبریز در سال ۱۸۲۷ میلادی توسط نقشه‌برداران درجه یک، مامونتف و کولوکوف، به مقیاس: یک دویم برابر نقشه برادران سازن (۲/۵۴ سانتیمتر، معادل ۱۰۶/۷ متر) به وسیله ابزار نقشه‌برداری ترسیم شده است. زبان نقشه روسی است و در بالا سمت چپ نقشه عنوان نقشه به صورت «نقشه استحکامات شهر تبریز» آمده است. در زیر این عنوان، جهت یاب نقشه که پیکان است رو به بالا شمال آن را نشان داده است. در پایین نقشه، در سمت راست، مقیاس خطی نقشه دیده می‌شود که روی آن عبارت «مقیاس نقشه اصلی: یک دویم، معادل ۵۰ سازن (۲/۵۴ سانتیمتر، ۷۰/۱۰۶ متر)» درج شده است. در زیر مقیاس خطی این عبارت به چشم می‌خورد:

«مقیاس: یک دویم برابر نقشه برادران سازن (۲/۵۴ سانتیمتر معادل ۱۰۶/۷ متر)، توسط نقشه‌برداران درجه یک مامونتف و کولوکوف به وسیله ابزار نقشه‌برداری شده است» و در سمت بالا طرف راست عبارت «به نقشه تبریز» دیده می‌شود.

نقشه کارکرد نظامی دارد. در وسط آن، دیوار دفاعی و باروی شهر با دقت زیاد ترسیم شده و خندقی دور شهر را محاصره کرده و به نظر می‌آید بدون آب است. هشت دروازه اصلی شهر با حروف روسی در مقابل ورودی دروازه نقشه درج شده است: «دوازه دوهچی؛ دروازه باغ میشه؛ دروازه گجیل؛ دروازه مرمر؛ دروازه نوبر؛ دروازه خیابان؛ دروازه باخ میشه؛ دروازه سرخاب».

بیشترین توضیحات نقشه متعلق به ارک حکومتی است که دقیقاً محل قرارگیری ادوات جنگی به صورت کامل توضیح داده شده است و این عبارتها روی آن به چشم می‌خورد:

— ارک شهر

— باغ

— توب ۶ پوندی، ۳ مورد

— توب لوله متوسط

— توب ۱۸ پوندی

— دباغی

— سه توب، دو توب لوله متوسط و یک توب ۶ پوندی

— یک توب ۲۴ پوندی

— یک توب ۲۴ پوندی و یک توب ۶ پوندی

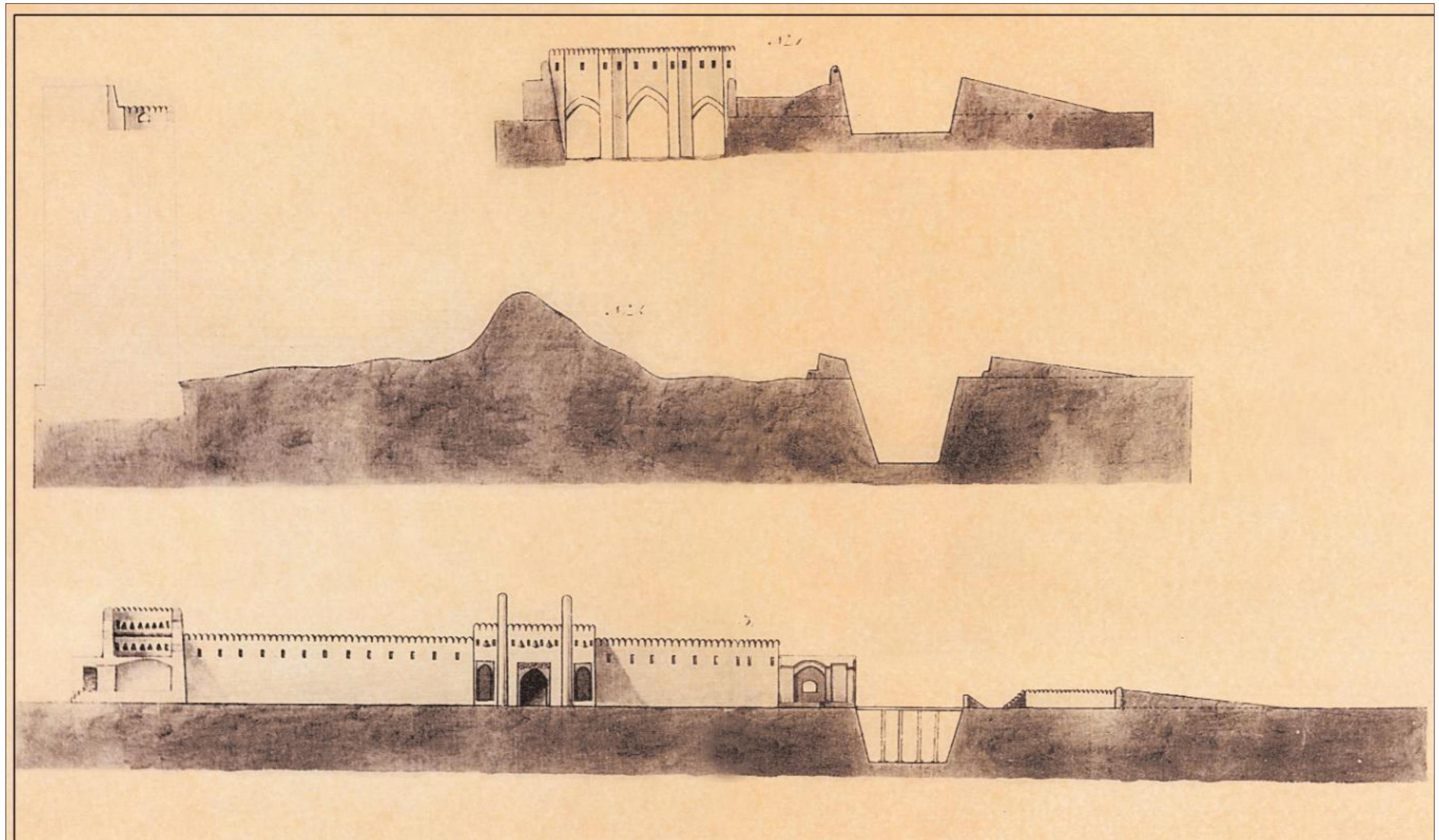
— یک توب ۱۲ پوندی و یک توب ۶ پوندی

— یک توب ۳ پوندی

— یک توب ۶ پوندی

پی‌نوشت

۱. محمدمهریار و همکاران، اسناد تصویری شهرهای ایران دوره قاجار، دانشگاه شهری بهشتی و میراث فرهنگی کل کشور، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۲. همان کتاب، ص ۲۷.
۳. هنوز، این امر که نقشه‌ها توسط آلمانها تهیه شده باشند محل تردید است.
۴. گاردان، خاطرات مأموریت ژنرال گاردان در ایران، ترجمه عباس اقبال، انتشارات گزارش، چاپ دوم، ۱۳۶۲، ص ۱۱۷.
۵. همان، صص ۱۸۰-۱۱۱.
۶. سه نقطه محل قرائت نشده است.
۷. با توجه به فتح شهر تبریز در سال ۱۸۲۷م. توسط روس‌ها، و با توجه به این که تاریخ نقشه حومه شهر در همان سال ترسیم شده است، به نظر می‌رسد که این نقشه در مدت زمان بسیار کوتاهی (کمتر از یک سال) تهیه و ترسیم شده است.
۸. هر ورست معادل ۱۰/۶ کیلومتر است.
۹. تمام موارد از نقشه‌های مجموعه کتاب اسناد تصویری شهرهای ایران دوره قاجار استخراج شده است؛ ولی جمله «آسیابهای سنگی هستند» مربوط به پانوشت کتاب مذکور است که در توضیح نقشه ذکر شده، ولی در داخل نقشه به این جمله برخورد نکردیم.

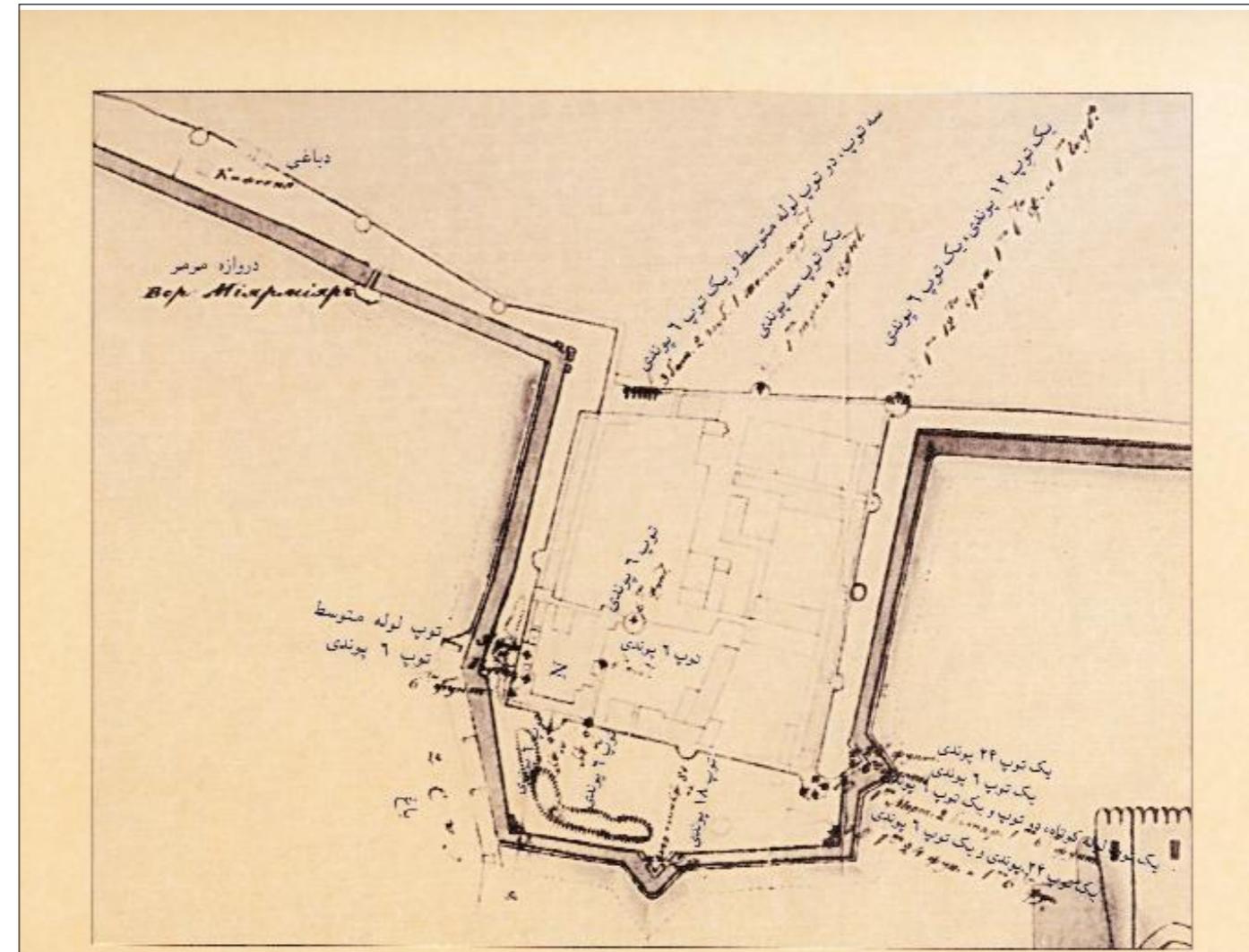

Fortress of the Tabriz City- Citadel-Tower- Rampart- Moat

استحکامات شهر تبریز- ارک، برج و بارو و خندق

استحکامات و محل استقرار توپ های نظامی

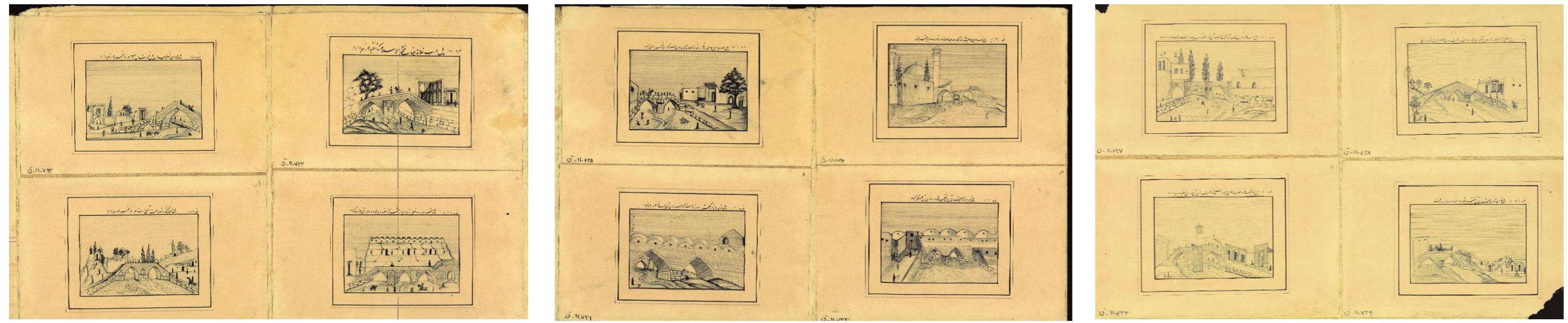
Fortifications and Artillery Location

نقشه استحکامات شهر تبریز:

توضیحات نقشه:
نوشته های روی نقشه
ارک شهر
دیاغی
دروازه مرم
باغ
سه توپ، دو توپ لوله
متوسط و یک توپ ۶ بوندی
یک توپ سه بوندی
یک توپ ۱۲ بوندی، یک
توپ شش بوندی

یک توپ ۲۴ بوندی
یک توپ ۱۶ بوندی
یک توپ لوله کوتاه دو توپ
و یک توپ ۶ بوندی
یک توپ ۲۴ بوندی و یک
توپ ۶ بوندی
توپ ۱۸ بوندی
توپ ۶ بوندی
توپ ۶ بوندی
توپ ۶ بوندی
توپ لوله متوسط ۶ بوندی

۳۰

نقشهٔ سبل تبریز

نقشه سیل تبریز (۱۲۸۸ هـ. ق. ۱۸۸۹ م.)

Flood map of Tabriz in 1288 A. H., (1871A. D.).

در سال ۱۲۸۸ هجری قمری، در ۱۶ و ۱۷ جمادی الاول مطابق با ۱۵ و ۱۶ خرداد سال ۱۲۵۰ هجری شمسی، به سبب بارش شدید باران و تگرگ، دوبار در تبریز سیل جاری شد و در مسیر رودخانه مهران رود قرار گرفت. به علت طغیان رودخانه، آسیب زیادی به منازل و عمارت‌ها واقع در کنار رودخانه وارد آمد.

و قایع سیل تبریز در روزنامه ایران آن دوره از این قرار گزارش شده است: «بر حسب روزنامه مختصر تبریز و مخابره تلگرافی، دو مرتبه سیل در تبریز آمده است: یک دفعه جمعه شانزدهم پس از ظهر جانب میان خان و سمت خانه کلانتر سیل عظیمی در شهر ریخته، از دهنه کرپی قاری دو طفل را سیلاپ برده و در پای میل حضرت صاحب‌الزمان (ع) دوازده دکان (را) خراب کرده، پنج شش باب خانه و کاروانسرای پالان دوزها را ویران ساخته و سیلی دیگر در شب هجدهم در شهر آمده و خرابی رسانیده. چندین نفر از مرد و زن تلف گشته. در برخی از تیمچه‌ها] و کاروانسراها آب چنان ایستاده که مردم جرئت رفتن و اموال بیرون آوردن نداشته‌اند. اسباب و سامان خانه را نیز زیان رسانید. بعضی جاهارا و باران و با زمین یکسان نمود. کارگذاران (کارگزاران) امور دیوانی آنچه لازمه اهتمام در تسهیل کار اهالی بوده است قصور نکرده‌اند و مخصوصاً از جانب سنی‌الجوانب همایونی اوامر اکیده در ترفیه حال عباد‌الله شرف صدور یافت و به توسط تلغراف ابداع امر ظل‌اللهی گردید.» نادر میرزا در کتاب تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز، در ذکر شرح سیل به تاریخ

۱۷ ربیع الاول چنین اشاره کرده است:

«بیست روز پیش از این داستان، سیلی بزرگ آمده بود و بدین شهر خرابیها کرده و آن چنان بود که به نماز پیشین بی آن که به تبریز اثری از باران باشد آوار و رعد از شرق بلند شد. تگرگ و بارشی بسیار بدان سوی باریده، سیل برخاست. از روستای بارنج هر چه به پیش - از خانه، حدیقه و اشجار - بمالید و ویران کرد، تا به شهر رسید و هر دو ساحل مهران رود هر چه از بنای تزدیک رود بود و ویران کرد. چون به محاذات بقعه صاحب‌الامر (ع) رسید، یک طرف بازار مسکران ویران کرد و طرف جنوب میدان را همی گشادان. دکاکین و سراها و گرمابه‌ها ویران کرد. از این سو شعبه‌ای به راسته کوچه افتاد و بسیار سراب فرو مالید و شعبه به راسته بازار راه کرد، ویرانی ها کرد. این سیل به مجرای قنوات افتاد. همه انباشته شد از آبار قنوات بجوشید و سرحدات ویرانه کرد و بسیار مال از مردم نابود شد. این سیل تا به نصف بازار جاری شد. بعضی از خانات نیز از لای مالامال گردید. چند گرمابه نیز انباشته شد. به مجرای رود تا به رود آجی همه جا خرابیها روی داد. گفتند به چهارده هزار خانه صدمه رسید. آب

شش رو دخانه دار ای پل طبه تبریز

بعد از آمدن سیل در راه اسننه قوی میل پنهان کیم ز رو دشت و
شاد و شست مطابق نزد هشتصد و معاو عیسیو از دمنه
قله الی پل مشهور شهر حاپک کر زد یک آجی بعضی این بیه اطراف افقی
خانه و کوچه و حمام و مسجد و مخانه بازار و بازار حاپک و دکان
و کار و انسه او غیره که بو اسطه سیل بعضی از آنها خراب شده
و مخصوص نمایش آن خراپها و تیز نقاچی که آب اطراف سرشار شده
و نمایش سد و موجودی آن با ارتفاع دار اراضی مرتفعه با ارتفاع
و نمایش ملها محسن حاپه حسن ابی سیل یعنی برآورده تغیره اطراف
و تغییره و تغیره تغییره حشمتی ملچا که انش داشت بعد از تمامی
عمل از غایت خضرت طفل الهی بنده کار خد اضر رئیس نه بحکم خواسته
بدال امسا آدمی صاحد یوان کمال محکم شده و برآورده نمود خانه زاده

- ۱۱۰۷۴۱

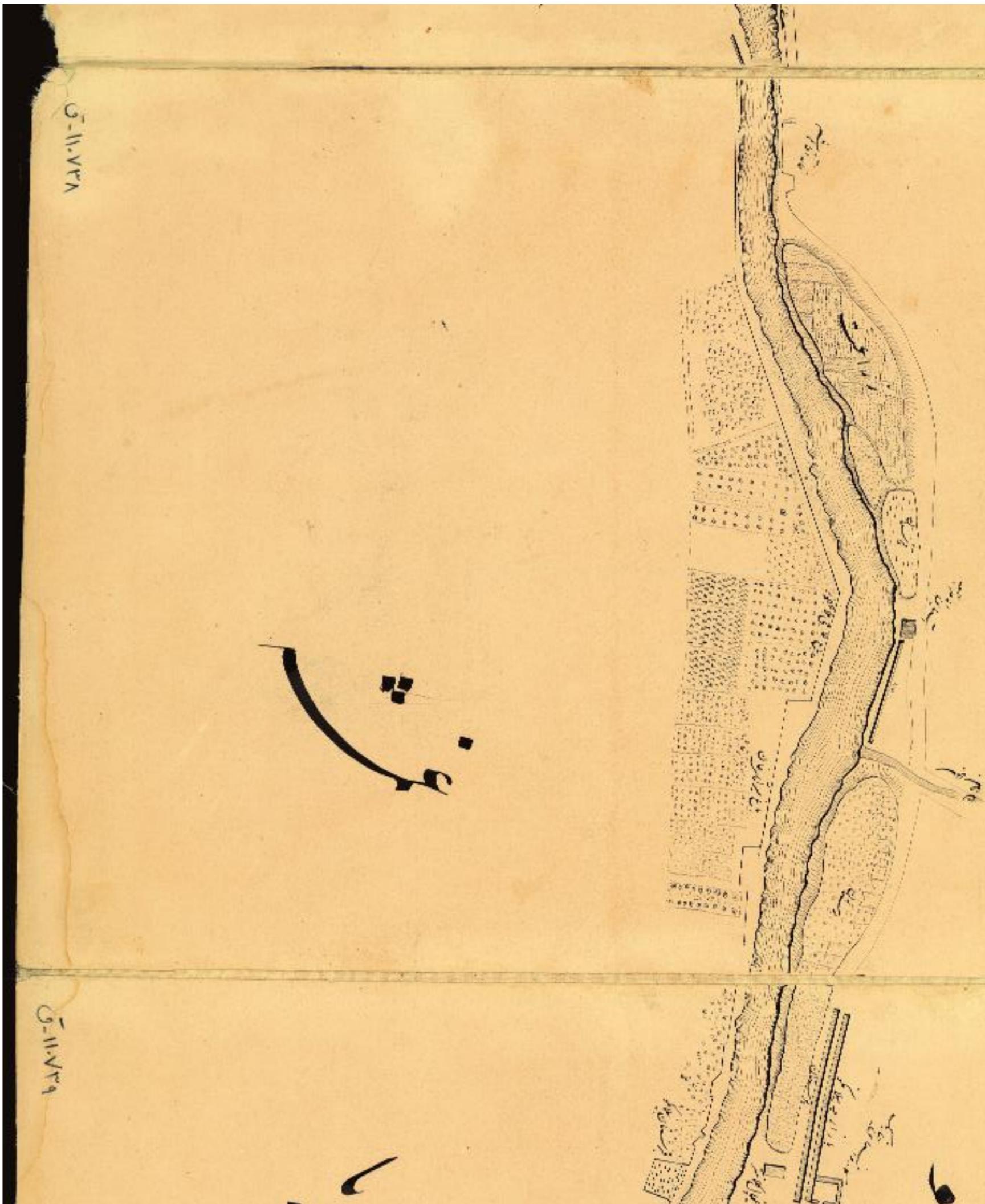
خراب

دو سن

- ۱۱۰۷۴۰

- ۵- ۱۱۰۷۳۳

- ۵- ۱۱۰۷۳۴

سیل را بوبی زشت بود.

این واقعه روز هفدهم جمادی الاول به سال یک هزار و دویست و هشتاد و هشت از هجرت بود. پس از این سیل به پایمردی خواجه محتشم صاحب دیوان تمامی اهل این شهر مالی بزرگ دادند.

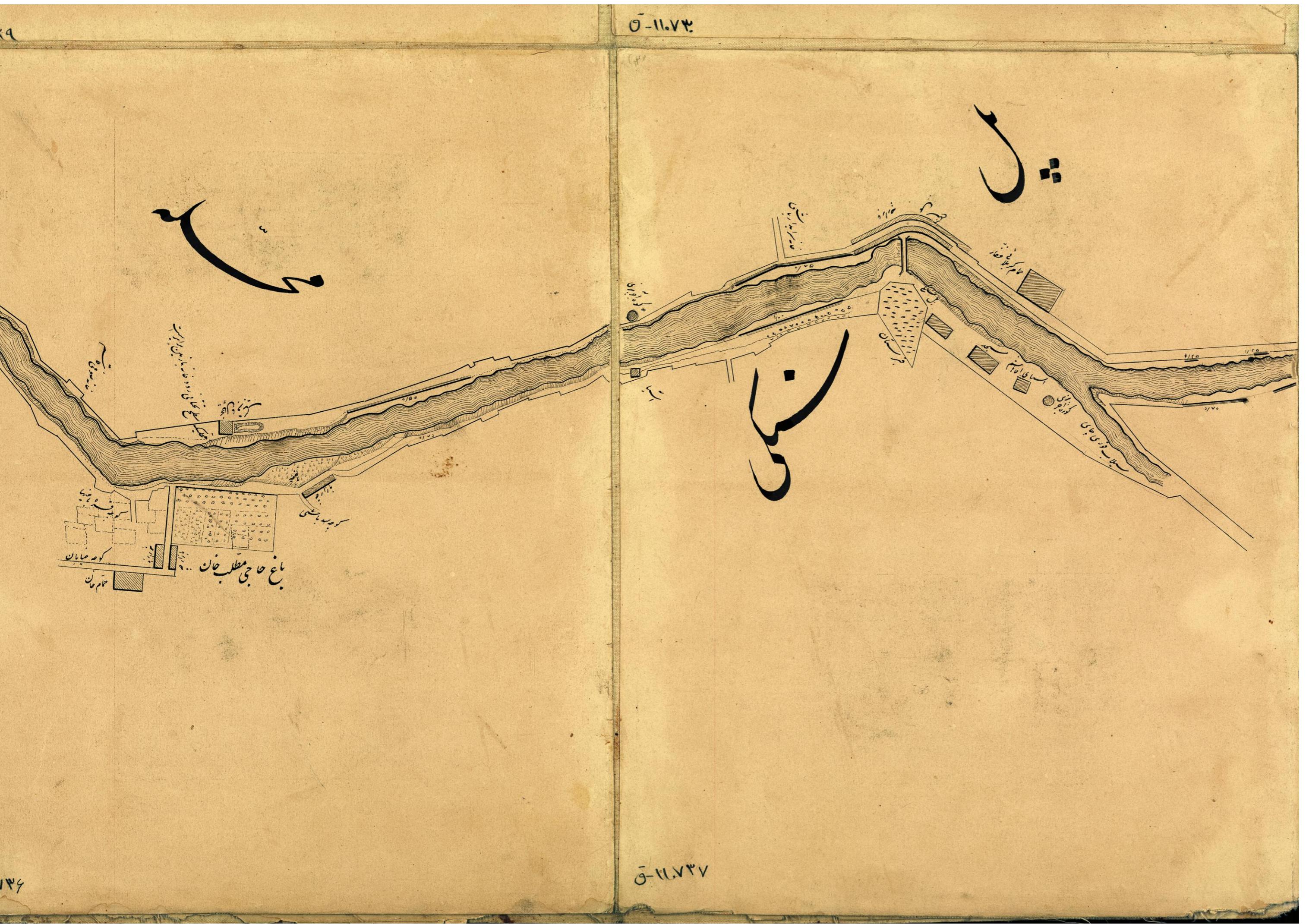
شاهنشاه نیز ده هزار تومان عطا فرمودند. سدی از سنگ آهک که امتداد آن از اوخر روستای بارنج است تا به نزدیکی پل آجی عمارت کردنده به هر دو ساحل مهران رود.

چون این کار به دست تجار و کدخدايان شهر بود، هر یک [که] امین و درستکار و خدای شناس بودند، بدان قسمت خود سدی سدید بساخت که تاکنون خلی نیافته. آن بی دینان که نه غیرت وطن کشند و نه خدای شناسند، آن مال بخورند، به جای آهک، خاک و به جای سنگ، صرف سال صدف کردنده. همان سال اول آب نشست و ویران شد.^۲

بعد از وقوع سیل جهت برآورد خسارات و میزان آسیب دیدگی های ناشی از سیل به امر فتحعلی خان صاحب دیوان در سال ۱۲۸۸ هجری قمری نقشه سیل تبریز توسط محمدبن ایرج قاجار ترسیم شد.

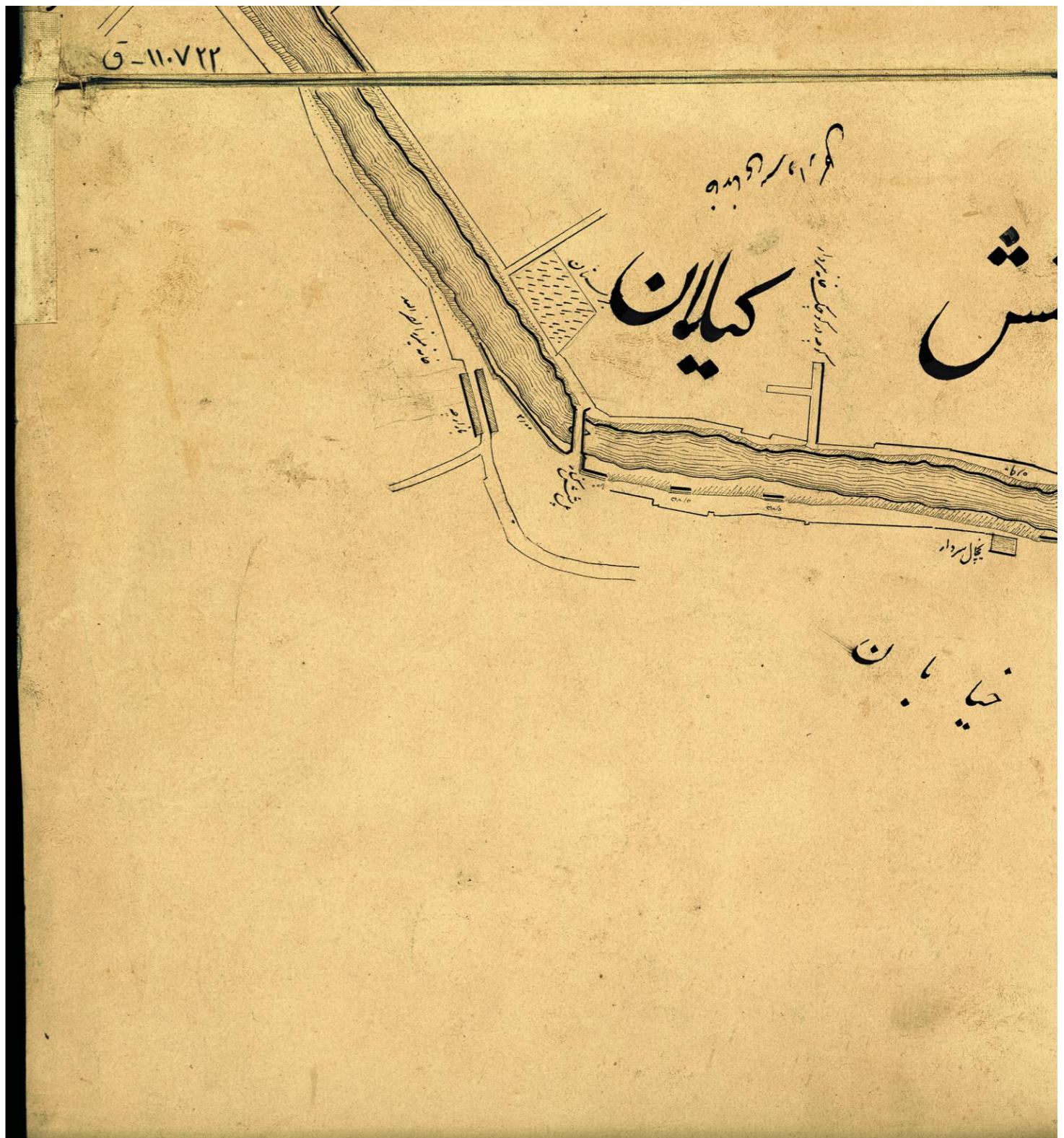
نقشه از ۲۷ قطعه شامل: رودخانه ۱۳ قطعه؛ نقاشیها ۱۲ قطعه؛ علامات نقشه و توضیحات هر کدام یک قطعه، تشكیل و برروی پارچه چسبانده شده ورنگ نقشه سیاه و سفید است.

متن نوشته داخل نقشه بنا به نوشته محمدبن ایرج قاجار این قرار است:
 «نقشه رودخانه دارالسلطنه تبریز بعد از آمدن سیل در هذه السنه قوي یئل سنه یک هزار و دویست و هشتاد و هشت مطابق هزار و هشتاد و هفتاد عیسوی از دامنه قله الى پل مشهور به شهرهای نزدیک آجی با بعضی اینیه اطراف از قبیل خانه و کوچه و حمام و مسجد و یچحال و بازارچه و دکان و کاروانسرا وغیره که به واسطه سیل بعضی از آنها خراب شده و مخصوص نمایش آن خرابیها و تعیین نقاطی که آب به اطراف سرشار شده و نمایش پلها، مخصوص چاره خرابی سیل یعنی برآورد تعمیر سد اطراف و تنقیه رود و تعمیر چشمهاي پلها ان شاء الله بعد از اتمام این عمل از عنایت حضرت ظل اللهی به بندگان خدا ضرری نرساند به حکم جناب جلالت انتساب آقای صاحب دیوان در کمال تعجیل کشیده و برآورد نمود. خانه زاد، محمدبن ایرج قاجار.»^۳

شیخ بابان

۱۱۰۷۵

بخشی از نقشه سیل تبریز

A part of flood map

۱-۴. شرح توصیفی نقشه

نقشه در ابعادی به طول ۲۰۹ سانتیمتر و عرض ۱۰۷ سانتیمتر ترسیم شده است. نقشه از ۲۷ قطعه شامل: رودخانه ۱۳ قطعه؛ نقاشیها ۱۲ قطعه؛ علامات نقشه و توضیحات هر کدام یک قطعه؛ تشكیل و برروی پارچه چسبانده شده و رنگ نقشه به صورت سیاه و سفید است. کادر هر یک از نقاشیها که سیاه قلم آند، طول ۱۴/۵ سانتیمتر و عرض ۹ سانتیمتر است و تا عدد ۱۴ شماره زده است. اما، نقاشی نمره یک و سه در میان آنها دیده نمی شود. به نظر می رسد آن دو شماره مربوط به پل بیلان کوه و پل ششگلان بوده است. در روی نقشه از ۱۴ پل نام برده شده که به ترتیب از شرق به غرب عبارتند از: بیلان کوه؛ ششگلان؛ سنگی؛ قاری؛ درب خانه نایب الصدر؛ نزدیک خانه حاج میرزا شفیع؛ حاجی ملا عبدالله؛ زیر بازار؛ زیر بازار کفسدوزها؛ ملا محمد دایی؛ درب خانه حجت الاسلام؛ بار مالخاق؛ بیرون شهر؛ میدان مال فروشها (پل فتحعلی)؛ و امیر خیز. محله های مندرج در نقشه عبارت اند از:

باغمیشه؛ بیلان کوه؛ پل سنگی؛ ششگلان (گیلان)؛ خیابان؛ سرخاب؛ چهارمنار؛ شتریان؛ راسته کوچه؛ امیر خیز.

سند مهمور به مهری بیضی شکل است به سجع «محمد بن ایرج» و به امضای «محمد بن ایرج قاجار» ثبت شده است.

در عنوان نوشته کلمه «هو» آمده است و در زیر این واژه عبارت «نقشه رودخانه دارالسلطنه تبریز» به چشم می خورد. در زیر همین عنوان متن اصلی نقشه نوشته ای به قلم محمد بن ایرج قاجار به چشم می خورد که در مورد چگونگی تهیه نقشه نوشته شده است.

در این نقشه بسیاری نشانه های گرافیکی (نموداری) برای اولین بار به کار گرفته شده است، مانند علامت باغ؛ کاروانسراء؛ پل و ابنيه.

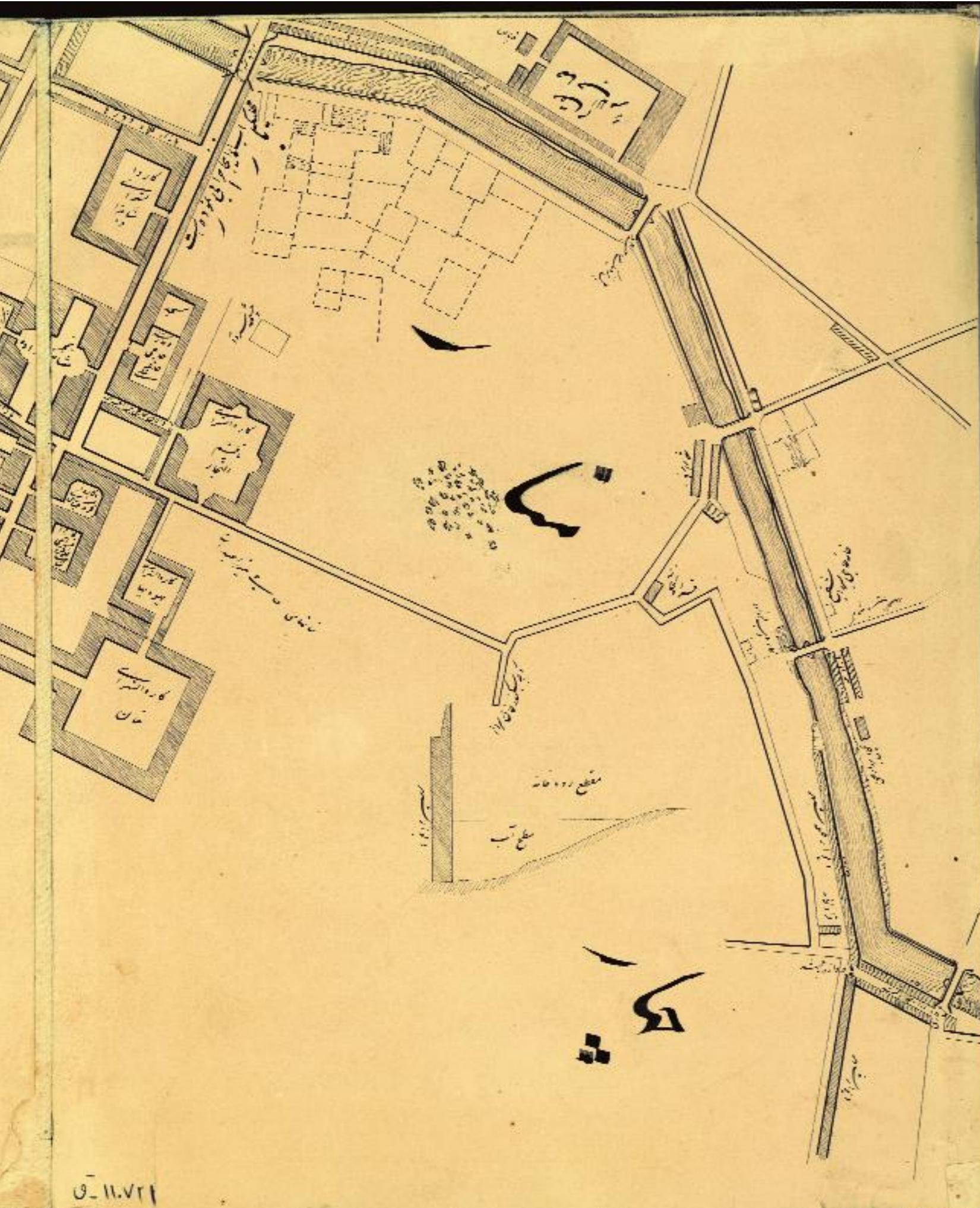
به نظر می رسد تهیه کنندگان نقشه دارالسلطنه قراجه داغی بعد هارو ش ترسیم این نقشه را به کار گرفته اند. ویژگی بالریش این نقشه در استفاده از تصاویر، برای بیان موضوعات، مورد توجه تهیه کننده است.

این نقشه، شاید تنها نقشه ای است که از این نظر با نقشه مطرافق چی شباهت دارد. به احتمال زیاد، دلیلی که تهیه کننده نقشه را وادار به ترسیم پل ها و ابنيه کنار مهران رود کرده، خسارتی بوده که براین ابنيه وارد آمده بوده است.

دلیل مهم دیگری که می شود برای واقع گرا بودن این تصاویر ذکر کرد، بقیه صاحب الامر، پل سنگی، و پل بازارهای شهر است که با وضعیت فعلی و یا با تصاویری که جهانگردان از آن ابنيه ترسیم کرده اند، مطابقت دارد.

با همین منطق می توان استدلال کرد که حد نهایت ابنيه ترسیم شده در این نقشه، محدوده آسیبی بود که سیل به شهر وارد آورده است.

اگرچه در این نقشه حجم اطلاعات چندان زیاد نیست و این اطلاعات بیشتر تابع خسارت های وارد آمده از سیل است، اما تهیه نقشه توسط ایرانیان که برای اولین بار انجام می شد، به این نقشه اهمیت خاصی می بخشند.

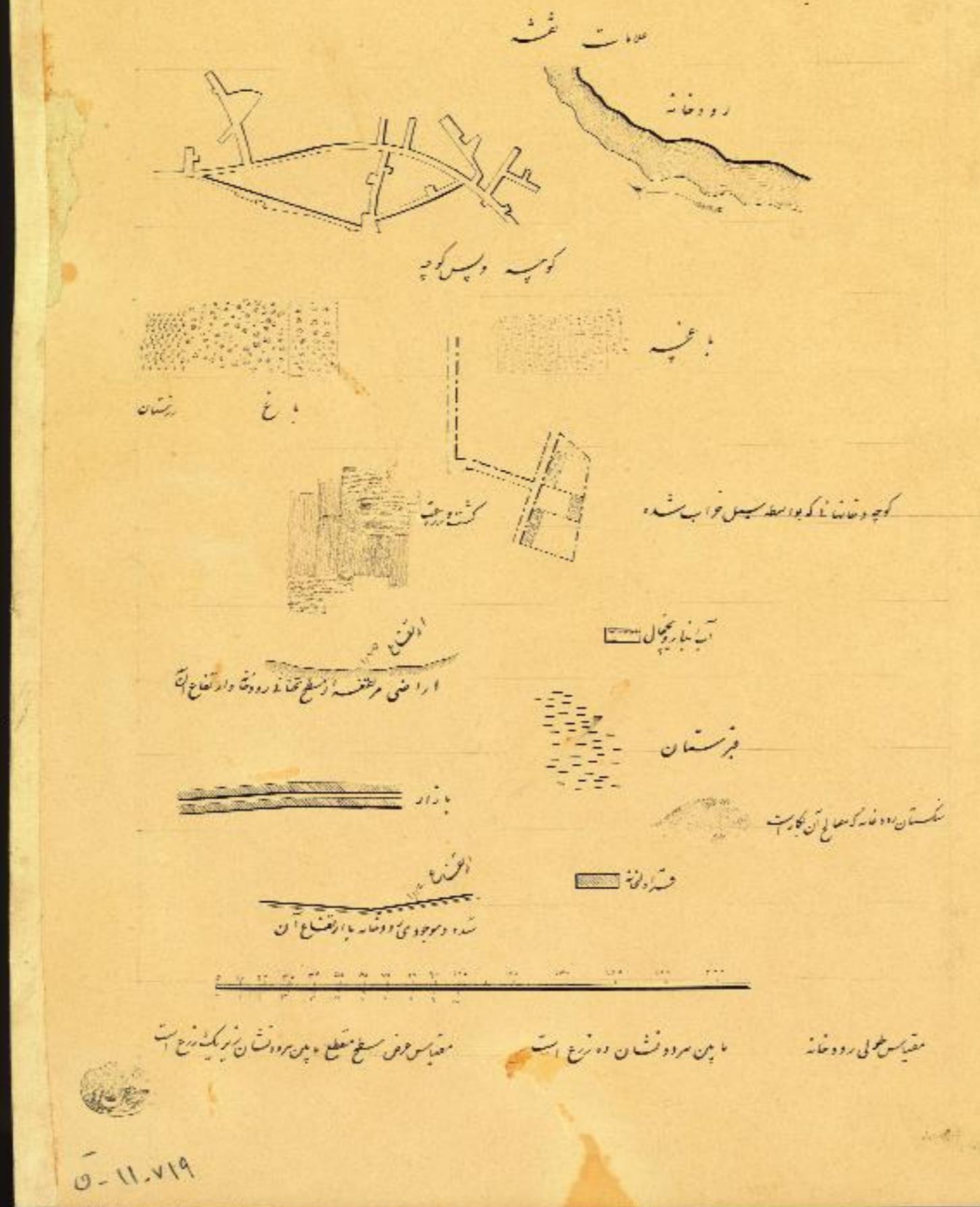

A part of flood map

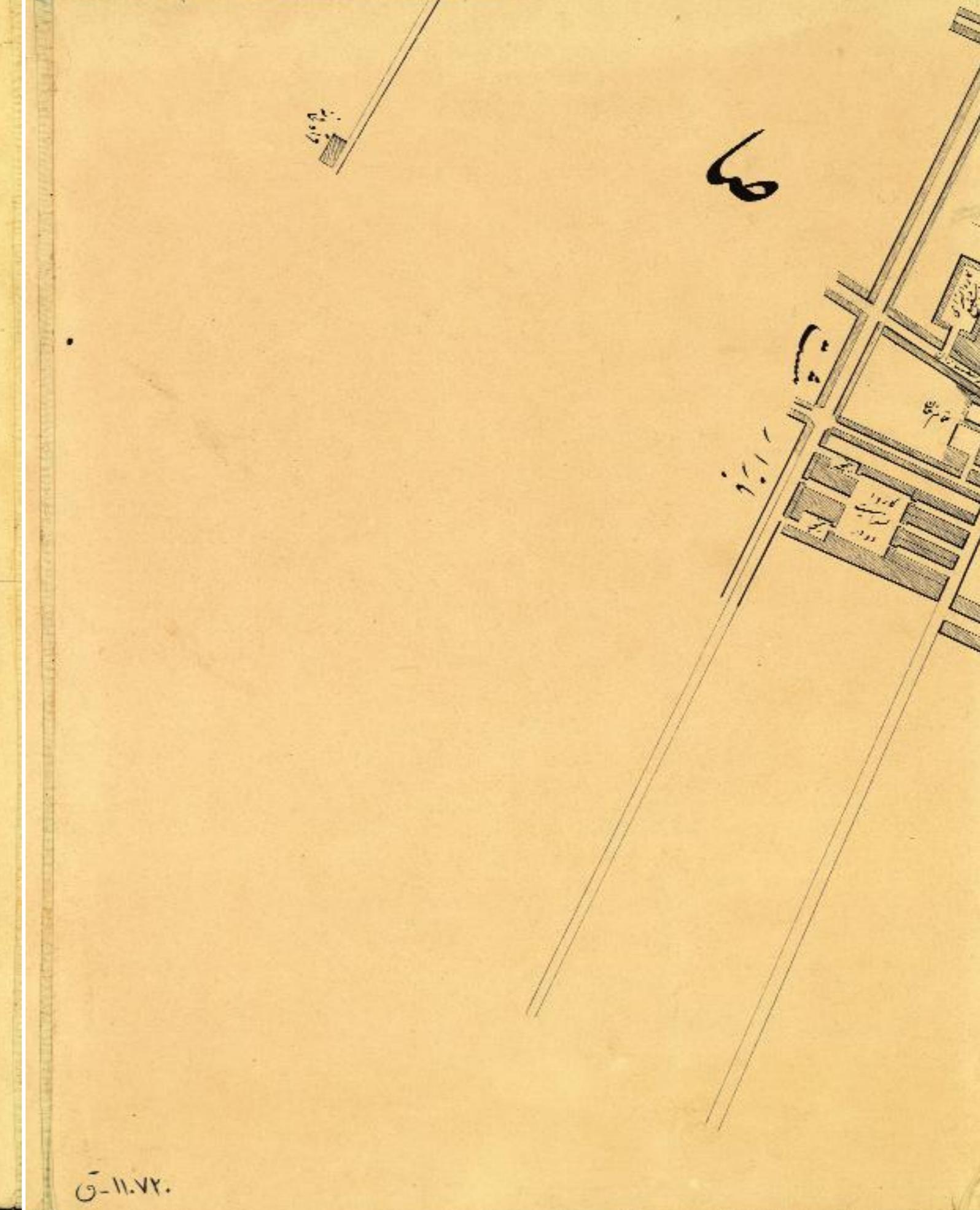

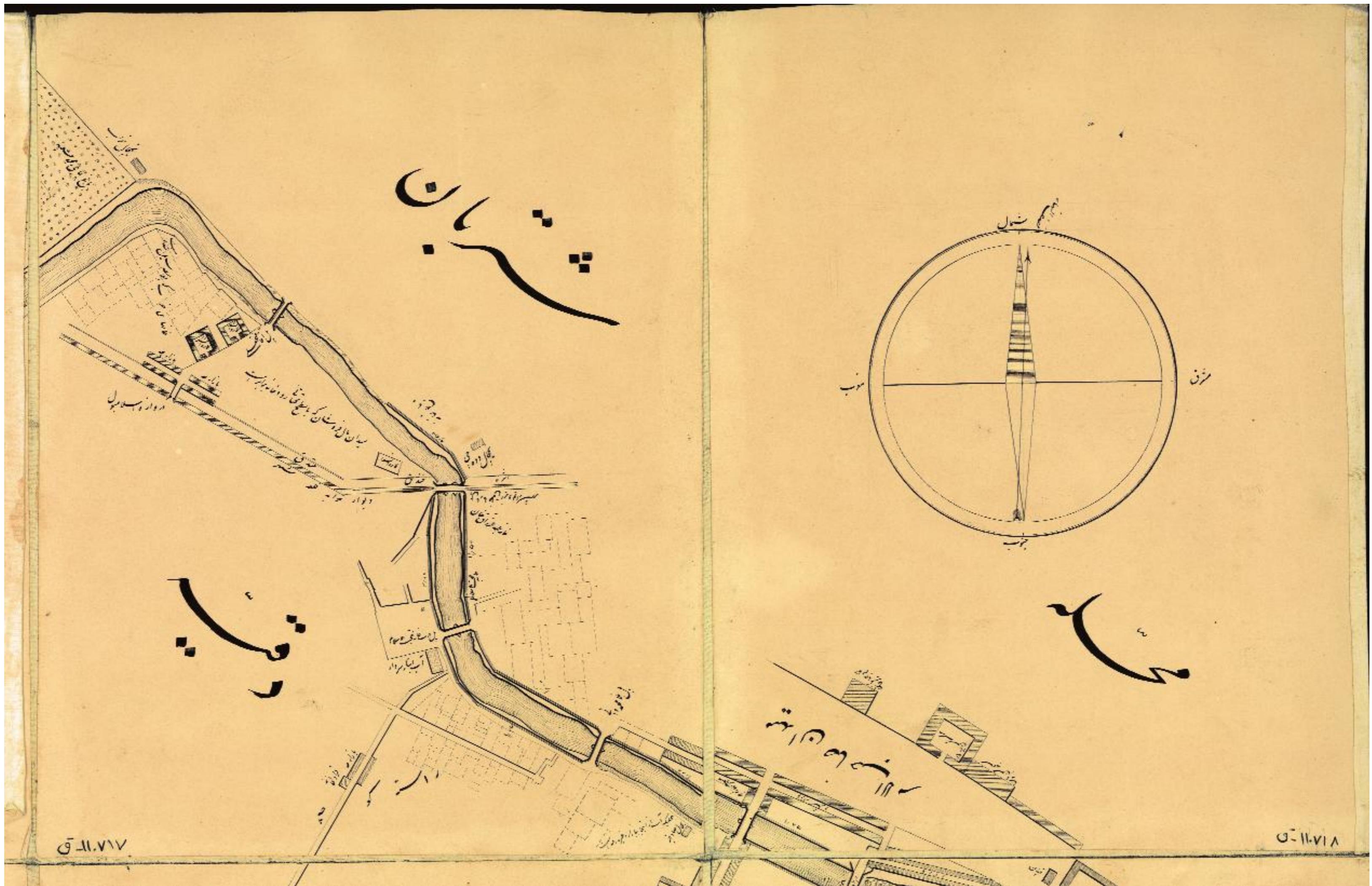
بخشی از نقشه سیل تبریز

5-11.814

G-W.VV

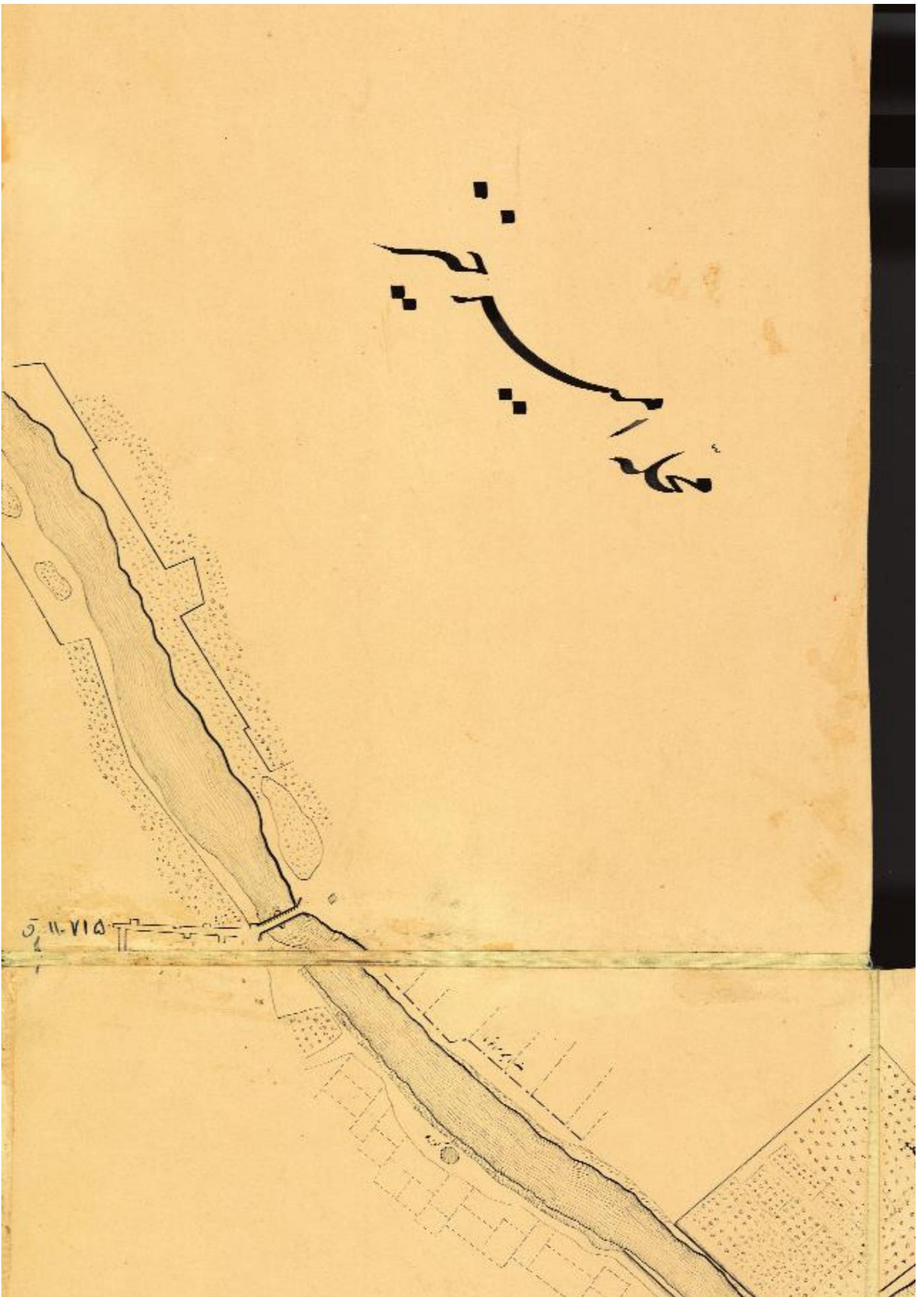

۱۱۰.۷۷

۱۱۰.۷۸

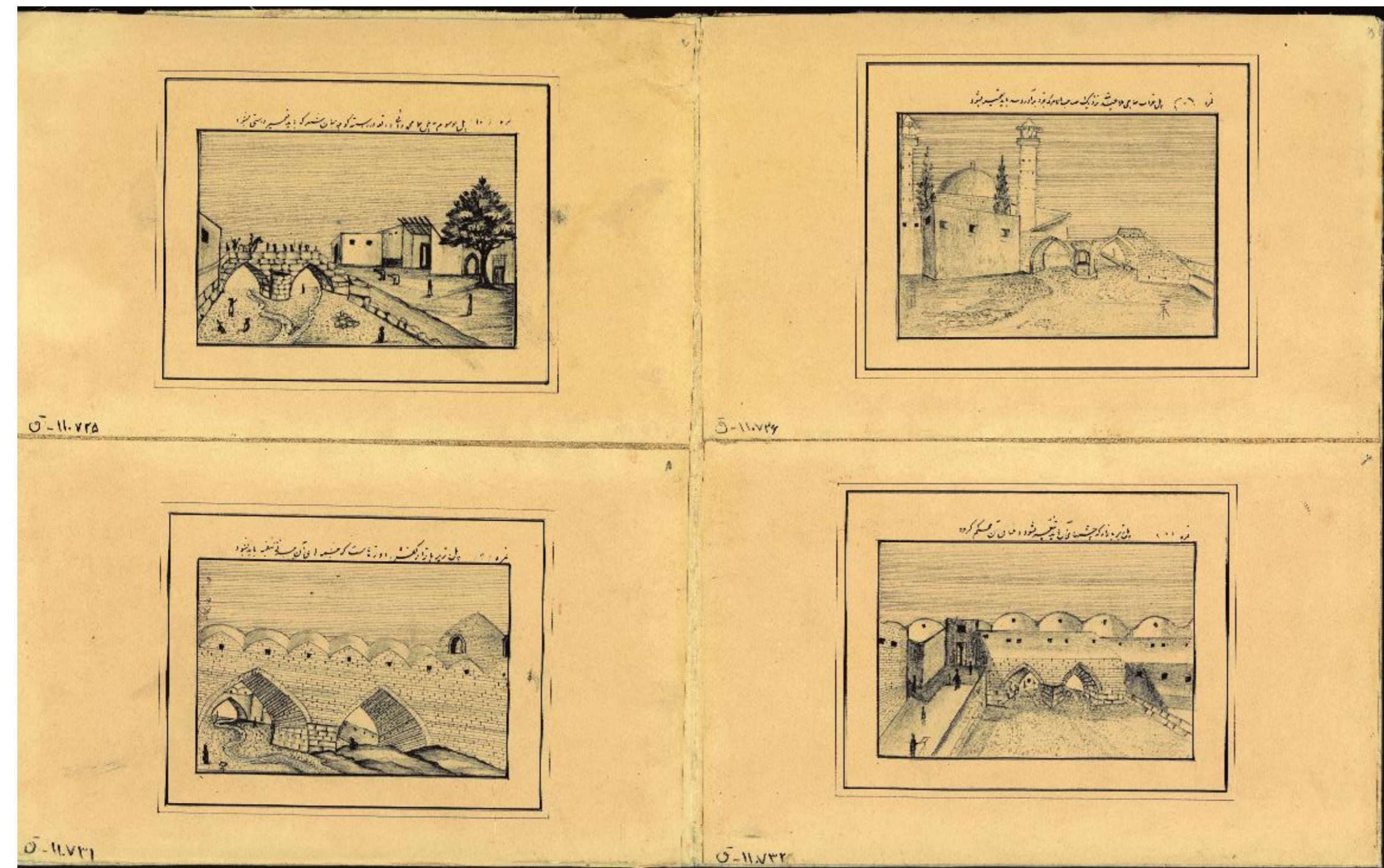
A part of flood map

بخشی از نقشه سیل تبریز

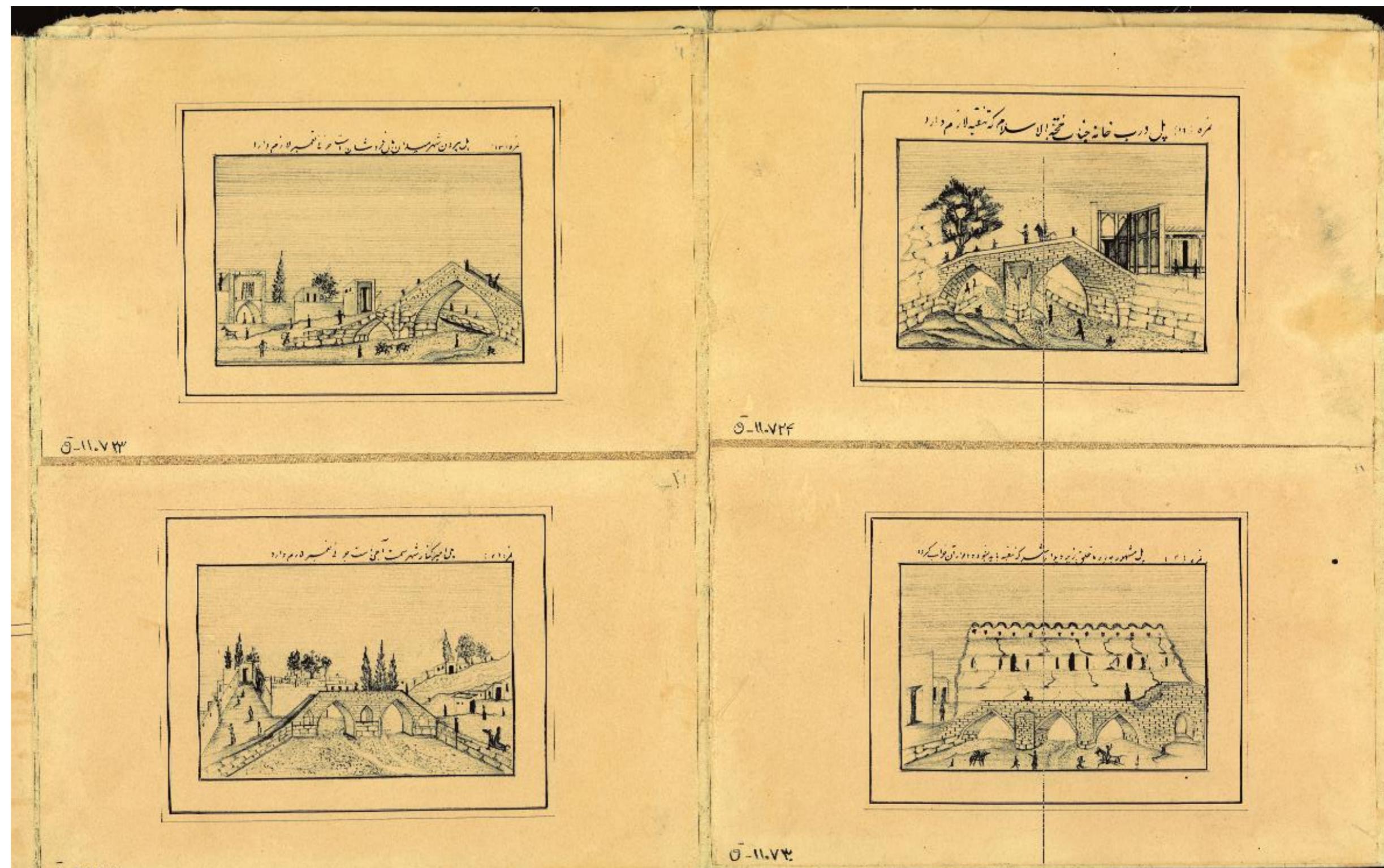
بخشی از نقشه سیل تبریز

A part of flood map

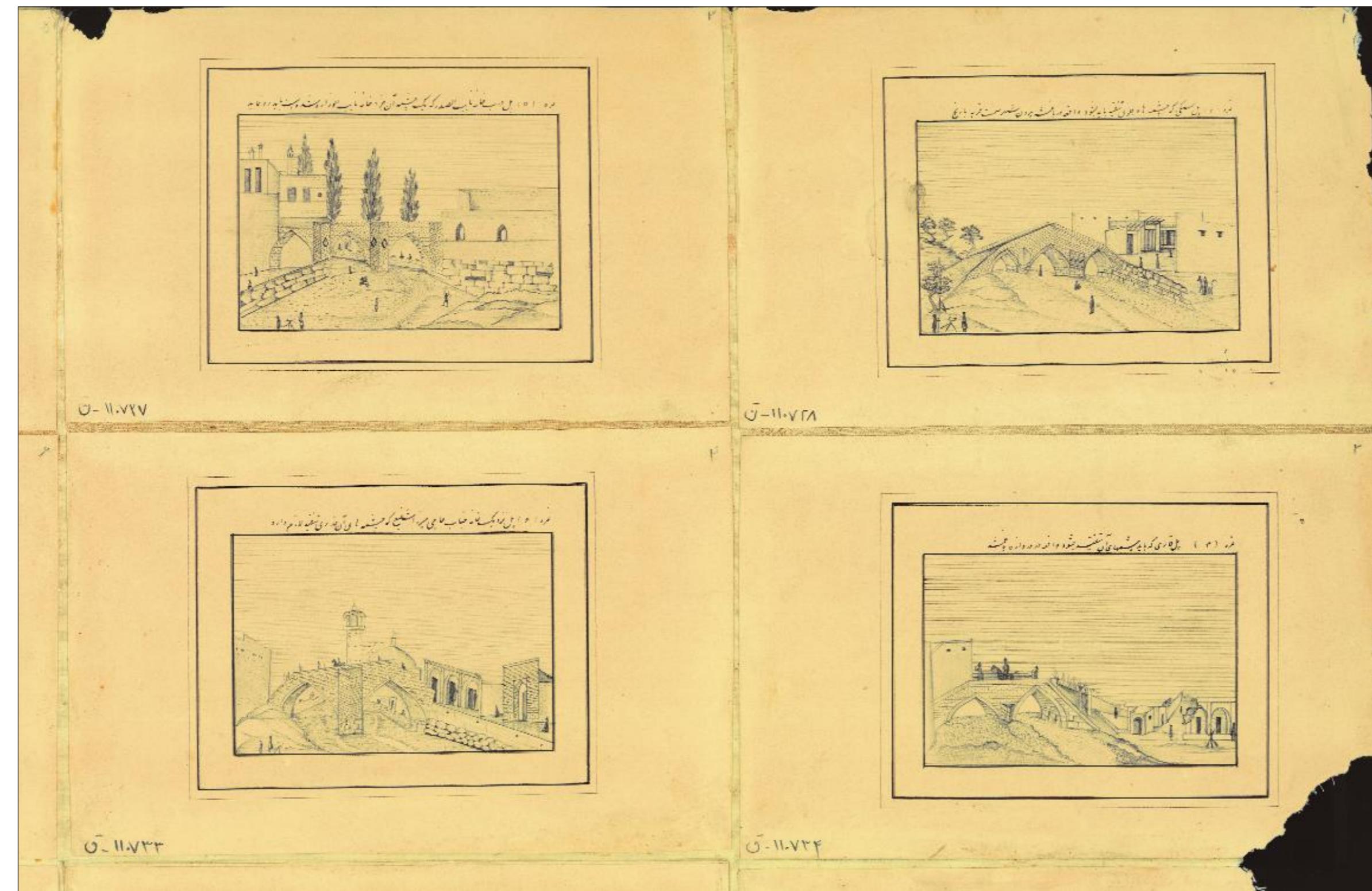

Pictures of flood map

تصاویر نقشه سیل تبریز

Pictures of flood map

Pictures of flood map

تصاویر نقشه سیل تبریز

پی‌نوشت

۱. اخبار سمیه: ولایات محروسه، ایران، شماره ۳۴ (۱۰ جمادی‌الآخر ۱۲۸۸ قمری)، ص ۳. — به نقل از: رضا فراستی، سیل تبریز در سال ۱۲۸۸ قمری، مجله اثر، شماره ۳۱-۳۲، سال ۱۳۷۹، میراث فرهنگی کل کشور، ص ۱۸۲.
۲. نادرمیرزا، تاریخ جغرافیای دارالسلطنه تبریز، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، انتشارات ستوده، تبریز، سال ۱۳۷۳، صص ۲۶۷-۲۶۸.
۳. رضا فراستی، همان، صص ۱۸۳-۱۸۴.

نقشه دارالسلطنه تبریز (۱۲۹۷ هـ. ق. ۱۸۸۰ م) (قراجه‌داغی)

Map of Tabriz in 1297 A. H. (1880 A. D.).

۱-۵. شرح توصیفی نقشه

نقشه قراجه‌داغی که به نقشه دارالسلطنه نیز مشهور است، شاید کاملترين نقشه‌ای باشد که تا اواخر دوره قاجار از شهر تبریز تهیه شده است. این نقشه، که تماماً توسط ایرانیان تحصیل کرده «مدرسه دارالفنون تهران و تبریز» تهیه شده، ادامه‌شیوه ای در نقشه‌کشی است که در نقشه سیل تبریز برای اولین بار تحصیل کردگان ایرانی خارج از کشور آن را بنیاد نهاده بودند. در این نقشه، برای اولین بار مفهوم امروزی توپوگرافی به کار گرفته شده است. علائم گرافیکی، با گستردگی چشمگیری موضوعات متفاوتی را پوشش داده‌اند. در این نقشه، برای نخستین بار برای تفکیک متنهای نوشتاری، از چند نوع خط فارسی استفاده شده است. نیز برای نخستین بار، نقشه محله‌ها با تأکید بر مرز بین آنها مشخص شده است. در این نقشه، برای نشان دادن محله‌ها، تفاوت محلات با زیر محله‌ها (محله‌های فرعی) از تفاوت ابعاد نوشتۀ سود برده‌اند. مثلاً، چرنداب، لیل‌آباد و اهراب، زیر محله‌های محله مهادمهین اند که ابعاد حروف نوشتۀ آنها نسبت به حروف کلمه مهادمهین کوچکتر است. همچنان، نقشه بازاره به دقت و با مشخص کردن کلیه سراها و تیمچه‌های آن ترسیم شده است. در صورت نادیده انگاشتن نقشه سیل تبریز که در واقع نقشه همه شهر تبریز نیست، این اولین نقشه‌ای است که بعد از نابودی باروی نجف‌قلی خانی ترسیم شده است. ولی، دقت ترسیم محله‌های خارج از بازو با محله‌های داخل آن تفاوتی ندارد. در این نقشه برای اولین بار نام میدانهای محله‌ای و زیر محله‌ای، همچون میدان چوپور، نیز برده شده است.

به اعتبار وجود حجم بالای اطلاعات در متن نقشه، به جرأت می‌توان نقشه دارالسلطنه تبریز را کتابی تصویری نامید که مطالعه جدی آن نه تنها مستلزم صرف دقت زیاد است، بلکه محتاج روش‌های ابداعی نیز هست. به همین دلیل، نقشه دارالسلطنه در این مطالعه به عنوان نقشه مبنا برای بررسی تاریخ شهر تبریز معرفی شده با بهره‌گیری از ترفندهای رایانه‌ای سعی شده با لایه‌بندی کردن این نقشه، امکان مطالعه عمیق و استنتاج مطالب جدید توسط پژوهشگران فراهم آید.

این نقشه یکی از معترضین نقشه‌هایی است که از شهر تبریز تهیه شده است.

نقشه دارالسلطنه به امر ولیعهد، مظفرالدین میرزا به اهتمام عباس خان سرتیپ و رئیس مدرسه دولتی تبریز (مدرسه دارالفنون)، و محمد میرزا مهندس و محمدرضا مهندس، در دوازدهم شهر شعبان المعلم سال ۱۲۹۷ [۱۸۸۰ م] در تبریز ترسیم شده و در دارالطبع کربلایی اسدآقا به سال ۱۳۱۱ هـ. ق. [۱۸۹۴ م] به طبع رسیده است. در ذیل عنوان نقشه، نقشه دارالسلطنه تبریز، به خط ثلث چنین نگاشته شده است.

«حسب الامر قدر قدرت حضرت فلك رفعت اقدس امجد رفع والا ولیعهد روحي فدا با اهتمام مقرب الخاقان میرزا عباس خان سرتیپ و رئیس مدرسه دولتی تبریز امیرزاده محمد میرزا مهندس و معلم رياضي رقم خانه زاد آن مبارک آستان محمد رضا مهندسي نایب آجودان باشی سرکاراتی این حسنعلی خان سرهنگ قراجه‌داغی» و در ذیل همین جمله با خط نستعليق جمله رير ذكر شده است:

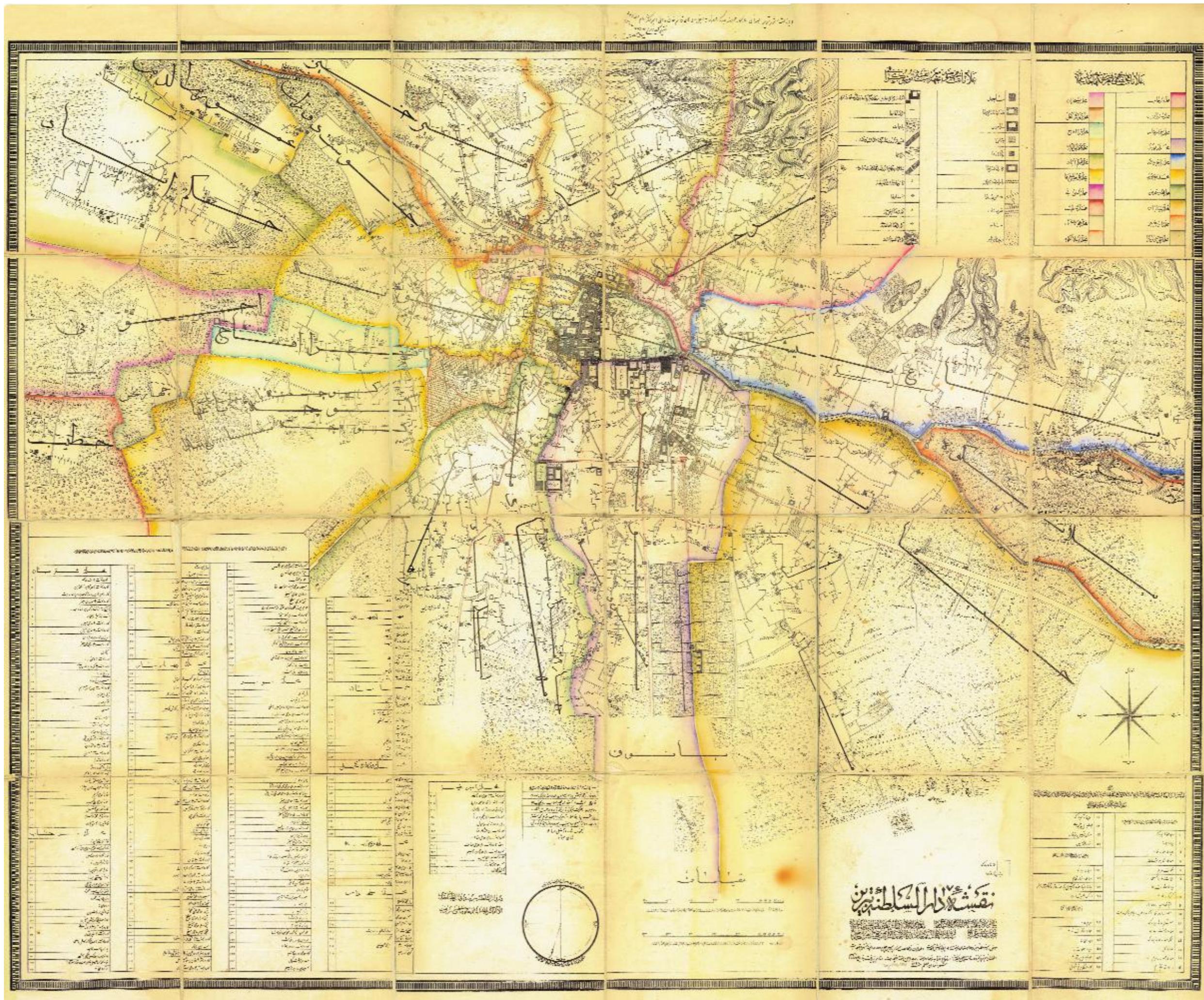
«عرض دارالسلطنه تبریز از خط استوا سی و هفت درجه و پنجاه و شش دقیقه است و طول آن از خط نصف النهار پاریس چهل و دو درجه و بیست و شش دقیقه است. طول ایام تبریز پانزده ساعت و چهل دقیقه است. تمام پذیرفت به تاریخ دوازدهم شهر شعبان المعلم سنه ۱۲۹۷».

نقشه دارالسلطنه تبریز یکی از مدرن‌ترین نقشه‌های قدیمی تهیه شده در ایران محسوب می‌شود. درست است که نقشه ترهزل - فابویه با قدمت حدود ۸۲ سال جلوتر از نقشه دارالسلطنه تبریز به دست هیئت فرانسوی با دستگاه‌های مدرن نقشه‌برداری تهیه شده است، ولی نقشه دارالسلطنه تبریز از مواردی خاص حائز اهمیت است.

اولاً با شروع تهیه نقشه دارالسلطنه تبریز می‌توان گفت که نقشه‌برداری مدرن در ایران آغاز می‌شود و نقطه قابل توجه این است که این نقشه توسط ایرانیان تحصیل کرده در مدرسه دارالفنون تهران که با شیوه نقشه‌برداری غربی آشنایی کامل داشته‌اند، انجام گرفته است.

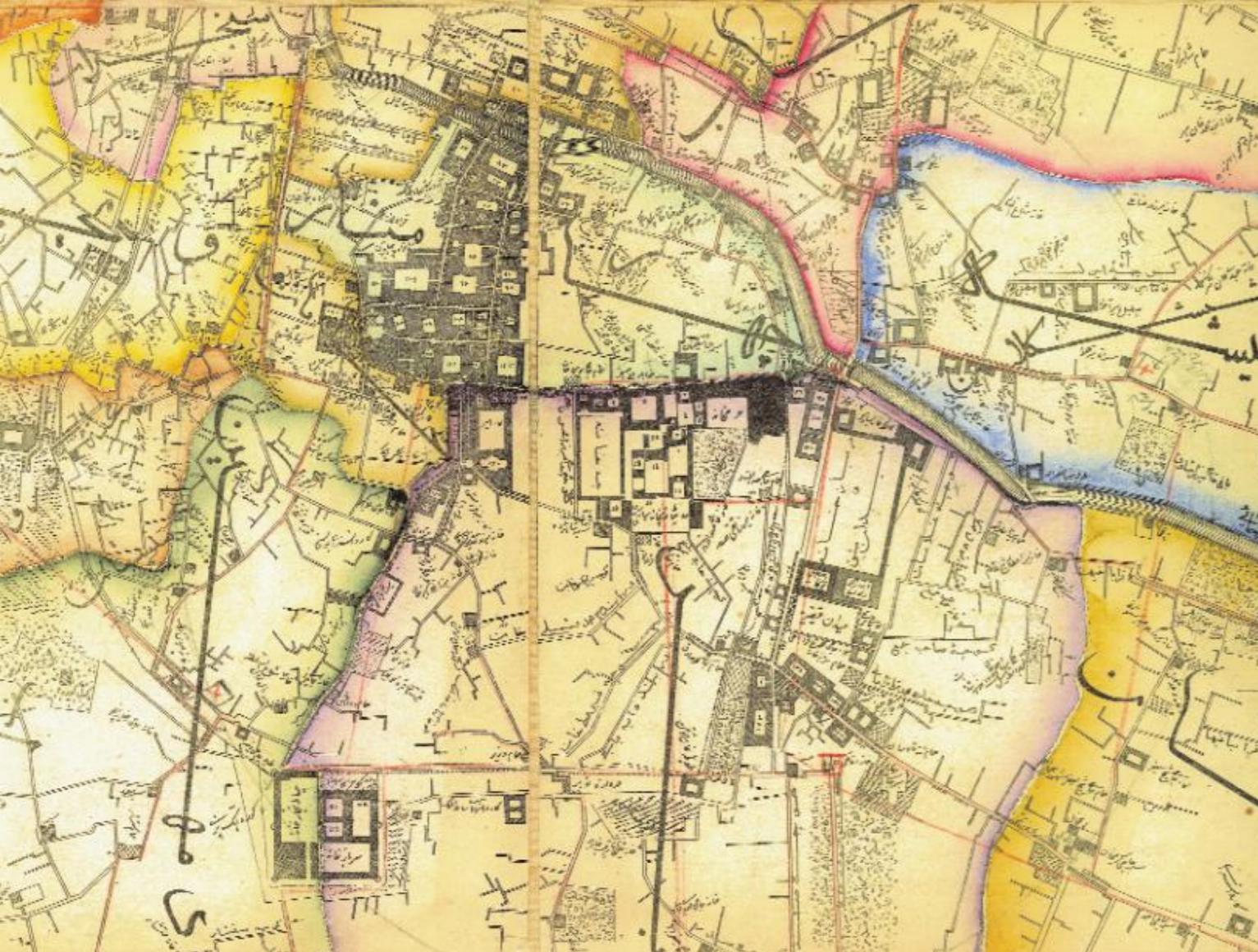
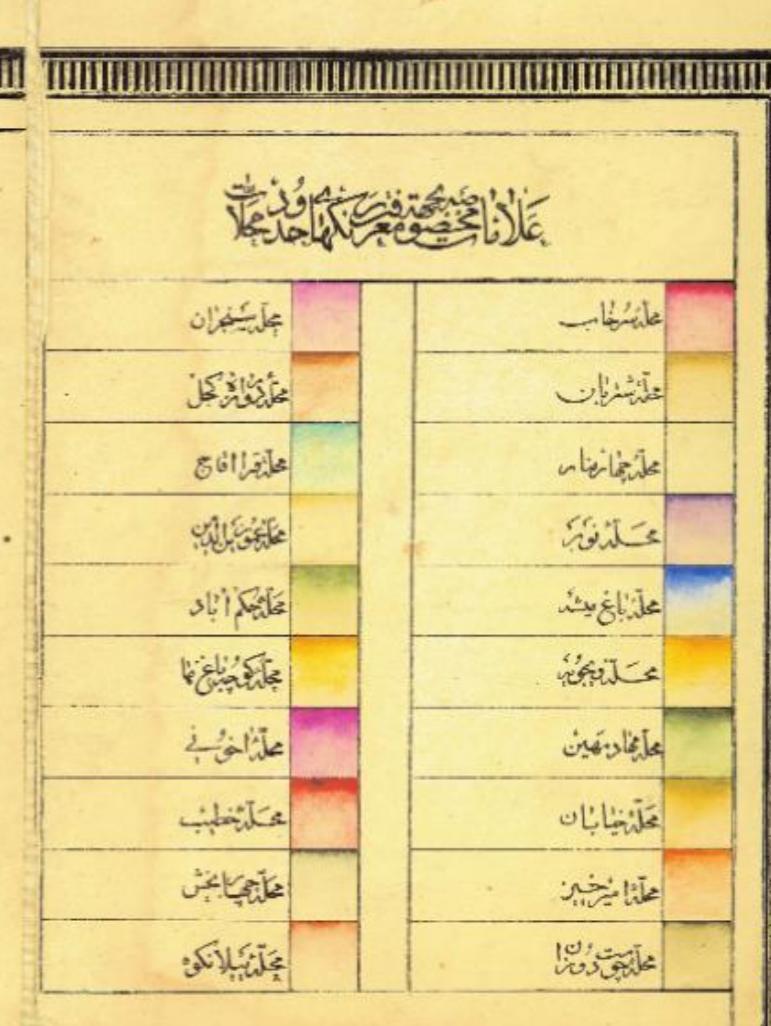
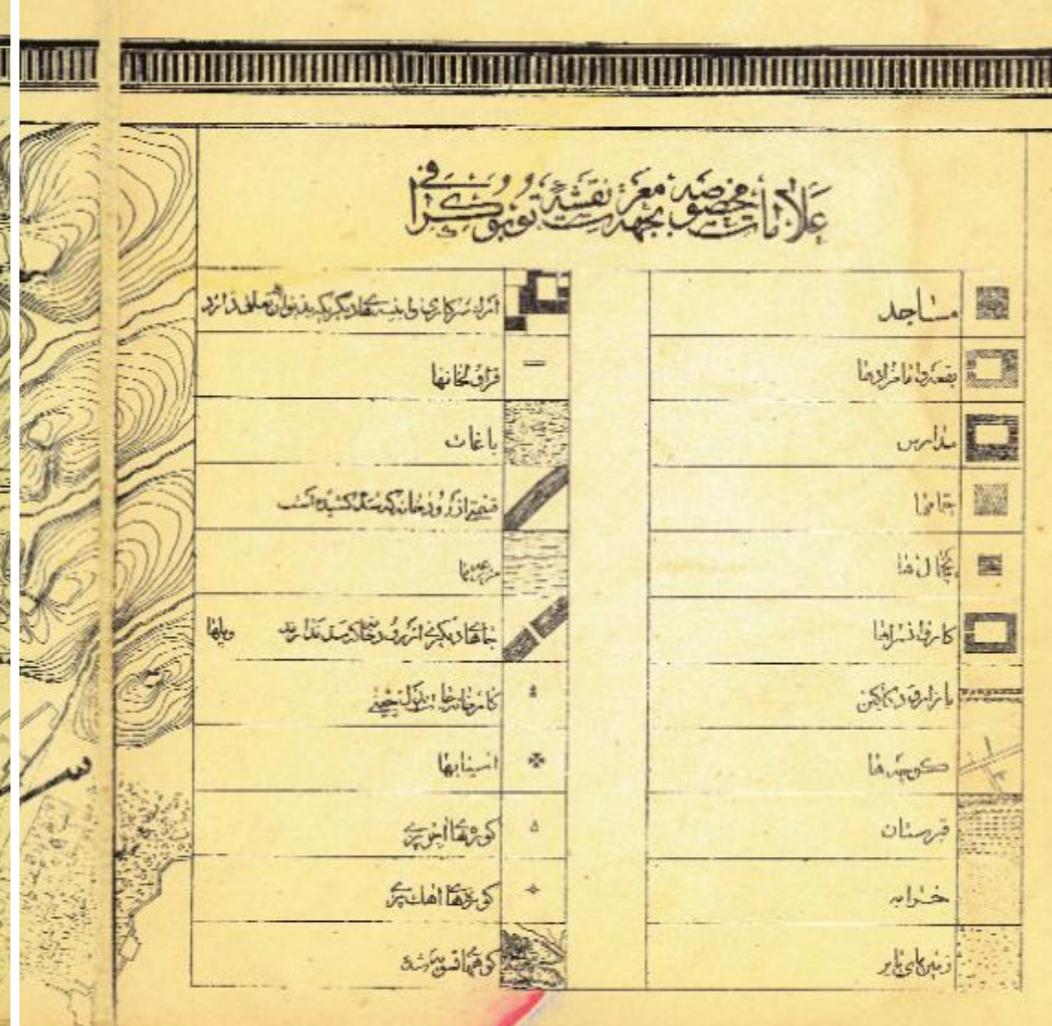
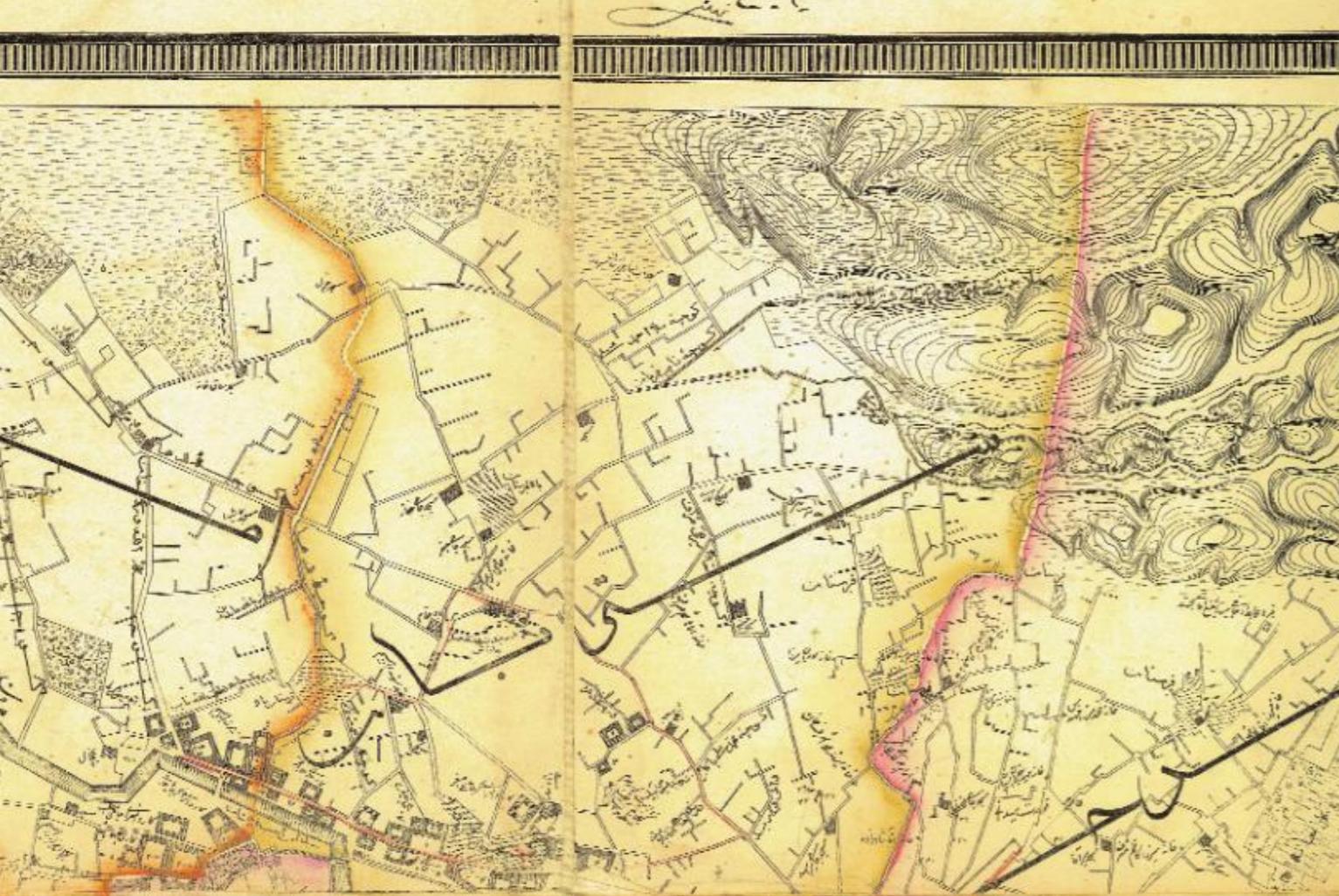
ثانیاً، رویکرد به نقشه و نمادشناسی آن تا حدودی برگرفته از فرنگ ایرانی است. این نمادشناسی از کادریندی نقشه و خطوط استفاده شده در آن (نستعليق - ثلث) و حتی جهت‌یابی آن (تأکید اصلی به طرف قبله) کاملاً آشکار است.

طراحان اصلی نقشه، محمد رضا مهندسی و سرهنگ قراجه‌داغی، خود دانش آموختگان مدرسه دارالفنون تهران بودند و به احتمال زیاد در تأسیس مدرسه دارالفنون تبریز و تدریس در آنجا نقش به سزایی داشته‌اند.

Map of Tabriz in 1297 A.H. (1880 A.D.),
drafted by Mohammad-Reza Mohandess and Colonel Qaracheh - Daghī

نقشه دارالسلطنه تبریز ۱۲۹۷ ه. ق. (فراجمداغی)
مأخذ: مجموعه خصوصی شهریار عدل

بخشی از نقشه دارالسلطنه تبریز (قرابه داغی)

۲-۵. مشخصات عمومی نقشه

این نقشه از قدیمی‌ترین نقشه‌های تبریز است، که به دست گروه نقشه‌برداران ایرانی ترسیم شده است. نقشه بر روی کاغذی به ابعاد 756×970 سانتیمتر به صورت چاپ سنگی به طبع رسیده که کادر بندی آن حدود ۵ سانتیمتر از طرفین کادر اصلی فاصله دارد و از سمت راست آن قسمتی از نقشه (قبرستان) از کادر اصلی بیرون زده است. این نقشه در سال ۱۳۷۰ هجری شمسی (۱۹۹۲ میلادی) در مؤسسه جغرافیایی و کارتogrافی سحاب روی کاغذی به ابعاد 1117×926 سانتیمتر به صورت افست چاپ و تکثیر شده است. به استثنای متن اصلی نقشه، اعلام و جدولهای پیوست آن حاوی اطلاعات ارزشمندی است که آنها را می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

الف. اطلاعات نوشتاری

این اطلاعات شامل توضیحاتی در مورد عنوان، سال و افرادی است که در امر نقشه‌برداری کمک کرده‌اند، و از سویی جدولهای حاوی معرفی محلات و وزیر محلات، توضیحات در مورد رودخانه آجی چای تبریز را نیز در بر می‌گیرد.

عنوان نقشه، نقشه دارالسلطنه تبریز، در پایین و در سمت راست آن، به خط نسخ درج شده است و در زیر عنوان به خط ثلث عبارت زیر به چشم می‌خورد: «حسب الامر قدرت حضرت فلك رفت اقدس امجد ارفع والا ولیعهد روحی فدا باهتمام مقرب الخاقان میرزا عباس خان سرتیپ و رئیس مدرسه دولتی تبریز و به تدریس امیرزاده محمد میرزا مهندس و معلم ریاضی رقم خانه زاد آن مبارک آستان محمد رضامهندس و نایب آجودان باشی سرکاراتی ابن حسنعلی سرهنگ قراجه داغی». و در زیر همین عبارت با خط نستعلیق این عبارت آمده است:

«عرض دارالسلطنه تبریز از خط استوا سی و هفت درجه و پنجاه و شش دقیقه است و طول آن از خط نصف النهار پاریس چهل و دور درجه و بیست و شش دقیقه است. طول ایام تبریز پانزده ساعت و چهل دقیقه است. ارتفاع آفتاب هفتاد و هفت درجه و چهل و هفت دقیقه است. اتمام پذیرفت به تاریخ دوازدهم شهر شعبان المظہم سنه ۱۲۹۷».

در سمت چپ نقشه، به خط ثلث عبارت «دردار الطباعه مقدس الالقب کربلاي اسد آقا صورت طبع پذیرفت»، تنها سندي است که مشخص کننده مکان چاپ این نقشه است. در بالای همین عبارت، کمی مایل به سمت راست، عبارتی به صورت جدول به ابعاد 6×5 سانتیمتر حاوی اطلاعات ارزشمندی در مورد رودخانه آجی چای تبریز است:

«رودخانه آجی منبعش در محلی از دامنه‌های کوه سوالان خارج شده تا مقابل قصبه سراب رو به جنوب بعد رو به مغرب حرکت کند تا این که آمده از سمت شمال تبریز تقریباً

A part of Tabriz map in 1297 A. H. (1880 A. D.)

به فاصلهٔ ۳۵۰۰ قدم گذشته و باز به قدر ده فرسخ رو به مغرب می‌رود و از آنجا کم کم مایل به جنوب شده داخل دریای شاهی می‌شود.»

در سمت راست و در قسمت پایین نقشه، درست در منتهی‌الیه سمت راست پایین آن، جدولی با این عنوان درج شده است:

«لوحة ایست بر اسامی ابینیه‌های دیوانی که ممکن نشده است در موضع خود لهذا به ترتیب اعداد فرانسه که روی هر یک از آنها نوشته شده است در این لوحة ثبت شد تا این که مطالعه کنندگان را استحضاری حاصل آید». در بالای اولین سطر کلمه «نوشته شود» جزء کادر نوشته نشده و به احتمال زیاد این کلمه «نوشته شود» از قلم افتاده است؛ لذا عنوان بالا چنین، درست به نظر می‌رسد:

لوجهایست برای اسامی اینیههای دیوانی که ممکن نشده است در موضع خود [نوشته شود] لهذا به این ترتیب اعداد فرانسه که روی هر یک از آنها نوشته شده است در این لوحه ثبت شد تا این که مطالعه کنندگان را استحضاری حاصل آید. در ذیل این نقشه، جدولی دوستونی قرار دارد که عنوان ستون اول عبارت است از:

«اسامی بعضی از ابنيه هایی که در ارک سرکاری و در اطراف آن واقع است»، که از شماره ۱ تا ۲۰ و در ستون دوم، شماره های ۲۱ تا ۲۴ با عنوان «اسامی چند از ابنيه های ارک علی شاهی» نام برده شده و در زیر این ستون از شماره های ۲۵ تا ۳۰ با عنوان «اسامی عمارت باغ شمال» آمده است.

مشخصات و جزئیات جدول و اسامی ذکر شده به ترتیب از قرار زیرند:

A part of Tabriz map in 1297 A. H. (1880 A. D.)

اسامی بعضی اینهایی که در ارک سرکاری و در اطراف آن واقع است:

۱. دیوان خانه مبارکه
۲. حیاط خلوت
۳. حیاط قهوه خانه
۴. حیاط شاعر السلطنه
۵. خلوت قدیم
۶. حیاط آقاباشی
۷. حیاط نظارت خانه
۸. گمرگ خانه
۹. تیمچه صاحب دیوان
۱۰. مهمان خانه که صاحب دیوان بنادرده است
۱۱. معلم خانه مبارکه
۱۲. حیاط دفتر جدید
۱۳. تاکراف خانه مبارکه
۱۴. حیاط تکیه
۱۵. حیاط دفتر قدیم
۱۶. اطاق نظام
۱۷. توپخانه مبارکه
۱۸. اصطبل سرکاری
۱۹. منزل رئیس توپخانه
۲۰. انبار محبوسین

دیوان خانه

۲۷. دیوان خانه
۲۸. حیاط خلوت
۲۹. اصطبل سرکاری
۳۰. کلاه فرنگی باغ شمال

در سمت چپ نقشه جدولی درج شده است که اطلاعات کامل فضای شهری، که در نقشه ذکر نشده، در آن آمده است.
این جدول، ده محله را به صورتی تقریباً کامل تجزیه و تحلیل و ریز فضاهای آن را معرفی می‌کند. باید گفت که از این ده محله، محلات [مهادمهین - خیابان] به صورت اسم خاص بدون ذکر محله آمده اند.

عنوان اصلی جدول به خط نستعلیق به صورت عبارت زیر است: «لوحه‌ایست برای معرفی اسامی از نقاط شهر از قبیل کاروانسراها و بازار و خانه و غیره که در نقشه نشده است که نوشته شود لهذا در این لوح ثبت شد تا این که مطالعه کنندگان را از قرار نمره جای که در روی هر یک از آنها نوشته شده است در جداول... پیدا کرده است تحضاری حاصل نماید.»

محلهٔ شتربان

۱. کاروانسرای مشهدی محمد
۲. کاروانسرای حاجی میرزا محمد امین
۳. کاروانسرای میرزا رضا که صابون پزخانه است
۴. کاروانسرای مشهدی جعفر
۵. قسمتی از خندق که بایر مانده است

آب انبار مشیر التجار

کاروانسرای حاجی حسین

کاروانسرای حاجی خلیل

میدان کاه فروشان

کاروانسرای حاجی محمد جعفر

یخچال

کاروانسرای ملامحمد دایی

کاروانسرای کربلایی الله وبردی

دباغ خانه

مسجد دباغ خانه

کاروانسرای میرزا ابراهیم

اسامی چند باب از اینهایی ارک علی شاهی

۲۱. انبار جدید
۲۲. حیاط انبار قدیم
۲۳. حیاط چند انبار، از قبیل انبار صندوق و آتشبازی و غیره
۲۴. ارک علی شاهی

اسامی عمارت باغ شمال

۲۵. حرم خانه
۲۶. حیاط نظارت خانه

یخچال خرابه

حمام وزیر

مسجد

قبرستان

مدرسهٔ میرزا مهدی

بازارچهٔ دوه‌چی

کاروانسرای آقاچ چی

کاروانسرای ملا محمد دایی

کاروانسرای حسن

کاروانسرای

پل ملا محمد دایی

میدان صاحب‌الامر

خانهٔ حاجی مطلب‌خان

خانهٔ حاجی سید‌حسن یزدی

خانهٔ حاجی کریم

خانهٔ حاجی علی اکبر

خانهٔ میرابوالفضل

خانهٔ قدیم حجه‌الاسلام

خانهٔ میرزا اسحق‌خان

محلهٔ سرخاب

خانهٔ امامقلی میرزا

خانهٔ میرزا عبدالرحیم‌خان میرزا آفاسی

خانهٔ محمدخان مهندس

خانهٔ مرتضی میرزا

خانهٔ محمدباقر میرزا

خانهٔ حسین قلی میرزا

خانهٔ حاجی جبار توپچی

بقعهٔ جناب سید حمزه

بازارچهٔ سید حمزه

قرابوختانه

خانهٔ میرزا هاشم‌خان

خانهٔ مهدی‌خان فراش‌باشی

<p>محله نوبت</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱۲۶. پل قاری ۱۲۷. دروازه باغ میشه ۱۲۸. کاروانسرای مهدی خان فراش باشی ۱۲۹. کاروانسرای حاجی صدر الدوله ۱۳۰. کاروانسرای حاجی حسین ۱۳۱. خانه حاجی سید باقر بیزدی ۱۳۲. خانه میرزا نصرالله شکر نویس ۱۳۳. پل ششگلان ۱۳۴. کاروانسرای میرزا نصرالله ۱۳۵. بازار مسگران که صاحب دیوان بنادرده ۱۳۶. بازارچه ساعد الملک ۱۳۷. کاروانسرای حاجی شیخ جعفر ۱۳۸. چاپارخانه ۱۳۹. کاروانسرای حاجی محمدقلی قراباغی ۱۴۰. کاروانسرای حاجی میر جعفر ۱۴۱. کاروانسرای خلیل بیک ۱۴۲. کاروانسرای حاجی شیخ جعفر ۱۴۳. بازارچه خیابان 	<p>محله چهار منار</p> <ul style="list-style-type: none"> ۷۹. کاروانسرای مسگران ۸۰. حمام حاجی نصیر ۸۱. یخچال صادقیه ۸۲. مدرسه صادقیه ۸۳. کاروانسرای شاهزاده ۸۴. کاروانسرای میرزا شفیع ۸۵. تیمچه شاهزاده ۸۶. کاروانسرای میرزا جلیل ۸۷. کاروانسرای در عباس ۸۸. کاروانسرای کچه چی ۸۹. حمام خان ۹۰. تیمچه ملک التجار ۹۱. دلاله زن بازار ۹۲. دباغ خانه ۹۳. کلاه دوز بازار ۹۴. کاروانسرای خان ۹۵. کاروانسرای ایکی قاپولی ۹۶. کاروانسرای حاجی سید حسین ۹۷. کاروانسرای خرازی ها ۹۸. کاروانسرای حاجی سید حسین ۹۹. مسجد داروغه نشین ۱۰۰. تیمچه حاجی صفرعلی ۱۰۱. تیمچه حاجی تقی گنجه ای ۱۰۲. تیمچه اول حاجی شیخ ۱۰۳. تیمچه دوم حاجی شیخ ۱۰۴. تیمچه سیم حاجی شیخ ۱۰۵. کاروانسرای تخمه فروشان ۱۰۶. سراچه بازار ۱۰۷. کاروانسرای حاجی میرزا علی اصغر شیخ الاسلام ۱۰۸. کاروانسرای آقا میر اسماعیل ۱۰۹. کاروانسرای حاجی سید حسین ۱۱۰. کاروانسرای حاجی میر ابوالحسن ۱۱۱. تیمچه حاجی میر ابوالحسن ۱۱۲. حمام مجتهد 	<p>محله نوبت</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱۱۳. مسجد حاجی میرزا موسی آقا ۱۱۴. دلان حاجی شیخ ۱۱۵. تیمچه حاجی شیخ ۱۱۶. حمام میرزا محمود خان تنگ دار سرکاری ۱۱۷. کاروانسرای کمانچه ۱۱۸. کاروانسرای فتحعلی بیک ۱۱۹. بازار حاجی شیخ مشهور به قربتی بازار ۱۲۰. کاروانسرای کرجی ها ۱۲۱. کاروانسرای حاجی شیخ کاظم ۱۲۲. راسته بازار جدید ۱۲۳. کاروانسرای میرزا مهدی قاضی ۱۲۴. راسته بازار کنه ۱۲۵. بازار ظرف فروشها
		<p>۴۸. کاروانسرای فراش باشی</p> <p>۴۹. کاروانسرای مشیر الدوله</p> <p>۵۰. کاروانسرای مهدی خان فراش باشی</p> <p>۵۱. بازارچه سرخاب</p> <p>۵۲. خانه میرزا ابوالحسن حکیم باشی</p> <p>۵۳. خانه محمد اسماعیل خان صندوق دار سرکاری</p> <p>۵۴. قراولخانه</p> <p>۵۵. پل میرزا رضی</p> <p>۵۶. خانه نظام العلماء</p> <p>۵۷. خانه میرزا رضی وزیر وظایف</p> <p>۵۸. خانه حاجی میرزا صادق خان رئیس</p> <p>۵۹. خانه حاجی میرزا شفیع آقا مجتبه</p> <p>۶۰. خانه میرزا عبدالرحیم خان ساعد الملک</p> <p>۶۱. خانه میرزا ابوالقاسم مستوفی</p> <p>۶۲. خانه میرزا جلیل چاپار باشی</p> <p>۶۳. کاروانسرای مرتضی قلی</p> <p>۶۴. کاروانسرای</p> <p>۶۵. کاروانسرای میرزا تقی آجودان باشی</p> <p>۶۶. کاروانسرای حاجی سید حسین</p> <p>۶۷. خانه میرزا رفیع مستوفی</p> <p>۶۸. پل بار ماقلیق</p> <p>۶۹. دربند میرزا علی اکبر قونسول</p> <p>۷۰. دربند میرزا عباس کدخدای</p> <p>۷۱. خانه علی آقا تحویل دار سرکاری</p> <p>۷۲. خانه میرزا محمد بیوتاب</p> <p>۷۳. دربند حاجی میرزا عبدالنبی خوش نویس</p> <p>۷۴. خانه آقا اسماعیل خویی</p> <p>۷۵. پل حاج محمد امین</p> <p>۷۶. مدرسه حاجی صفرعلی</p> <p>۷۷. کاروانسرای حاجی میر محمد حسین ناظم التجار</p> <p>۷۸. بازار مسگران</p>

<p> محلهٔ سنجران</p> <p>۱۹۸. پل حجت‌الاسلام ۱۹۹. میدان حاجی باقر ۲۰۰. مسجد حاجی باقر ۲۰۱. خانهٔ حاجی حسن ۲۰۲. قسمتی است از خندق که مخروبهٔ مانده است ۲۰۳. بازارچهٔ آقامیرزا محمد ۲۰۴. کاروانسرای حاجی حسینعلی ۲۰۵. کوچهٔ قره‌چیها</p> <p> محلهٔ امیرخیز</p> <p>۲۰۶. کاروانسرای حاجی ملا‌باشی ۲۰۷. کاروانسرای ملامحمد دایی ۲۰۸. بازارچهٔ دروازه اسلامبول ۲۰۹. کاروانسرای حکیم قوبولی ۲۱۰. پل دروازه اسلامبول ۲۱۱. کاروانسرای مشهدی رضا ۲۱۲. کاروانسرای حاجی مناف ۲۱۳. کاروانسرای حاجی مناف ۲۱۴. کاروانسرای حاجی ابراهیم ۲۱۵. کاروانسرای سید ۲۱۶. مسجد امیرخیز ۲۱۷. کول یخچال</p>	<p> محلهٔ خیابان</p> <p>۱۷۵. خانهٔ میرزا کاظم جلیل ۱۷۶. خانهٔ حاجی محمدحسین قونسول ۱۷۷. خانهٔ میرزا علی اشرف‌خان مستوفی ۱۷۸. بازارچهٔ مشهور به... باشی ۱۷۹. مسجد جامع ۱۸۰. مدرسهٔ طالبیه ۱۸۱. کوچهٔ آفاسید علی حکیم ۱۸۲. خانهٔ میرزا مهدی مجتهد ۱۸۳. خانهٔ میرزا هاشم‌خان شکرنویس</p> <p> محلهٔ دروازه کجل</p> <p>۱۸۴. دربند حاجی عبدالعلی ۱۸۵. حمام دروازه ۱۸۶. دروازه کجل ۱۸۷. بازارچهٔ دروازه کجل ۱۸۸. ایضاً بازارچهٔ دروازه ۱۸۹. خانهٔ میرحسن آقا ۱۹۰. دربند علی‌خان نسقچی باشی ۱۹۱. میدان انگج ۱۹۲. خانهٔ آقامیر اساماعیل</p> <p> محلهٔ ویجویه</p> <p>۱۹۳. میدان ویجویه ۱۹۴. قراولخانه ۱۹۵. خانهٔ حاجی محمدحسین ۱۹۶. کاروانسرای حاجی سیدحسین اصفهانی ۱۹۷. بازارچهٔ دروازه ویجویه</p> <p> محلهٔ مهادمهین</p> <p>۱۶۷. دروازهٔ مهادمهین ۱۶۸. طوبیلهٔ پیشخدمت باشی ۱۶۹. کالسکهٔ خانهٔ انگلیسیهای ۱۷۰. خانهٔ افندي ۱۷۱. خانهٔ سراج اوغلی ۱۷۲. خانهٔ مسیبو قصابه ۱۷۳. خانهٔ پاپازیان عکاس ۱۷۴. خانهٔ انگلیسیهای پرووتستانی</p>	<p>۱۴۴. کاروانسرای میرزا اساماعیل ۱۴۵. دروازهٔ خیابان ۱۴۶. خانهٔ حاجی شیخ جعفر ۱۴۷. خانهٔ محمد‌آقا سرتیپ ۱۴۸. بازارچهٔ فراش باشی مشهور به زیر‌نقاره‌خانه ۱۴۹. خانهٔ میرزا عظیم مستوفی ۱۵۰. خانهٔ حاجی میرزا یوسف آقا ۱۵۱. قراولخانه ۱۵۲. حمام میرزا محسن قاضی ۱۵۳. حمام قاضی ۱۵۴. مقبرهٔ و مسجد میرزا مهدی قاضی ۱۵۵. تیمچهٔ امیر ۱۵۶. بازارچهٔ امیر ۱۵۷. بازار پنبه‌فروشها ۱۵۸. بازار قایم مقام ۱۵۹. تیمچهٔ امیر مشهور به عبا فروشها ۱۶۰. میدان چوب فروشها ۱۶۱. کاروانسرای مراغه‌ای‌ها ۱۶۲. کاروانسرای حاج ابوالقاسم ۱۶۳. میدان هفت‌کچل ۱۶۴. مسجد میرزا ابراهیم ۱۶۵. خانهٔ ابراهیم‌خان قاجار ۱۶۶. حمام وزیر</p>
---	---	---

ب. اطلاعات تلفیقی (نوشتاری-گرافیکی)

این اطلاعات در چهار منطقه نقشه به چشم می‌خورد که شامل نمودارهای جهت‌یابی است که به دو صورت ترسیم شده است. در سمت راست نقشه، نمودار ترسیم شده نمایانگر چهار جهت اصلی است که می‌توان گفت در اصل شمال نقشه را نشان می‌دهد؛ و در سمت راست و پایین دایره‌ای ترسیم شده که انحراف قبله را نشان می‌دهد. در بالای این دایره عبارت «دایره‌ای» است به جهت معرفت انحراف قبله تبریز» و در پایین عبارت «انحراف قبله از جنوب به مغرب هفده درجه و چهل و هشت دقیقه است» نگاشته شده است. در سمت راست نمودار قبله‌یاب، دو مقیاس اندازه ترسیم شده، که مقیاس اول بر حسب ذرع و با توضیح: «ما بین هر نشان کوچک‌سی و دو ذرع و مابین هر نشان بزرگ صد و شصت ذرع و کلیه هم مقیاس نهصد و شصت ذرع است»، و مقیاس دوم بر حسب قدم و با توضیح: «ما بین هر نشان کوچک‌چهل و هشت قدم و مابین هر نشان بزرگ دویست و چهل قدم کلیه مقیاس هزار و چهارصد قدم آورده شده» آمده است. توضیحات مقیاس‌ها به خط ثلث است.

در گوشۀ سمت راست نقشه، نام محلات به صورت دوستونه جدول‌بندی شده و عنوان این دو ستون «علامت مخصوص به جهت معرفی رنگ‌ها و حدود محلات» است. از ظاهر امر چنین پیداست این جدول برای مرزبندی و حدود در سمت محلات، به وسیله رنگ مشخص شده و چون اصل نقشه به صورت چاپ سنگی است، در این محل مربوطی به منظور تعیین رنگ محلات تعییه شده است. همین نقطه باعث تفاوت‌های اصلی بین نقشه‌های موجود (حدود ۸ نقشه) از نقشهٔ دارالسلطنهٔ تبریز است.

در این جدول دوستونه، حدود ۲۰ محله نام برده شده است که به ترتیب عبارتند از:

محلهٔ سرخاب
محلهٔ شتریان
محلهٔ چهارمنار
محلهٔ نوبر
محلهٔ باغ‌میشه
محلهٔ ویجوبه
محلهٔ مهادمین
محلهٔ خیابان
محلهٔ امیرخیز
محلهٔ چوست‌دوزان
محلهٔ سنجران
محلهٔ دروازه‌کجل

محلهٔ قراآقاج

محلهٔ عموزین‌الدین

محلهٔ حکم‌آباد

محلهٔ کوچه‌باغ‌ها

محلهٔ اخونی

محلهٔ خطیب

محلهٔ چهاربخش

محلهٔ بیلانکوه

محلهٔ چهارباغ‌ها

محلهٔ کوچک‌سی

محلهٔ دویست و چهل و هشت

دقیقه است» نگاشته شده است. در سمت راست نمودارهای

درسته شده، که مقیاس اول بر حسب ذرع و با توضیح: «ما بین هر نشان کوچک‌سی و

دو ذرع و مابین هر نشان بزرگ صد و شصت ذرع و کلیه هم مقیاس نهصد و شصت ذرع

است»، و مقیاس دوم بر حسب قدم و با توضیح: «ما بین هر نشان کوچک‌چهل و هشت

قدم و مابین هر نشان بزرگ دویست و چهل قدم کلیه مقیاس هزار و چهارصد قدم

آورده شده» آمده است. توضیحات مقیاس‌ها به خط ثلث است.

در گوشۀ سمت راست نقشه، نام محلات به صورت دوستونه جدول‌بندی شده و

عنوان این دو ستون «علامت مخصوص به جهت معرفی رنگ‌ها و حدود محلات»

است. از ظاهر امر چنین پیداست این جدول برای مرزبندی و حدود در سمت محلات،

به وسیله رنگ مشخص شده و چون اصل نقشه به صورت چاپ سنگی است، در این

محل مربوطی به منظور تعیین رنگ محلات تعییه شده است. همین نقطه باعث

تفاوت‌های اصلی بین نقشه‌های موجود (حدود ۸ نقشه) از نقشهٔ دارالسلطنهٔ تبریز

است.

در این جدول دوستونه، حدود ۲۰ محله نام برده شده است که به ترتیب عبارتند از:

محلهٔ سرخاب

محلهٔ شتریان

محلهٔ چهارمنار

محلهٔ نوبر

محلهٔ باغ‌میشه

محلهٔ ویجوبه

محلهٔ مهادمین

محلهٔ خیابان

محلهٔ امیرخیز

محلهٔ چوست‌دوزان

محلهٔ سنجران

محلهٔ دروازه‌کجل

۳-۵. اطلاعات داخل متن نقشه

دسته‌بندی مشروح در زیر بر حسب اماکن به کار رفته در داخل نقشه، کلاً از داخل نقشه استخراج شده است.

اسامی استخراج شده داخل نقشه بنا به قول ناسخ نقشه، مواردی اندکه وی موفق شده آنها را در داخل نقشه بر حسب اهمیت ذکر کند، و بقیه موارد که نتوانسته (به علت شلوغ شدن نقشه و یا کم اهمیت بودن آن) در بیرون نقشه به صورت جدول‌هایی تنظیم کرده است. از موارد استخراج شده داخل نقشه، به تفکیک نوع کاربری، می‌توان دسته‌بندی ساده‌ای را ارائه کرد:

۱. آسیاب ۱۳ مورد

۲. بازارچه ۱۰ مورد

۳. باع و مزارع ۳۲۵ مورد

۴. بقعه و مقبره ۱۱ مورد

۵. پل ۳ مورد

۶. تکیه ۱ مورد

۷. توپخانه ۱ مورد

۸. جبهه خانه ۱ مورد

۹. حرمخانه ۱ مورد

۱۰. حصار ۳ مورد

۱۱. حمام ۵۷ مورد

۱۲. خانه ۹۴ مورد

۱۳. دروازه ۳ مورد

۱۴. رودخانه ۳ مورد

۱۵. سریازخانه ۲ مورد

۱۶. سیلابها ۲ مورد

۱۷. طویله ۷ مورد

۱۸. قبرستان ۴۶ مورد

۱۹. قراولخانه ۱۲ مورد

۲۰. کارخانه ۴ مورد

۲۱. کاروانسرا ۵۰ مورد

۲۲. کالسکه خانه ۱ مورد

۲۳. کوچه‌ها و کوچه‌باغ‌ها ۹۳ مورد

۲۴. متفرقه ۴۳ مورد^۲

۲۵. محله ۳۰ مورد

۲۶. مدرسه ۲ مورد

۲۷. مسجد ۱۸۷ مورد

۲۸. میدان ۱۰ مورد

۲۹. یخچال ۱۲ مورد

۱-۳-۵. آسیاب

۱. آسیاب؛ ۳ مورد

۲. آسیاب ابراهیم سلطان

۳. آسیاب ابراهیم سلطان قورخانه‌چی؛ ۲ مورد

۴. آسیاب حاجی ابوالحسن

۵. آسیاب حاجی محمدبیگ

۶. آسیاب حاجی میرزا هاشم‌آقا

۷. آسیاب حاجی میرزا یوسف

۸. آسیاب عبدالصمدخان

۹. آسیاب کلانتر

۱۰. آسیاب کربلایی صادق

۲-۳-۵. بازارچه

۱. بازارچه آقا محمود
۲. بازارچه آقا میرزا علی
۳. بازارچه اسدیگ
۴. بازارچه پل سنگی
۵. بازارچه حاجی اکبر
۶. بازارچه حاجی سیدمرتضی
۷. بازارچه حاجی رستم بیگ
۸. بازارچه شیشه گر
۹. بازارچه صمصم
۱۰. بازارچه صفی

۳-۳-۵. باع و مزرعه

۱. باع
۲. باع آخوند
۳. باع آقا اسماعیل
۴. باع آقا جان
۵. باع آقا جبار
۶. باع آقا سیده اش
۷. باع آقا عبدالرحیم
۸. باع آقا عبدالله
۹. باع آقا علی
۱۰. باع آقا علی قراجه داغی
۱۱. باع آقا محمد ابراهیم
۱۲. باع آقا محمد کریم
۱۳. باع آقا محمود
۱۴. باع آقا مهدی تهرانچی
۱۵. باع آقا میرهاشم؛ ۲ مورد
۱۶. باع آقا هاشم
۱۷. باع ابراهیم سلطان قورخانه چی
۱۸. باع احد
۱۹. باع امدعی

۵۴. باع حاجی جبار قراباغی
۵۵. باع حاجی جبار نائب
۵۶. باع حاجی جعفر ترکی
۵۷. باغات حاجی جعفر دایی
۵۸. باع حاجی جعفر قراجه داغی
۵۹. باع حاجی جلیل؛ ۲ مورد
۶۰. باع حاجی حداد
۶۱. باع حاجی حسن؛ ۲ مورد
۶۲. باع حاجی حسن بنکدار
۶۳. باع حاجی حسن خیاط
۶۴. باع حاجی حسن علی
۶۵. باع حاجی حسین بقال
۶۶. باع حاجی حسین درویش
۶۷. باع حاجی حسین صراف
۶۸. باع حاجی حسین قراباغی
۶۹. باع حاجی حیدر
۷۰. باع حاجی رجب قوردار؛ ۲ مورد
۷۱. باع حاجی رحیم؛ ۴ مورد
۷۲. باع حاجی رحیم قلیچ ساز
۷۳. باع حاجی رسول؛ ۳ مورد
۷۴. باع حاجی رسول پسر حاجی ابوالحسن
۷۵. باع حاجی رضا؛ ۲ مورد
۷۶. باع حاجی رضابیگ
۷۷. باع حاجی رضا دلال
۷۸. باع حاجی رضا معیر
۷۹. باع حاجی ستار
۸۰. باع حاجی سلمان
۸۱. باع حاجی سید حسن
۸۲. باع حاجی سید حسین؛ ۲ مورد
۸۳. باع حاجی سید رضا
۸۴. باع حاجی سید محمد
۸۵. باع حاجی سید مرتضی
۸۶. باع حاجی شمس علی
۸۷. باع حاجی شیخ جعفر، ۲ مورد

۲۰. باع امین التجار
۲۱. باع باقر بقال
۲۲. بالا باع
۲۳. باع بیگم
۲۴. بیوک باع
۲۵. باع بیوک خان
۲۶. باع پاشاییک
۲۷. باع تقی سلطان
۲۸. باع جنت
۲۹. باع چاپارها
۳۰. باع چرچی
۳۱. باع حاج حسن؛ ۲ مورد
۳۲. باع حاج رسول
۳۳. باع حاج علی
۳۴. باع حاجی؛ ۳ مورد
۳۵. باع حاجی آخوند
۳۶. باع حاجی آقا خطایی
۳۷. باع حاجی آقامحمد؛ ۲ مورد
۳۸. باع حاجی آقامیرزا
۳۹. باع حاجی ابوالحسن؛ ۲ مورد
۴۰. باع حاجی ابوالقاسم
۴۱. باع حاجی ابوالقاسم جوراچی؛ ۲ مورد
۴۲. باع حاجی ابوالقاسم چینی فروش
۴۳. باع حاجی ابوالقاسم دلال
۴۴. باع حاجی ابوطالب
۴۵. باع حاجی احمد
۴۶. باع حاجی اسد
۴۷. باع حاجی اسماعیل؛ ۲ مورد
۴۸. باع حاجی اسماعیل شعریاف
۴۹. باع حاجی اسماعیل قناطی
۵۰. باع حاجی باقر؛ ۳ مورد
۵۱. باع حاجی تقی؛ ۲ مورد
۵۲. باع حاجی تقی گنجه‌ای
۵۳. باع حاجی جبار

۱۵۶. باع علی اصغر	۱۲۲. باع حاجی ملاباشی	۸۸. باع حاجی صادق
۱۵۷. باع علی خان	۱۲۳. باع حاجی ملاحسن	۸۹. باع حاجی صادق قرباغی
۱۵۸. باع عیوض	۱۲۴. باع حاجی ملا غفار	۹۰. باع حاجی صالح
۱۵۹. باع فتحعلی بیک	۱۲۵. باع حاجی میراحمد	۹۱. باع حاجی صمد
۱۶۰. باع فرج الله سلطان	۱۲۶. باع حاجی میراسد	۹۲. باع حاجی عباس علی
۱۶۱. باع قاسم خان سرتیپ	۱۲۷. باع حاجی میرزا احمد؛ ۲ مورد	۹۳. باع حاجی عبدالرزاق
۱۶۲. باع قاضی	۱۲۸. باع حاجی میرزا صادق؛ ۲ مورد	۹۴. باع حاجی علی اکبر
۱۶۳. باع قالا	۱۲۹. باع حاجی میرزا عبدالله حکیم	۹۵. باع حاجی علی اکبر شهلا
۱۶۴. باع قوجا باغی	۱۳۰. باع حاجی میرزا علی اصغر	۹۶. باع حاجی علی اکبر عباجی
۱۶۵. باع قوش خانه	۱۳۱. باع حاجی میرزا علی اکبر اهرا	۹۷. باع حاجی علی بابانارچی
۱۶۶. باع قهوه	۱۳۲. باع حاجی میرزا علی وکیل	۹۸. باع حاجی علی رضا
۱۶۷. باع کاسه‌گر	۱۳۳. باع حاجی میرزا کاظم	۹۹. باع حاجی علی قصاب
۱۶۸. باع کربلایی آقا	۱۳۴. باع حاجی میرزا محمد	۱۰۰. باع حاجی غفار؛ ۳ مورد
۱۶۹. باع کربلایی آقا بالا	۱۳۵. باع حاجی میرکریم	۱۰۱. باع حاجی غفار صراف؛ ۲ مورد
۱۷۰. باع کربلایی آقاعلی	۱۳۶. باع حاجی میرمرتضی صراف	۱۰۲. باع حاجی فرج؛ ۲ مورد
۱۷۱. باع کربلایی احمد؛ ۳ مورد	۱۳۷. باع حاجی نصیر	۱۰۳. باع حاجی قاسم چو خاچی
۱۷۲. باع کربلایی اسماعیل	۱۳۸. باع حاجی نصیریک	۱۰۴. باع حاجی کاظم؛ ۲ مورد
۱۷۳. باع کربلایی اکبر	۱۳۹. باع حاجی نقی طهرانچی	۱۰۵. باع حاجی کریم
۱۷۴. باع کربلایی بدل	۱۴۰. باع حاجی یوسف؛ ۲ مورد	۱۰۶. باع حاجی کریم خان
۱۷۵. باع کربلایی تقی	۱۴۱. باع حرم	۱۰۷. باع حاجی کریم نیلچی
۱۷۶. باع کربلایی جعفر	۱۴۲. باع حکیم	۱۰۸. باع حاجی محمد؛ ۵ مورد
۱۷۷. باع کربلایی حاجی محمد میراب	۱۴۳. باع خاصه تراش باشی	۱۰۹. باع حاجی محمد جعفر
۱۷۸. باع کربلایی حسن قراجه‌داغی	۱۴۴. باع خان؛ ۳ مورد	۱۱۰. باع حاجی محمد حسن صراف
۱۷۹. باع کربلایی حسین بابا	۱۴۵. باعات خان موتمن	۱۱۱. باع حاجی محمد حسین
۱۸۰. باع کربلایی ستار	۱۴۶. باع خطیب	۱۱۲. باع حاجی محمد خان
۱۸۱. باع کربلایی سلمان	۱۴۷. باع دلگشا	۱۱۳. باع حاجی محمد رضا
۱۸۲. باع کربلایی شاه محمد	۱۴۸. باع رضی	۱۱۴. باع حاجی محمد سعید
۱۸۳. باع کربلایی عبدالله	۱۴۹. باع رواسانی‌ها	۱۱۵. باع حاجی محمد علی توپچی
۱۸۴. باع کربلایی عسگر	۱۵۰. باع سهرا بیک	۱۱۶. باع حاجی محمد قاپوچی
۱۸۵. باع کربلایی علی	۱۵۱. باع سیدگلابی	۱۱۷. باع حاجی مراد ترکی؛ ۲ مورد
۱۸۶. باع کربلایی علی‌پناه	۱۵۲. باع شاهزاده	۱۱۸. باع حاجی مرتضی
۱۸۷. باع کربلایی کاظم	۱۵۳. باع شمال	۱۱۹. باع حاجی مستجاب
۱۸۸. باع کربلایی محمد باغبان‌باشی	۱۵۴. باع صفا	۱۲۰. باع حاجی مشهدی مشهور به باع‌کشیش‌ها
۱۸۹. باع کربلایی محمد حسین	۱۵۵. باع علی آقا	۱۲۱. باع حاجی مطلب

<p>۱۲-۳-۵. خانه</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱. خانه آقا تقی دلال ۲. خانه آقا شاهزاده ۳. خانه آقا عبدالخالق ۴. خانه آقا میرزا هاشم ۵. خانه آقا میرصادق ۶. خانه آقا میرفتح ۷. خانه آقا هاشم صراف ۸. خانه ابراهیم میرزا خان ۹. خانه احمد میرزا ۱۰. خانه اسحق میرزا میراخوند ۱۱. خانه‌های امین‌الوزرا ۱۲. خانه‌های امین‌لشکر ۱۳. خانه‌های بهمن میرزا ۱۴. خانه بیگلریگی ۱۵. خانه جعفرقلی خان امیر‌تومان ۱۶. خانه حاجی ابراهیم خلیل ۱۷. خانه حاجی الله یار ۱۸. خانه حاجی جبار نایب ۱۹. خانه حاجی جعفر دایی ۲۰. خانه حاج رضا نیلچی ۲۱. خانه حاجی صدرالدوله ۲۲. خانه حاجی صمدخان سرتیپ ۲۳. خانه حاجی علی اکبر ۲۴. خانه حاجی کریم صراف ۲۵. خانه حاجی مهدی دایی ۲۶. خانه حاجی میرزا جواد آقای مجتبه 	<p>۱۵. حمام حاجی رضا</p> <p>۱۶. حمام حاجی صالح</p> <p>۱۷. حمام حاجی صدرالدوله</p> <p>۱۸. حمام حاجی کاظم؛ ۲ مورد</p> <p>۱۹. حمام حاجی محمدصادق</p> <p>۲۰. حمام حاجی مطلب</p> <p>۲۱. حمام حاجی مطلب‌خان</p> <p>۲۲. حمام حاجی موسی خان</p> <p>۲۳. حمام حاجی موسی خان</p> <p>۲۴. حمام خان</p> <p>۲۵. حمام (افتادگی دارد) خان</p> <p>۲۶. حمام داداش</p> <p>۲۷. حمام دوه‌چی</p> <p>۲۸. حمام رسول سلطان</p> <p>۲۹. حمام سربازخانه</p> <p>۳۰. حمام سردار</p> <p>۳۱. حمام سید</p> <p>۳۲. حمام سید حمزه</p> <p>۳۳. حمام سید گلابی</p> <p>۳۴. حمام شالچی‌ها</p> <p>۳۵. حمام شاوا</p> <p>۳۶. حمام شاهزاده</p> <p>۳۷. حمام کدخداباشی</p> <p>۳۸. حمام کریم خان</p> <p>۳۹. حمام کلانتر</p> <p>۴۰. حمام گرم‌آب</p> <p>۴۱. حمام لیلی‌آباد</p> <p>۴۲. حمام مات قلاسان</p> <p>۴۳. حمام مستشار</p> <p>۴۴. حمام ملا غفور</p> <p>۴۵. حمام میرزا احمد</p> <p>۴۶. حمام میرزا حسینعلی</p> <p>۴۷. حمام میرزا علی منجم باشی</p> <p>۴۸. حمام میرزا نصرالله</p>	<p>۷-۳-۵. توپخانه</p> <p>۱. حیاط توپخانه مبارکه</p> <p>۸-۳-۵. جبهخانه</p> <p>۱. جبهخانه</p> <p>۹-۳-۵. حرمخانه</p> <p>۱. حرمخانه</p> <p>۱۰-۳-۵. حصار</p> <p>۱. حصار</p> <p>۲. حصار حاجی محمدحسن</p> <p>۳. حصار کربلایی علی</p> <p>۱۱-۳-۵. حمام</p> <p>۱. حمام آقامیرفتح</p> <p>۲. حمام اخونی</p> <p>۳. حمام اسدیبیک</p> <p>۴. حمام اهراب</p> <p>۵. حمام باقریبیک</p> <p>۶. بالا حمام</p> <p>۷. حمام بالا آقا</p> <p>۸. حمام بهمن میرزا</p> <p>۹. حمام بیگلریگی</p> <p>۱۰. حمام جهانگیرخان</p> <p>۱۱. حمام حاج اسماعیل</p> <p>۱۲. حمام حاج شیخ جعفر شوریه حاجی احمد</p> <p>۱۳. حمام حاجی باقر</p> <p>۱۴. حمام حاجی رحیم</p>
---	--	--

- ۱۳-۳-۵. دروازه
۱. دروازه گجل
 ۲. دروازه نوبر
 ۳. دروازه ویجویه
- ۱۴-۳-۵. رودخانه
۱. رودخانه میدان چایی؛ ۲ مورد
 ۲. قوری چای
- ۱۵-۳-۵. سربازخانه
۱. سربازخانه؛ ۲ مورد
- ۱۶-۳-۵. سیلاب
۱. سیلاب قوش خانه
 ۲. سیلاب ملازمینال؛ ۲ مورد
- ۱۷-۳-۵. طویله
۱. اصطبل
 ۲. اصطبل تپخانه
 ۳. اصطبل میرآخور
 ۴. طویله حاجی وزیر
 ۵. طویله خان موتمن
 ۶. طویله فخرالاطباء
 ۷. طویله میرزا نصرالله
۶۱. خانه محمدمیرزا مهندس
۶۲. خانه‌های مخربه محمدقلی خان سرتیپ
۶۳. خانه‌های مرحوم عزیزخان سردار
۶۴. خانه مستشار
۶۵. خانه ملک قاسم میرزا
۶۶. خانه منزل رضاخان مهندس
۶۷. خانه منشی باشی
۶۸. خانه مهدی قلی خان پسیان
۶۹. خانه میرزا آقا کاتب
۷۰. خانه میرزا ابوالقاسم ملا باشی
۷۱. خانه میرزا تقی پیشخدمت
۷۲. خانه میرزا تقی صدر
۷۳. خانه میرزا حسن زرگرباشی
۷۴. خانه میرزا رضا قلی
۷۵. خانه میرزا عبدالله سررشته
۷۶. خانه میرزا عطallah شیخ الاسلام
۷۷. خانه میرزا علی اشرف خان
۷۸. خانه میرزا علی اصغر مستوفی
۷۹. خانه میرزا علی اکبر اهراپی
۸۰. خانه میرزا علی اکبرخان
۸۱. خانه میرزا علی منجم باشی
۸۲. خانه میرزا غلام علی نظام باشی
۸۳. خانه میرزا کاظم مشرف
۸۴. خانه میرزا محمد (افتادگی دارد)
۸۵. خانه میرزا محمد علی مستوفی
۸۶. خانه میرزا علی خوش نویس
۸۷. خانه میرزا محمود خان مستوفی نظام
۸۸. خانه میرزا مهدی مشرف صندوق خانه مبارکه
۸۹. خانه میرزا مهدی میرآقاسی
۹۰. خانه میرزا یوسف دایی
۹۱. خانه نورمحمد خان امیر؛ ۲ مورد
۲۷. خانه حاجی میرزا صادق خان سرتیپ
۲۸. خانه حاجی میرزا عبدالله سررشته
۲۹. خانه حاجی میرزا علی وکیل
۳۰. خانه حاجی میرزا نجف قلی خان
۳۱. خانه حاجی وزیر
۳۲. خانه حاجی هاشم
۳۳. خانه حجت الاسلام
۳۴. خانه حکیم نمسه
۳۵. خانه خان موتمن؛ ۳ مورد
۳۶. خانه خلیل میرزا
۳۷. خانه خواجه علی اصغر
۳۸. خانه داراب میرزا
۳۹. خانه روح الله میرزا پیشخدمت باشی
۴۰. خانه‌های ساعدالملک
۴۱. خانه شجاع الدوله
۴۲. خانه شعاع السلطنه
۴۳. خانه صاحب جمع
۴۴. خانه صدیق الملک
۴۵. خانه ضیاء الدوله
۴۶. خانه عبدالرزاق خان سرتیپ
۴۷. خانه عبدالخان سرهنگ
۴۸. خانه فخرالاطباء
۴۹. خانه قلعه بیگی
۵۰. خانه قلی خان سرتیپ خارجه
۵۱. خانه قونسول انگلیس
۵۲. خانه قونسول روس
۵۳. خانه قونسول فرانسه
۵۴. خانه کامران میرزا
۵۵. خانه کریلی اسدآقا باسمه چی
۵۶. خانه کریم خان کدخدای
۵۷. خانه کلانتر
۵۸. خانه محمد (نامشخص) خان
۵۹. خانه محمد رضاخان بیگلر بیگی
۶۰. خانه محمد علی مجتبه

۱۸-۳-۵. قبرستان

۱. بالا قبرستان؛ ۲ مورد
۲. قبرستان؛ ۳۰ مورد
۳. قبرستان آقابعلی
۴. قبرهای اجدادی حاجی میرزا شفیع آقا مجتبه
۵. قبرستان باش... (نامشخص)
۶. قبرستان حکمآباد
۷. قبرستان سید حمزه
۸. قبرستان شتریان
۹. قبرستان صادقآباد
۱۰. قبرستان عموزین الدین
۱۱. قبرستان غربیان
۱۲. قبرستان قاسم خان
۱۳. قبرستان قره‌لیلیک
۱۴. قبرستان قلعه‌بیگ
۱۵. قبرستان گجل
۱۶. قبرستان گمیش قره
۱۷. قبرستان نوبر

۱۹-۳-۵. قراولخانه

۱. کاروانسرای وقف مسجد؛ ۲ مورد
۲. کاروانسرای آقا حسین ایرلی
۳. کاروانسرای آقا محمد جعفر
۴. کاروانسرای آقا میرزا احمد
۵. کاروانسرای آقا یوسف
۶. کاروانسرای امیر
۷. کاروانسرای باقر بیک
۸. کاروانسرای پنجه فروشها
۹. کاروانسرای جعفر دایی
۱۰. کاروانسرای حاجی آقا
۱۱. کاروانسرای حاجی خلیل
۱۲. کاروانسرای حاجی سید حسین اصفهانی
۱۳. کاروانسرای شیخ جعفر
۱۴. کاروانسرای حاجی علی اکبر؛ ۵ مورد
۱۵. کاروانسرای حاجی حسین ارقاج چی
۱۶. کاروانسرای حاجی کاظم ناب
۱۷. کاروانسرای حاجی محمد
۱۸. کاروانسرای حاجی محمد اسماعیل خان صندوقدار؛ ۲ مورد^۲
۱۹. کاروانسرای حاجی کاظم
۲۰. کاروانسرای حاجی مجتبه
۲۱. کاروانسرای حاجی محمد
۲۲. کاروانسرای حاجی محمد
۲۳. کاروانسرای حاجی محمد اسماعیل خان صندوقدار؛ ۲ مورد^۲
۲۴. کاروانسرای حاجی محمدقلی
۲۵. کاروانسرای حاجی محمدقلی قراباغی
۲۶. کاروانسرای حاجی ملا باشی
۲۷. کاروانسرای حاجی ملاعلی
۲۸. کاروانسرای حاجی میر جعفر
۲۹. کاروانسرای حاجی میرزا عبدالعالی
۳۰. کاروانسرای ساعدالملک
۳۱. کاروانسرای صاحب دیوان
۳۲. کاروانسرای کربلایی سلیمان
۳۳. کاروانسرای کلانتر
۳۴. کاروانسرای مشهدی تقی
۳۵. کاروانسرای مشیر التجار
۳۶. کاروانسرای میر محمد
۳۷. کاروانسرای نوه‌سی
۳۸. کاروانسرای ملا باشی

۲۰-۳-۵. کارخانه

۱. کارخانه بدل چینی؛ ۴ مورد

۲۱-۳-۵. کاروانسرا

۱. کاروانسرای حاجی ملا باقر
۲. کاروانسرای منشی باشی
۳. کاروانسرای میرزا ابراهیم
۴. کاروانسرای کاظم التجار

۳۹. کاروانسرا ... (افتادگی دارد)

۴۰. کاروانسرا حاجی مطلب
۴۱. کاروانسرا حاجی میرزا ابوالقاسم
۴۲. کاروانسرا حاجی میرزا عبدالرحیم
۴۳. کاروانسرا کربلایی حاجی
۴۴. کاروانسرا کربلایی علی اصغر
۴۵. کاروانسرا میرزا احمد

۲۲-۳-۵. کالسکه‌خانه

۱. کالسکه‌خانه مبارکه

۲۳-۳-۵. کوچه و گوچه‌باغ

۱. تنگه حسنی
۲. داش دربند
۳. دربند آقا هاشم
۴. دربند حاجی امام‌قلی
۵. دربند حاجی آقا بالا بیک
۶. دربند حاجی حسن شالفروش
۷. دربند حاجی حسین حسن بالا
۸. دربند حاجی غفاری
۹. دربند حاجی لطف‌الله نایب
۱۰. دربند حاجی محمد باقر
۱۱. دربند حاجی محمد حسین
۱۲. دربند حاجی هاشم
۱۳. دربند خواجه‌ایها
۱۴. دربند دایه باجی
۱۵. دربند رستم‌بیگ
۱۶. دربند روشن
۱۷. دربند سیف‌علی
۱۸. دربند عبدالله بیگ
۱۹. دربند عیوض‌بیگ
۲۰. دربند کربلایی کاظم

٢١. دربندکردها
٢٢. دربند محمدقلی خان
٢٣. دربند مشهدی
٢٤. دربند مشهدی محمدجعفر
٢٥. دربند ملا باشی
٢٦. دربند ملا حسینعلی
٢٧. دربند ملا علی
٢٨. دربند ملا مختار
٢٩. دربند میرفتاح
٣٠. دربند نجفبیگ نایب
٣١. دربند یوزباشی عابدین
٣٢. دیزج کوچه
٣٣. راسته کوچه
٣٤. عسگر چاووش
٣٥. قرانلوک کوچه
٣٦. کوچه اللهوردى خان
٣٧. کوچه توپزار
٣٨. کوچه ارمى دونر
٣٩. کوچه اره گر
٤٠. کوچه امین لشگر
٤١. کوچه ایريلو
٤٢. کوچه باغ سهراب بیگ
٤٣. کوچه باغ شاوا
٤٤. کوچه باغ ها
٤٥. کوچه بیرامعلی
٤٦. کوچه تبری باخی
٤٧. کوچه چهارراه
٤٨. کوچه حاتم بیک
٤٩. کوچه حاجی حسن
٥٠. کوچه حاجی شیخ
٥١. کوچه حاجی محمدقلی قراباغی
٥٢. کوچه حاجی مطلب خان
٥٣. کوچه حاجی ملا غفوری
٥٤. کوچه حاجی میرجواه

٥٥. کوچه حاجی میرنقی
٥٦. کوچه حاجی میرزا محسن
٥٧. کوچه حاجی همت
٥٨. کوچه حلاجها
٥٩. کوچه درویشها
٦٠. کوچه دیزج
٦١. کوچه سلاق خانه
٦٢. کوچه سیدها
٦٣. کوچه شالچیها
٦٤. کوچه شفتالو
٦٥. کوچه صابونچیها
٦٦. کوچه صاحب جمع
٦٧. کوچه صدر
٦٨. کوچه غلامان
٦٩. کوچه فیل کوش باشی
٧٠. کوچه قراباغیها
٧١. کوچه قنبرعلی خان
٧٢. کوچه قوچ باشی
٧٣. کوچه گمیش قیه
٧٤. کوچه گونی ایها
٧٥. کوچه لکها
٧٦. کوچه لکها
٧٧. کوچه مایانلوها
٧٨. کوچه مجی خان
٧٩. کوچه محمدعلی پاکار
٨٠. کوچه مستشار
٨١. کوچه ملا احمدعلی
٨٢. کوچه میر آقا خان
٨٣. کوچه میر آقا سی خان
٨٤. کوچه میرزا ابوالقاسم ملا باشی
٨٥. کوچه میرزا جواد صدر
٨٦. کوچه میناساز
٨٧. کوچه نایب قربان

٢٤-٣-٥ . محله

١. آخونی
٢. ارمنستان
٣. امیر خیز
٤. اهراپ
٥. باغ شاوا
٦. باغ شمال
٧. باغ میشه
٨. بیلانکوه
٩. پل سنگی
١٠. جامیش آباد
١١. چوست دوزان
١٢. چهار انداز مهادمهین
١٣. چهار بخش
١٤. چهار منار
١٥. حکم آباد
١٦. خطیب
١٧. خیابان، ٢ مورد
١٨. سرخاب
١٩. سنجران
٢٠. شتریان
٢١. ششگلان
٢٢. عموزین الدین
٢٣. قرآقاج
٢٤. قیاس
٢٥. لیلی آباد
٢٦. مارالان
٢٧. مقصودیه
٢٨. مهادمهین
٢٩. نوبر
٣٠. ویجویه

۲۵-۳-۵. مدرسه

۱. مدرسه حسن پادشاه
۲. مدرسه خواجه علی اصغر

۲۶-۳-۵. مسجد (۴)

۱. م آب انبار عزیزان سردار
۲. م آخونی
۳. م آخونی
۴. م آقالار
۵. م آقامیر احمد
۶. م آقامیر اسماعیل
۷. م آقا میرزا صادق
۸. م آقا میرفتح
۹. م آقا میر محمود؛ ۲ مورد
۱۰. م ارهگر
۱۱. م استاد و شاگرد
۱۲. م انگج
۱۳. م اهرباب
۱۴. م بالا مسجد
۱۵. م بزرگ
۱۶. م بیلانکوه
۱۷. م پل سنگی
۱۸. م پیر؛ ۲ مورد
۱۹. م جامع
۲۰. م جامیش آباد
۲۱. م جهانشاه
۲۲. م چوپور
۲۳. م چوست دوزان؛ ۲ مورد
۲۴. م چول
۲۵. م چهارراه
۲۶. م حاتم بیگ
۲۷. م حاج علی اصغر

۶۲. م حاجی هاشم؛ ۲ مورد
۶۳. م حاجی ... (نامشخص)
۶۴. م حجت الاسلام
۶۵. م حسن پادشاه
۶۶. م حسینیه
۶۷. م حسینیه صراف
۶۸. م حوض
۶۹. م خطیب
۷۰. م خیابان
۷۱. م دندیل
۷۲. م دیزج
۷۳. م راسته کوچه
۷۴. م زینب خاتون
۷۵. م سفید؛ ۴ مورد
۷۶. م سلاق خانه
۷۷. م سید
۷۸. م شاطر نوروز
۷۹. م شاوا
۸۰. م شاهزاده؛ ۲ مورد
۸۱. م شکلی مسجد
۸۲. م شکلی مسجد
۸۳. م شیخ الاسلام
۸۴. م صمصام
۸۵. م عباس قلی خان
۸۶. م عموزین الدین؛ ۳ مورد
۸۷. م فیل کوش باشی
۸۸. م قاری
۸۹. م قربانی ها
۹۰. م قره داشت
۹۱. م قصابها
۹۲. م قورت میدانی
۹۳. م کخداباشی؛ ۲ مورد
۹۴. م کربلا ی احمد
۹۵. م کربلا ی علی
۲۸. م حاج میرزا رستم
۲۹. م حاجی آدیگوزل
۳۰. م حاجی احمد؛ ۲ مورد
۳۱. م حاجی الله یار
۳۲. م حاجی الله یار
۳۳. م حاجی باقر
۳۴. م حاجی جعفر
۳۵. م حاجی حسین؛ ۲ مورد
۳۶. م حاجی رحیم
۳۷. م حاجی رستم
۳۸. م حاجی رسول؛ ۲ مورد
۳۹. م حاجی رضا؛ ۳ مورد
۴۰. م حاجی شفیع
۴۱. م حاجی صادق؛ ۲ مورد
۴۲. م حاجی عبدالحسین
۴۳. م حاجی عسگر
۴۴. م حاجی علی اکبر
۴۵. م حاجی علی نقی
۴۶. م حاجی غفار؛ ۲ مورد
۴۷. م حاجی فتحعلی
۴۸. م حاجی فضلی
۴۹. م حاجی قائم
۵۰. م حاجی کاظم
۵۱. م حاجی کاظم نایب
۵۲. م حاجی کرم علی
۵۳. م حاجی کریم خان
۵۴. م حاجی محمد
۵۵. م حاجی محمد حسین؛ ۳ مورد
۵۶. م حاجی ملاعلی
۵۷. م حاجی ملا غفور
۵۸. م حاجی میراسد
۵۹. م حاجی میرزا اسماعیل
۶۰. م حاجی میرزا یوسف آقا
۶۱. م حاجی نوروز

- ۳۷-۳-۵. میدان**
۱. قورت میدانی
 ۲. میدان اسب‌فروشان
 ۳. میدان انگج
 ۴. میدان چپور
- ۳۸-۳-۵. زمین‌بایر (۲ مورد)**
۱. زمین‌بایض
 ۲. زمین خرابه
 ۳. زمین شیخ آقا مشهور به شور چمن
 ۴. زمین مخروبه (۳ مورد)
 ۵. میدان حاج حیدر
 ۶. میدان دیزج
 ۷. میدان صاحب الامر
 ۸. میدان قراگز
 ۹. میدان قیصریه
 ۱۰. میدان مشق
- ۳۹-۳-۵. متفرقه**
۱. آب انبار عزیزخان سردار
 ۲. اراضی است بیاض که کمک عمارت مستشار شده
 ۳. انبار غله دیوانی
 ۴. انبار غله که مخروبه است
 ۵. پیر (۲ مورد)
 ۶. توپخانه که به واسطه سیل ۱۲۸۸ خراب شده است
 ۷. چاه صدر
 ۸. خیاط نجارخانه
 ۹. خانه‌های مخروبه محمدعلی خان سرتیپ
 ۱۰. خرابه اسکندرخان سردار
 ۱۱. خرابه‌ایست که به علت سیل تخریب شده است (سنه ۱۲۸۸)، (دو مورد)
 ۱۲. خرابه‌ایست که وقف صفويه است
 ۱۳. خرابه‌ایست مشهور به چشم سردار
 ۱۴. خرابه کربلايی اسماعيل
 ۱۵. زمین‌بایر (۲ مورد)
- ۴۰-۳-۵. یخچال**
۱. یخچال؛ ۶ مورد
 ۲. یخچال کلانتر
 ۳. یخچال مستشار
 ۴. یخچال میرزا ابراهيم
 ۵. یخچال میرزا رضي
 ۶. یخچال میرزا موسى خان
 ۷. یخچال میرزا مهدى خان

- ۴۱-۳-۵. سیلاپ بیشتر مشهور به قوری چای شتربان**
۱. سیلاپ بیشتر مشهور به قوری چای شتربان
 ۲. صندوق خانه مبارکه
 ۳. قرخ ایاخ (کاربری نامشخص)
 ۴. قسمتی از خندق که مخروبه است
 ۵. قله
 ۶. قهوه خانه
 ۷. کاربری نامشخص
 ۸. کوره آجرپزی
 ۹. کوره آهکپزی
 ۱۰. کوره‌های حاجی محمدعلی
 ۱۱. کوره‌های آجرپزی
 ۱۲. کول کوره‌ها
 ۱۳. معلمخانه
 ۱۴. یانوق
 ۱۵. (نامشخص)
- ۴۲-۳-۵. پی‌نوشت**
۱. نه عنوان باغ، در داخل نقشه قابل خواندن نبود.
 ۲. یک مورد به صورت کا. حاجی محمد اسماعیلخان صندوقدار، ثبت شده بود.
 ۳. اقلام متفرقه، شامل خرابه‌ها؛ کوره‌ها؛ چاه؛ زمین‌بایر؛ قهوه خانه؛ و... است.
 ۴. حرف میم مخفف مسجد در داخل متن نقشه نوشته شده است.

نقشه دارالسلطنه تبریز ۱۳۲۷ هـ.ق. / ۱۹۱۰ م. (اسدالله خان مراغه‌ای)

Map of Tabriz in 1327 A. H. (1910 A. D.) .

۱-۶. شرح توصیفی نقشه

نقشه دارالسلطنه تبریز که به دست اسدالله خان مراغه‌ای ترسیم شده است، از جمله نقشه‌هایی است که از طریق عملیات میدانی برداشت و ترسیم شده است. به نظر می‌رسد که تهیه‌کنندگان این نقشه اهداف خاصی را تعیین می‌کردند. به همین دلیل، این نقشه از حجم اطلاعات کمتری نسبت به نقشه دارالسلطنه تبریز قراچه‌داغی برخوردار است. شاید مهمترین جمی که در این نقشه به آن توجه شده، فضای تجاری و موقعیت شهری آنهاست. با نگاه اجمالی به نقشه، اولین چیزی که توجه را جلب می‌کند سطوح تیره‌ای است که نمایانگر فضاهای تجاری است و بازار تبریز نیز به عنوان بزرگترین و فشرده‌ترین مجموعه تجاری به صورت لکه‌ای تیره در نقشه به چشم می‌خورد و سایر اطلاعات در این نقشه حول نمایش محلات، کوچه‌ها، و فضاهای عمومی همچون قبرستانها و ارک حکومتی تشکیل شده است.

شاهد این مدعای توجه ترسیم‌کننده به بازار تبریز است که به صورت نقشه‌ای با جزئیات دقیق‌تر در گوشة بالای نقشه، با مقیاس ۲ برابر اصل نقشه، ترسیم شده است. از جمله ویژگیهای این نقشه، استفاده از عالم‌گرافیکی (ترسیمی) متفاوت با نقشه دارالسلطنه قراچه‌داغی است. دقت ترسیم نقشه به مراتب کمتر از نقشه قراچه‌داغی است، به طوری که عرض کوچه‌ها و خیابان‌ها به هیچ وجه قابل استناد نیست. خطوط زیادی هم به صورت مبهم و نیمه‌کاره رها شده است و یا با ترسیم ضعیف، اتصال خطوط از هم عبور کرده‌اند.

هر چند که برای متن نوشتاری از حروف با ابعاد متفاوت استفاده شده (همچون نقشه دارالسلطنه قراچه‌داغی) اما تنها از یک نوع خط نسخ سود جسته شده است. در این نقشه، محلات از زیر محلات تفکیک نشده و مرز محلات مورد توجه قرار نگرفته است، اما ویژگی مهم این نقشه اضافه شدن قسمتهای زیادی در جنوب شرق تبریز نسبت به نقشه دارالسلطنه قراچه‌داغی است.

در این نقشه، خانه‌های مسکونی و خانه‌های اعیان و اشرف مشخص نشده است، و برای امامزاده‌ها و مساجد و حمام‌ها نیز هیچ نوع گرافیک مشخصی وجود ندارد. خطوط توپوگرافی برای نشان دادن کوه عین عالی، چندان ابتدایی ترسیم شده که به نظر می‌رسد ترسیم‌کننده از مفهوم خطوط هم ارتفاع آگاهی نداشته و به تقلید ساده‌از نقشه دارالسلطنه قراچه‌داغی اکتفا کرده است. با همه‌ینها، با توجه به اختلاف زمانی نقشه نسبت به نقشه قراچه‌داغی می‌توان اطلاعات جدیدتر را در این نقشه جستجو کرد.

از جمله پل منجم و پل آجی‌چای که در نقشه دارالسلطنه قراچه‌داغی وجود نداشته، در این نقشه آمده است. همچنین، در این نقشه علاوه بر ترسیم آجی‌چای محل اتصال آن را با میدان چای مشخص کرده است.

نقشه دارالسلطنه تبریز، اسدالله خان مراغه‌ای، تاریخ ۱۳۷۷ شمسی در تملک شهرداری تبریز بوده و در حال حاضر در مرکز استناد ملی غرب کشور در تبریز نگهداری می‌شود. دفتر فنی حفاظت آثار باستانی آذربایجان شرقی در ۱۳۵۷ خورشیدی از روی نسخه شهرداری بر روی کالک نسخه‌ای برداشته که هم اکنون در سازمان میراث فرهنگی تبریز نگهداری می‌شود.

ابعاد نقشه اصلی ۲۳۲×۱۷۳ سانتیمتر، و با دست رنگ شده است. در جنوب نقشه این عبارتها نگاشته شده است:

«حسب الامر بندگان حضرت اشرف آقای سپه‌سالار اعظم فرمانفرما کل مملکت آذربایجان دامت عظمت‌ه و به حسن اهتمام مساعی بليغه ميرزا اسدالله خان مراغه معدن شناس اداره فلاحت و فوائد عامه ايالتى شرف اتمام پذيرفت».

«به تاریخ هجدهم شهر شوال المکرم ۱۳۲۷ مطابق بیست و پنجم به برج سلطان

۱۳۹۸».

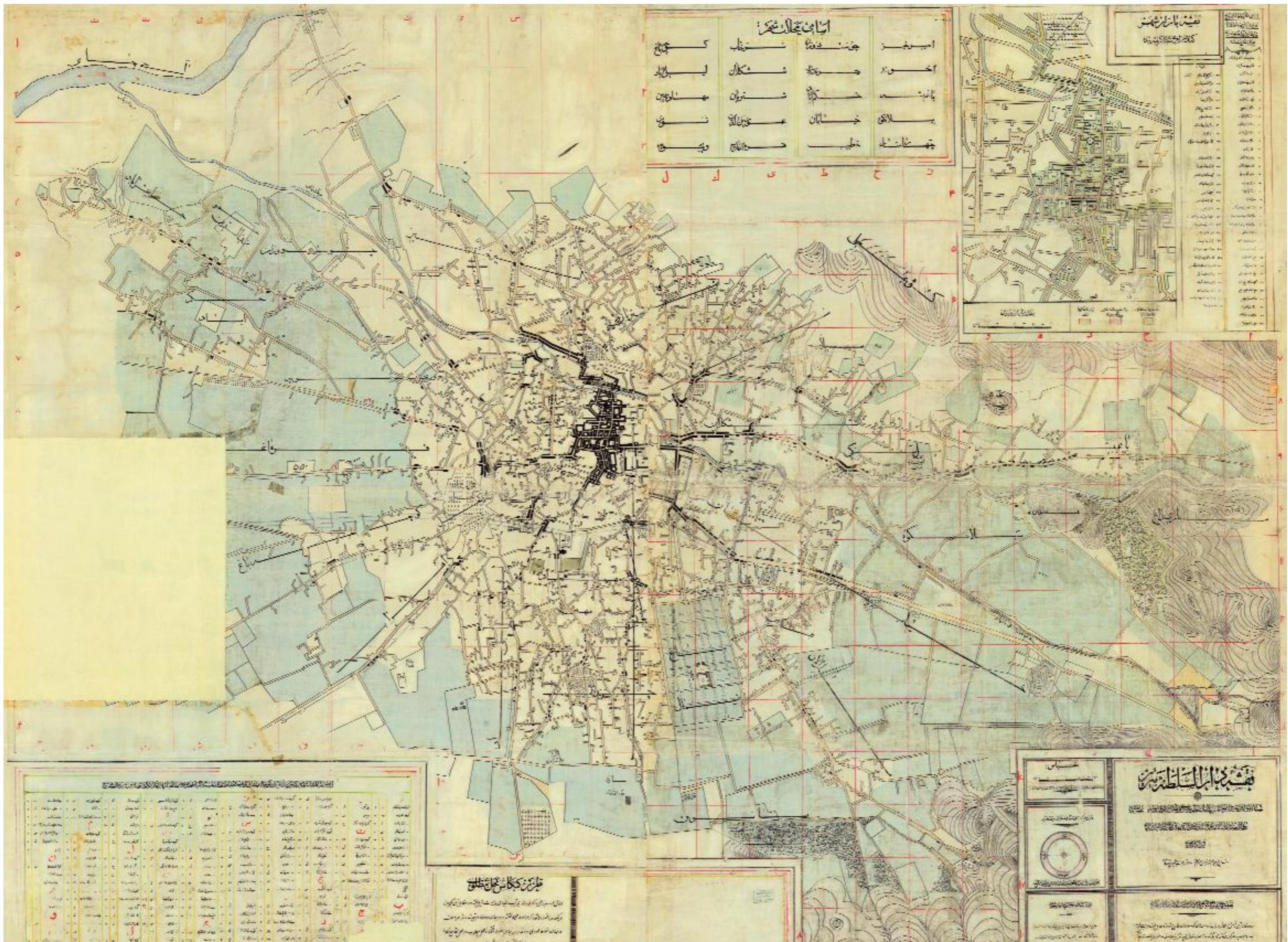
نقشه‌برداری به صورت شبکه‌بندی ۹۵×۹۵ میلیمتر، با شماره شبکه‌های عرضی و به کمک ۲۴ حرفا (ابجد، هوز، حطي، کلمن، سعفص، قرشت، ثخذ) ترسیم شده، که طرز کنکاش محل مطلوب، به قرار زیر بر روی نقشه نگاشته شده است:

«اول اسم هر محلی را که می‌خواهند به ترتیب الفبایی در لیست ذیل یافته و در مقابل آن یک حرفا و یک عدد یافت می‌شود که هر دو در هر محيط نقشه و در میان دو خط واقع شده‌اند. حروف در میان خطوط عمودی و اعداد در میان خطوط افقی و محل مطلوب در محل تقاطع خطوط رابعه که تشکیل مربعی می‌دهند واقع است.

در قسمت شمال شرقی نقشه بازار تبریز کاری به ابعاد ۵۸×۵۶ سانتیمتر تنظیم شده است. این نقشه به احتمال زیاد نخستین نقشه‌ای است که از بازار ترسیم شده است. نقشه بازار شهر دو برابر مقیاس گرفته شده است.

لازم به توضیح است که اطلاعات در مورد اسدالله خان مراغه‌ای، نقشه‌بردار این نقشه، اندک است، همین قدر می‌دانیم که در شهرداری تبریز کار می‌کرد و نقشه سلاماس را بعد از زلزله تهیه کرده است. در کتاب زمین لرزوه‌های تبریز چنین آمده است:

«بعد از زلزله سلاماس، اسدالله مهندس از تبریز به رضائیه وارد و عازم سلاماس گردید و طبق نقشه شهرسازی شهر جدیدی در محل دیگر سلاماس با طراز جالب و جذاب احداث و به نام شاهپور نامگذاری گردید.»^۱

Map of Tabriz in 1327 A. H. (1910 A. D.),

drafted by Asad-Alah Khan Maraghei

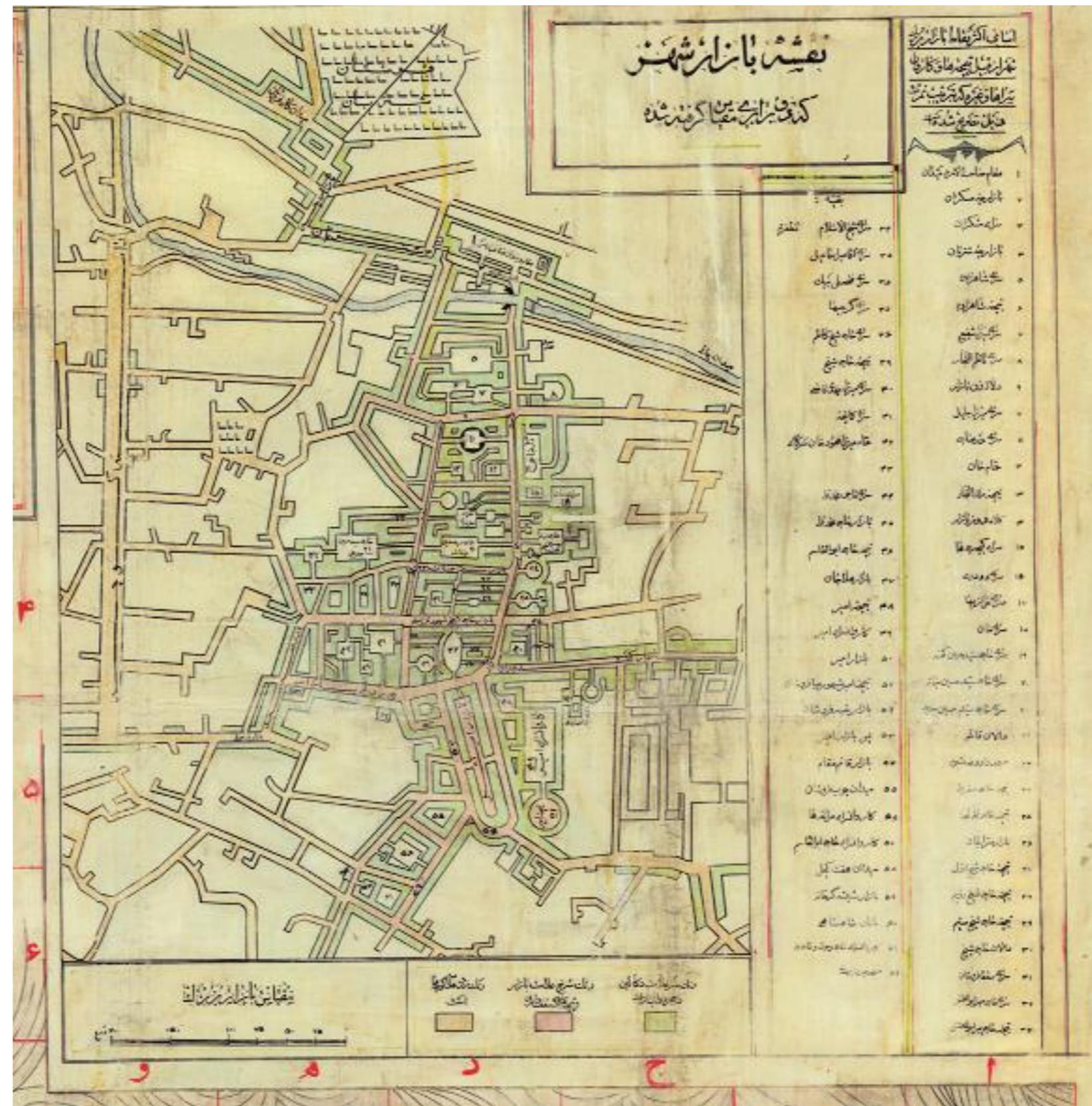
نقشه‌دار السلطنه تبريز، ۱۳۲۷ ه. ق. (اسدالله خان مراغه‌ای) مأخذ: سازمان اسناد شمال غرب کشور

<table border="0"> <tr><td>۸</td><td>تکیه درویشان</td></tr> <tr><td>س ۱۰</td><td>تلگرافخانه سیم هند و اوروب</td></tr> <tr><td colspan="2"> </td></tr> <tr><td>ث</td><td></td></tr> <tr><td>ل ۸</td><td>کوچه نقهه‌الدوله</td></tr> <tr><td>ل ۸</td><td>کوچه نقهه‌الاسلام</td></tr> <tr><td colspan="2"> </td></tr> <tr><td>ج</td><td></td></tr> <tr><td>ب ۴</td><td>جامش آباد</td></tr> <tr><td colspan="2"> </td></tr> <tr><td>ج</td><td></td></tr> <tr><td>ع ۴</td><td>کوچه چاهراه</td></tr> <tr><td>ص ۵</td><td>کوچه چوست دوزان</td></tr> <tr><td>ک ۱۲</td><td>چبور میدانی</td></tr> <tr><td>م ۱۴</td><td>کوچه چرنداب</td></tr> <tr><td colspan="2"> </td></tr> <tr><td>ح</td><td></td></tr> <tr><td>ن ۵</td><td>کوچه حمال قبری</td></tr> <tr><td>س ۵</td><td>کوچه حکم آباد</td></tr> <tr><td>ل ۱۴</td><td>کوچه حمال آباد</td></tr> <tr><td>ک ۷</td><td>کوچه حسن درزی</td></tr> <tr><td>ل ۸</td><td>کوچه حکیم باشی</td></tr> <tr><td>ل ۸</td><td>کوچه حیدر تکیه‌سی</td></tr> <tr><td>ک ۱۲</td><td>کوچه حاجی بابا</td></tr> <tr><td colspan="2"> </td></tr> <tr><td>خ</td><td></td></tr> <tr><td>ش ۱۱</td><td>کوچه خطیب</td></tr> <tr><td>ک ۱۱</td><td>کوچه خدیجه</td></tr> <tr><td>ط ۱۲</td><td>کوچه درخان آباد</td></tr> <tr><td>ن ۹</td><td>خلیفه‌گری</td></tr> <tr><td colspan="2"> </td></tr> <tr><td>د</td><td></td></tr> <tr><td>ق ۷</td><td>کوچه دیزج</td></tr> <tr><td>م ۱۲</td><td>کوچه داش کسلنر</td></tr> </table>	۸	تکیه درویشان	س ۱۰	تلگرافخانه سیم هند و اوروب	 		ث		ل ۸	کوچه نقهه‌الدوله	ل ۸	کوچه نقهه‌الاسلام	 		ج		ب ۴	جامش آباد	 		ج		ع ۴	کوچه چاهراه	ص ۵	کوچه چوست دوزان	ک ۱۲	چبور میدانی	م ۱۴	کوچه چرنداب	 		ح		ن ۵	کوچه حمال قبری	س ۵	کوچه حکم آباد	ل ۱۴	کوچه حمال آباد	ک ۷	کوچه حسن درزی	ل ۸	کوچه حکیم باشی	ل ۸	کوچه حیدر تکیه‌سی	ک ۱۲	کوچه حاجی بابا	 		خ		ش ۱۱	کوچه خطیب	ک ۱۱	کوچه خدیجه	ط ۱۲	کوچه درخان آباد	ن ۹	خلیفه‌گری	 		د		ق ۷	کوچه دیزج	م ۱۲	کوچه داش کسلنر	<p>۱-۱-۶. اسامی ابنيه</p> <p>اسامی ابنيه به ترتیب حروف الفباء عبارتنداز:</p> <table border="0"> <tr><td>الف</td><td>کوچه الله‌وردی خان</td></tr> <tr><td>س ۶</td><td>کوچه اهراب</td></tr> <tr><td>ب ۱۲</td><td>کوچه امامزاده</td></tr> <tr><td>ط ۷</td><td>کوچه امیر نظام</td></tr> <tr><td>ی ۸</td><td>کوچه ارمی باگی</td></tr> <tr><td>ط ۱۳</td><td>کوچه رامنی دوتون</td></tr> <tr><td>ی ۱۳</td><td>کوچه میرزا ابوالقاسم ملا باشی</td></tr> <tr><td>ن ۸</td><td>دربند حاج احمد</td></tr> <tr><td>ی ۱۱</td><td>ایستگاه شوسه جلفا تبریز</td></tr> <tr><td>و ۱۱</td><td>بقعه امامزاده جمال الدین</td></tr> <tr><td>ن ۸</td><td>انکج</td></tr> <tr><td>س ۹</td><td>ارک دولتی</td></tr> <tr><td>ن ۱۱</td><td></td></tr> <tr><td>ب</td><td>کوچه بالاحمام</td></tr> <tr><td>ط ۱۱</td><td>جاده باغ شاوا</td></tr> <tr><td>ف ۱۱</td><td>دربند باقرخان</td></tr> <tr><td>ط ۱۱</td><td>باغ ملی ارمنه و مدرسه</td></tr> <tr><td>ن ۱۱</td><td>باغ امیر نظام</td></tr> <tr><td>ک ۸</td><td></td></tr> <tr><td>پ</td><td>پل آجی</td></tr> <tr><td>ق ۱</td><td>پیر</td></tr> <tr><td>ی ۱۲</td><td>کوچه پل سنگی</td></tr> <tr><td>ح ۹</td><td></td></tr> <tr><td>ت</td><td>کوچه توت زاران</td></tr> <tr><td>۷</td><td>کوچه تلگرافخانه</td></tr> <tr><td>ک ۱</td><td>کوچه آقامیر تقی</td></tr> <tr><td>ک ۱۱</td><td>کوچه تلفنچی</td></tr> <tr><td>ل ۱۱</td><td></td></tr> </table>	الف	کوچه الله‌وردی خان	س ۶	کوچه اهراب	ب ۱۲	کوچه امامزاده	ط ۷	کوچه امیر نظام	ی ۸	کوچه ارمی باگی	ط ۱۳	کوچه رامنی دوتون	ی ۱۳	کوچه میرزا ابوالقاسم ملا باشی	ن ۸	دربند حاج احمد	ی ۱۱	ایستگاه شوسه جلفا تبریز	و ۱۱	بقعه امامزاده جمال الدین	ن ۸	انکج	س ۹	ارک دولتی	ن ۱۱		ب	کوچه بالاحمام	ط ۱۱	جاده باغ شاوا	ف ۱۱	دربند باقرخان	ط ۱۱	باغ ملی ارمنه و مدرسه	ن ۱۱	باغ امیر نظام	ک ۸		پ	پل آجی	ق ۱	پیر	ی ۱۲	کوچه پل سنگی	ح ۹		ت	کوچه توت زاران	۷	کوچه تلگرافخانه	ک ۱	کوچه آقامیر تقی	ک ۱۱	کوچه تلفنچی	ل ۱۱		<p>در رودخانه آجی‌چای، پیکانی ترسیم شده که به نظر می‌رسد منظور ترسیم‌کننده جهت شیب رودخانه بوده است. جزء پیکان ترسیم شده برای رودخانه، هیچ علامت خاصی داخل نقشه به کار نرفته است.</p> <p>انحراف قبله کاملاً منطبق با نوشته قراجه‌داغی است، ولی ارائه آن متفاوت است و تقسیمات فاقد جهات اربعه‌اند.</p> <p>در ذیل این قسمت، جهت باب نقشه قرار دارد که با عنوان «دایره‌ایست به جهت معرفت انحراف قبله تبریز» مشخص شده و در زیر دایره نشان دهنده قبله عبارت «انحراف قبله تبریز از جنوب به مغرب ۱۷ درجه و ۴۸ دقیقه است» آمده است.</p> <p>در زیر عبارت فوق، در داخل یک کادر مستطیلی، تحت عنوان «تعیین مکاتب جغرافیایی تبریز»، عبارت زیر به چشم می‌خورد:</p> <p>عرض دارالسلطنه تبریز از خط استوا ۳۸ درجه و ۵ دقیقه، و طول آن از خط نصف‌النهار ۶۴۳ درجه و ۵۸ دقیقه است.</p> <p>طول ایام تبریز ۱۵ ساعت و ۴۰ دقیقه است. ارتفاع آفتاب ۷۷ درجه و ۴۷ دقیقه است.</p> <p>در قسمت وسط به پایین نقشه، داخل کادر مستطیلی، عبارتی به چشم می‌خورد تحت عنوان «طرز کنکاش محل مطلوب» و عبارت زیر در ذیل این عنوان آمده است:</p> <p>«اول اسم هر محلی را که می‌خواهند به ترتیب الفباء در لیست ذیل یافته و مقابل آن یک حرف و یک عدد دریافت می‌شود که هر دو در محیط نقشه و در میان خط واقع شده‌اند. حروف در میان خطوط عمودی و اعداد در میان خطوط افقی و محل مطلوب در محل تقاطع خطوط اربع و تشکیل مربعی می‌دهند واقع است.»</p> <p>در سمت چپ این کادر، جدولی درج شده که اسامی ابنيه به ترتیب الفباء نوشته شده‌اند؛ عنوان این جدول عبارت است از:</p> <p>«اسامی اکثر نقاط مشهور شهر تبریز از قبیل کوچه و میدان و بقعه و جاهای دیگر و طرز حروف الفباء یکدیگر نوشته شده است.»</p> <p>در ذیل این عبارت، ستون که به سه قسم تقسیم شده، دیده می‌شود، که در قسمت اول هرستون که نسبت به دو قسمت بعدی جای بیشتری گرفته، عنوان ابنيه آورده شده و در قسمتها بعده، هر ابنيه با حروف و عدد مشخص شده است.</p>
۸	تکیه درویشان																																																																																																																													
س ۱۰	تلگرافخانه سیم هند و اوروب																																																																																																																													
ث																																																																																																																														
ل ۸	کوچه نقهه‌الدوله																																																																																																																													
ل ۸	کوچه نقهه‌الاسلام																																																																																																																													
ج																																																																																																																														
ب ۴	جامش آباد																																																																																																																													
ج																																																																																																																														
ع ۴	کوچه چاهراه																																																																																																																													
ص ۵	کوچه چوست دوزان																																																																																																																													
ک ۱۲	چبور میدانی																																																																																																																													
م ۱۴	کوچه چرنداب																																																																																																																													
ح																																																																																																																														
ن ۵	کوچه حمال قبری																																																																																																																													
س ۵	کوچه حکم آباد																																																																																																																													
ل ۱۴	کوچه حمال آباد																																																																																																																													
ک ۷	کوچه حسن درزی																																																																																																																													
ل ۸	کوچه حکیم باشی																																																																																																																													
ل ۸	کوچه حیدر تکیه‌سی																																																																																																																													
ک ۱۲	کوچه حاجی بابا																																																																																																																													
خ																																																																																																																														
ش ۱۱	کوچه خطیب																																																																																																																													
ک ۱۱	کوچه خدیجه																																																																																																																													
ط ۱۲	کوچه درخان آباد																																																																																																																													
ن ۹	خلیفه‌گری																																																																																																																													
د																																																																																																																														
ق ۷	کوچه دیزج																																																																																																																													
م ۱۲	کوچه داش کسلنر																																																																																																																													
الف	کوچه الله‌وردی خان																																																																																																																													
س ۶	کوچه اهراب																																																																																																																													
ب ۱۲	کوچه امامزاده																																																																																																																													
ط ۷	کوچه امیر نظام																																																																																																																													
ی ۸	کوچه ارمی باگی																																																																																																																													
ط ۱۳	کوچه رامنی دوتون																																																																																																																													
ی ۱۳	کوچه میرزا ابوالقاسم ملا باشی																																																																																																																													
ن ۸	دربند حاج احمد																																																																																																																													
ی ۱۱	ایستگاه شوسه جلفا تبریز																																																																																																																													
و ۱۱	بقعه امامزاده جمال الدین																																																																																																																													
ن ۸	انکج																																																																																																																													
س ۹	ارک دولتی																																																																																																																													
ن ۱۱																																																																																																																														
ب	کوچه بالاحمام																																																																																																																													
ط ۱۱	جاده باغ شاوا																																																																																																																													
ف ۱۱	دربند باقرخان																																																																																																																													
ط ۱۱	باغ ملی ارمنه و مدرسه																																																																																																																													
ن ۱۱	باغ امیر نظام																																																																																																																													
ک ۸																																																																																																																														
پ	پل آجی																																																																																																																													
ق ۱	پیر																																																																																																																													
ی ۱۲	کوچه پل سنگی																																																																																																																													
ح ۹																																																																																																																														
ت	کوچه توت زاران																																																																																																																													
۷	کوچه تلگرافخانه																																																																																																																													
ک ۱	کوچه آقامیر تقی																																																																																																																													
ک ۱۱	کوچه تلفنچی																																																																																																																													
ل ۱۱																																																																																																																														

غ	کوچه حاجی ملا غفور	ط	سیلاب قوش خانه	ک	کوچه درویشان
ن ۸				۱۴ س	کوچه درویشان
ف			ش	۱۲ ط	کوچه دیزج
۸ ل	کوچه فرمانفرما	۱۳ ل	باغ شمال	۶ ق	کوچه دیزج
۹ ف	کوچه فیل گوش باشی	۹ ی	جاده ششگلان	۷ م	داش دربند
۹ خ	کوچه حاجی فخر	۱۴ و	جاده سورچمن	۱۰ س	داش قاپو
۹ ل	فابریک قالی بافی گنجه	۵ ن	کوچه شاطر باشی	۱۵ س	دیگ خانه
ق		۶ ع	کوچه شالچی ها	۸ ح	دیگ باشی
۸ ط	کوچه قوش خانه باغی	۸ ع	کوچه شیخ رضا	۱۰ ع	دوازه گجل
۹ ل	کوچه قوار	۱۱ ل	کوچه شفتالو	۱۱ م	دوازه نوبر
۹ و	کوچه قره باغی ها	۱۰ ر	کوچه شمب غازان	۷ ل	دوازه سرخاب
۱۰ ح	کوچه قرانلوق	۱۲ ط	کوچه شیخ	۷ ن	دوازه شتربان
۱۱ ی	کوچه قاسم خان	۱۴ ح	کوچه حاجی شیخ	۱۰ م	دریندرایپه باجی
۱۳ ی	کوچه قرانلوق	۱۳ ی	کوچه شیطان آباد		
۱۲ ف	کوچه قیاس	۵ ع	ص		
۱۸ ظ	کوچه قورد	۱۰ ل	کوچه صابونچی ها	۸ ن	راسته کوچه
۱۰ م	کوچه قنبرعلی خان	۱۰ ل	کوچه صاحب جمع	۱۱ ل	راسته باغ شمال
۷ ک	قرود میدان	۱۱ ک	کوچه صدر	۱۱ ع	میدان حاجی رضا
۸ ک	قلعه رسیدید	۱۴ ن	کوچه صدر	۱۴ ب	دریندروشن
۱۵ ل	قم باغی	۸ ع	کوچه صداق آباد		راه طهران
۱۵ ل	قراقخانه	۸ ن	دریند میرزا صادق		
۱۷ ز	قورخانه مبارکه	۹ ن	دریند صابونچی ها	۱۳ ع	ز
۱۱ ع	قرانلوق دربند	الف ۱۴	صحنه ارامیان	۷ ح	کوچه رهتابان
ک			باغ صاحب دیوان		بقعه ملازینال
۱۴ ن	کوچه کازران	ع			
۱۰ ح	کوچه گمش قیه باغی	۶ ق ر	کوچه عموزین الدین	۵ م	کوچه سردار انباری
۱۱ ح	کوچه گروکانلو	۸ ف	کوچه عباسعلی	۵ س	کوچه سلاح خانه
۷ ن	میدان کاه فروشان	۸ ط	کوچه نایب عبدالله	۵ ع	کوچه ستارخان
۱۰ ن	کلیسا کاتولیک	۱۱ ل	کوچه کربلایی علی مسیو	۹ ل	کوچه سرباز خانه
۱۲ س	کلیسا ارامنه و مدرسه	۱۵ ع	باغ عین الدوله	۱۲ ی	کوچه حاجی سیف
۱۰ ل	گوی مسجد			۵ ع	کوچه ستارخان
				۹ ل	کوچه سرباز خانه
				۶ ن	بقعه سید ابراهیم

کارخانه مکانیک	کارخانه قزوینی	ل
ز ۱۲	ر ۱۲	
م	م	م
کوچه لکها	کوچه لکها	کوچه شیخ رضا
کوچه لیلی آباد	کوچه لیلی آباد	کوچه حاج مطلب
کوچه لا لار	کوچه لا لار	کوچه حاجی غفور
دربند حاج لطف الله نایب	دربند حاج لطف الله نایب	کوچه نائب عبدالله
کوچه مشهدی محمد	کوچه محمد علی پاکار	دربند حاج هاشم
کوچه محمد علی شوران	کوچه محمد علی خان	کوچه چهارراه
کوچه نائب محمد	کوچه نائب محمد	چپورمیدانی
کوچه مریم ننه	کوچه حاجی مطلب خان	دورخانه مبارک
کوچه میرزا محسن قاضی	کوچه میرزا محسن قاضی	کوچه کارخانه
کوچه حاجی محمدقلی قره باغی	کوچه حاجی محمدقلی قره باغی	کوچه کریمی
کوچه میرزا قاسی خان	کوچه میرزا قاسی خان	کوچه حاج مسیح
جاده مران	جاده مران	با غ باشی
دربند حاجی محمدحسین	دربند حاجی محمدحسین	با غ باشی
دربند حاجی مطلب	دربند حاجی مطلب	با غ باشی
دربند ملامختار	دربند ملامختار	با غ باشی
دربند محمدقلی خان	دربند محمدقلی خان	با غ باشی
میدان محمد رضا	میدان محمد رضا	با غ باشی
میدان مشق و سر باز خانه	میدان مشق و سر باز خانه	با غ باشی
مدرسه ارامنه	مدرسه ارامنه	با غ باشی
مدرسه انانشه و ذکوریه کاتولیک	مدرسه انانشه و ذکوریه کاتولیک	با غ باشی
مدرسه و کلیسای آمریکائیان	مدرسه و کلیسای آمریکائیان	با غ باشی
مغازه های مجیدیه	مغازه های مجیدیه	با غ باشی
پل منجم	پل منجم	با غ باشی
ن	ن	ن
کوچه نوروز علی	کوچه نوروز علی	کوچه شیخ رضا
دربند حاجی نوری	دربند حاجی نوری	کوچه شیخ رضا
دربند نجف بیک نایب	دربند نجف بیک نایب	کوچه شیخ رضا
ه	ه	کوچه شیخ رضا
کوچه هلاجان	کوچه هلاجان	کوچه مطلب
دربند حاجی هاشم	دربند حاجی هاشم	کوچه مطلب
و	و	کوچه مطلب
جاده ویجویه	جاده ویجویه	کوچه مطلب
ی	ی	کوچه مطلب
دربند یوز باشی عابدین	دربند یوز باشی عابدین	کوچه مطلب
با مقایسه جدول با متن اصلی اختلافهایی را نشان می دهد که در زیر به آنها اشاره می کنیم. به احتمال زیاد، استخراج گننده جدول شخص دیگری بوده و علت اختلاف شکل اسمی از این بابت است.	با مقایسه جدول با متن اصلی اختلافهایی را نشان می دهد که در زیر به آنها اشاره می کنیم. به احتمال زیاد، استخراج گننده جدول شخص دیگری بوده و علت اختلاف شکل اسمی از این بابت است.	تعداد اسمی، به استثنای مکانهای بازار، ۱۶۲ واحد است.
- حرف، ذال، ر، ط، ظ، گ، در جدول نیامده است؛	- گوی مسجد (مسجد کبود) در ذیل حرف ک نوشته شده است؛	- گوی مسجد (مسجد کبود) در ذیل حرف ک نوشته شده است؛
- باغ امیر نظام در زیر حرف ب و باغ شمال در زیر حرف ش آمده است؛	- باغ امیر نظام در زیر حرف ب و باغ شمال در زیر حرف ش آمده است؛	- باغ امیر نظام در زیر حرف ب و باغ شمال در زیر حرف ش آمده است؛
- پل منجم در زیر حرف م و پل آچی چای در ذیل حرف پ فهرست بندی شده است؛	- پل منجم در زیر حرف م و پل آچی چای در ذیل حرف پ فهرست بندی شده است؛	- پل منجم در زیر حرف م و پل آچی چای در ذیل حرف پ فهرست بندی شده است؛
- تصور می رود در انتخاب اسمی در جدول یاد شده، اسدالله خان به اهمیت مکان توجه خاصی داشته است.	- تصور می رود در انتخاب اسمی در جدول یاد شده، اسدالله خان به اهمیت مکان توجه خاصی داشته است.	- تصور می رود در انتخاب اسمی در جدول یاد شده، اسدالله خان به اهمیت مکان توجه خاصی داشته است.

بازار تبریز بر اساس نقشه دارالسلطنه تبریز ۱۳۲۷ هـ. ق.

A part of Tabriz map in 1327 A. H.
(1910 A. D.) (Bazaar)

موقعیت بازار تبریز در شمال شرقی نقشه و داخل کادری به ابعاد 59×56 سانتیمتر تنظیم شده است. این نقشه به احتمال زیاد اولین نقشه ترسیم شده از بازار است. عنوان آن از این قرار آمده است:

«نقشه بازار شهر که دو برابر مقیاس گرفته شده».

اسامی اکثر نقاط بازار بزرگ شهر، از قبیل تیمچه‌ها و کاروانسراها وغیره، به ترتیب شماره در زیر آن تصویح شده است. در دردیف، تعداد $62 = 29 + 33$ مکان بازار آورده شده است.

در زیر، عنوان اصلی مقیاس خطی و محل سه رنگ اصلی به کار رفته در نقشه اصلی، مشخص شده است که عبارت اند از:

«رنگ سبز علامت دوکاکین و حجره و...»

«رنگ سرخ علامت بازار و تیمچه‌هایی که سقف دارد»

«رنگ زرد علامت کوچه‌ها است»

در سمت راست این جدول این عبارت نگاشته شده است:

«اسامی اکثر نقاط بازار شهر از قبیل تیمچه‌ها و کاروانسراها وغیره که به ترتیب نمرات تصویر شده است.» در زیر این عنوان، نام این نیامده و به نظر می‌رسد از قلم افتاده است، و برای شماره ۴۳ هیچ توضیحی نیامده و به نظر می‌رسد از قلم افتاده است.

مسجد جامع و مدرسه طالبیه شهر بر روی هیچ کدام از نقشه‌ها (چه نقشه بازار داخل متن، و چه نقشه دو برابر شده بازار) نیامده، و به احتمال زیاد به دلیل این که همه اهالی شهر آنها را می‌شناخته‌اند، در زیر نقشه بازار آمده است.

تفاوتهاي عمده‌اي بين نقشه دو برابر در سمت راست بالائي نقشه، با جدول معرفی فضاهاي داخل بازار ديده می‌شود، و اين امر فقط بي دقتي كاتب را می‌رساند، در مواردي، به جهت طولاني بودن نام، خلاصه آن در داخل نقشه آورده شده ولی در اکثر موارد، اسامي حذف شده و شماره‌های تکراری ضبط شده است.

موارد اختلاف بين جدول و متن نقشه بازار از قرار زيرند:

از کل شماره‌های داخل جدول (۶۲ مورد)، در داخل نقشه بازار فقط ۴۳ مورد بدون هیچ توضیحی آورده شده است. از این تعداد شماره ۲۳ به صورت تکراری دوباره ضبط شده و شماره‌های ۱۴، ۱۶، ۲۲، ۳۰، ۳۶، ۴۷، ۵۸ در داخل نقشه مشخص نشده است.

اسامی مشروح در داخل نقشه بدون شماره ذکر شده که در جدول به آنها اشاره نشده است. قبرستان شتریان؛ میدان کاهفروشان؛ بازارچه؛ میدان چای؛ راسته کوچه؛ مدرسه؛ سرای دوروی؛ راسته بازار؛ بازار شیخ مشهور قزبستی؛ بازارچه جمعه؛ بازار

کفش دوزان؛ بازارچه صفی؛ چوروج بازار.
در موارد زیر، بین جداول ارایه شده با متن بازار تفاوت و اختلاف وجود دارد.
- مقام و میدان صاحب‌الامر داخل جدول با شماره ۱ و در داخل نقشه با شماره ۱۱ مشخص شده است.

- در جدول با بازارچه شتریان، و در داخل با نقشه شتریان؛
- در جدول دلاله زن بازار، و در داخل نقشه دلاله زن؛
- در جدول سرای در عباسی، و داخل نقشه در عباسی؛
- سرای خان در هردو جا به یک اسم ثبت شده است؛
- در جدول سرای حاج سید حسین کهنه، و داخل نقشه حاج سید حسین کهنه؛
- در جدول سرای حاج سید کهنه، در داخل نقشه حاج سید حسین میانه؛
- در جدول سرای حاج سید حسین جدید، و در داخل نقشه حاج سید حسین جدید؛
- بازارچه سرای جان در هردو جا به یک اسم ثبت شده است؛
- کاروانسرا امیر و بازار امیر در هردو جا به یک اسم ثبت شده است؛
- بانک شاهنشاهی در هردو جا به یک اسم ثبت شده است؛
- در جدول تیمچه امیر مشهور به عباوروشان، به صورت تیمچه امیر در داخل نقشه ثبت شده است؛
- شماره ۳۴ جدول بین سرای شیخ السلام و مظفریه فاصله است، به نظر می‌رسد این کوچک فراموش شده است.

موارد اختلاف بین نقشه ترسیم شده بازار در خارج نقشه شهر با نقشه بازار داخل نقشه شهر به قرار زیر است:

نقشه شهر	نقشه بازار
امامزاده جمال	-
بازار صفی	بازار صفی شماره ندارد
حاج سید حسینی (کهنه ۱۹)	حاج سید حسینی (کهنه ۲۰)
-	حاج سید حسینی میانه ۲۰ - جدید ۲۱

۱- جدول معرفی فضاهاي بازار	۲- سرای حاج سید حسین کهنه
در زیر جدول معرفی فضاهاي بازار از شماره ۱ تا ۶۲ به ترتیب موجود نقل می‌شود:	۱۹. سرای حاج سید حسین کهنه
۱. مقام صاحب‌الامر و میدان	۲۰. سرای حاج سید حسین میانه
۲. بازارچه مسگران	۲۱. سرای حاج سید حسین جدید دلان قانلو
۳. سرای مسگران	۲۲. دلان قانلو
۴. بازارچه شتریان	۲۳. مسجد داروغه نشین
۵. سرای شاهزاده	۲۴. تیمچه حاج صفر علی
۶. تیمچه شاهزاده	۲۵. تیمچه حاج نقی گنجه
۷. سرای میرزا شفیع	۲۶. بازار سراجان
۸. سرای نظام التجار	۲۷. تیمچه حاج شیخ اول
۹. دلاله زن بازار	۲۸. تیمچه حاج شیخ دوم
۱۰. سرای میرزا خلیل	۲۹. تیمچه حاج شیخ سیم
۱۱. سرای در عباسی	۳۰. دلان حاج شیخ
۱۲. حمام خان	
۱۳. تیمچه ملک التجار	
۱۴. کلاه‌دوز بازار	
۱۵. سرای کچه‌چی‌ها	
۱۶. سرای دودری	
۱۷. سرای خرازی‌ها	
۱۸. سرای خان	
۱۹. سرای حاج سید حسین کهنه	
۲۰. سرای حاج سید حسین میانه	
۲۱. سرای حاج سید حسین جدید دلان قانلو	

<p>۱-۳-۱-۶. اماکن عمومی و دولتی</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱. ارک دولتی ۲. بانک استقراری روس ۳. بی سیم هند و اروپا ۴. قورخانه مبارکه <p>۲-۳-۱-۶. باع</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱. باع امیرنظام ۲. باع شمال ۳. باع صاحب دیوان ۴. باع عین الدوله ۵. قم باعی ۶. باع ملی ارامنه <p>۳-۳-۱-۶. بقعه</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱. بقعه امامزاده جمال الدین ۲. بقعه سید ابراهیم ۳. بقعه ملازینال <p>۴-۳-۱-۶. پل</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱. پل آجی چای ۲. پل سنگی ۳. پل منجم <p>۵-۳-۱-۶. تکیه و مسجد</p> <ul style="list-style-type: none"> ۱. آق مسجد ۲. تکیه درویشان ۳. گوی مسجد 	<p>بازار کفش دوزان بازار حاج شیخ قشور قیربتو بازار جمعه مسجد بازار صفوی چورکچی بازار^۳</p> <p>درسمت چپ عبارت «اسامی محلات شهر» به چشم می خورد که محله ها به شرح زیر به دنبال آن آمده است:</p> <p>امیر خیز اخونی^۴ باغمشه بیلانکوه چهارمنار چوست دوزان چرنداب حکم آباد خیابان خطیب^۵ سرخاب ششگلان شتربان عموزین الدین قره آغاج کوچه باع لیلی آباد مهادمین نوبر ویجویه</p> <p>۳-۱-۶. اطلاعات داخل متن نقشه</p> <p>موارد زیر از داخل نقشه استخراج شده و به تفکیک ارایه می گردد.</p>	<p>۳۱. سرای سقط فروشان ۳۲. سرای حاج میرابوالحسن ۳۳. تیمچه حاج میرابوالحسن ۳۴. سرای شیخ الاسلام مظفریه ۳۵. سرای آقامیر اسماعیل ۳۶. سرای فتحعلی بیک ۳۷. سرای گرچها ۳۸. سرای حاج شیخ کاظم ۳۹. تیمچه حاج شیخ ۴۰. سرای میرزا مهدی قاضی ۴۱. سرای کمانچه ۴۲. حمام میرزا محمود خان سرکاری ۴۳. (به احتمال زیاد کاتب فراموش کرده چیزی بنویسد) ۴۴. سرای حاجی محمدقلی ۴۵. بازار حاج محمدقلی ۴۶. تیمچه حاج ابوالقاسم ۴۷. بازار هلاجان ۴۸. تیمچه امیر ۴۹. کاروانسرای امیر ۵۰. بازار امیر ۵۱. تیمچه امیر مشهور به عبا فروشان ۵۲. بازار پنجه فروشان ۵۳. پس بازار امیر ۵۴. بازار قائم مقام ۵۵. میدان چوب فروشان ۵۶. کاروانسرای مراغه‌ای ها ۵۷. کاروانسرای حاج ابوالقاسم ۵۸. میدان هفت کچل ۵۹. بازار شیشه گرخانه ۶۰. بانک شاهنشاهی ۶۱. کاروانسرای حاج رسول و حاج علی ۶۲. مسجد میرزا مهدی میدان کاه فروشان مدرسه</p>
---	---	---

۶-۳-۱-۶. جاده‌ها و خطوط ارتباطی

۱. جاده اهراب
۲. جاده باغ شاوا
۳. جاده سرزار
۴. جاده ششگلان
۵. جاده شورچمن
۶. جاده مارالان
۷. جاده ویجویه
۸. راه تهران

۶-۳-۱-۷. دروازه

۱. داش قابو
۲. دروازه سرخاب
۳. دروازه شتربان
۴. دروازه گچل
۵. دروازه نوبر

۶-۳-۱-۸. قبرستان

۱. قبرستان آش ترکن
۲. قبرستان ارامنه
۳. قبرستان بالا قبرستان
۴. قبرستان حکم‌آباد
۵. قبرستان حمال
۶. قبرستان سید حمزه
۷. قبرستان شتربان
۸. قبرستان صادق‌آباد
۹. قبرستان غربیان
۱۰. قبرستان قاسم‌خان
۱۱. قبرستان گچل
۱۲. قبرستان نوبر
۱۳. قرستان نظامیان روس

۶-۳-۱-۹. کلیسا و مدارس اقلیت‌های مذهبی

۱. خلیفه‌گری
۲. صحنۀ ارمنیان
۳. کلیسای ارامنه
۴. کلیسای کاتولیک
۵. مدرسه ارامنه
۶. مدرسه اناشیو ذکوريه کاتولیک
۷. مدرسه و کلیسای آمریکائیان

۶-۱-۱۰. کوچه و دربند

- حاجی محمدقلی قره‌باقی
 حاجی مطلب خان میرزا محسن قاضی
 حاجی مطلب خان میرزا محسن قاضی
 حاجی ملا غفور فرمانفرما
 حاجی نوری
 حاجی هاشم
 حاجی یوخ
 حسن دوزی
 حکم آباد
 حکیم باشی
 حمال غربی
 حیدر تکیه‌سی
 خان آباد
 خدیجه
 خطیب^{*}
 داش دربند
 داش کنار
 دربند حاج احمد
 دربند حاجی نوبر[†]
 درویشان
 دیزج
 دیزه
 راپه باجی
 روشن
 زهتابان
 ستارخان
 سر باز خانه
 سردار انباری
 سلاخ خانه
 سوقة الاسلام
 سوقة الدوله
 شاتر باشی
 شالچی‌ها
 شفتالو

- آقا میرنقی تلفنچی
 اردکلر کارخانه
 ارمنی باقی
 ارمنی دونون
 الله‌ویردی خان
 امامزاده
 امیرنظام
 اهراپ
 باقرخان
 پل سنگی
 تلگرافخانه
 توتزار
 جامیش‌آباد
 جمال‌آباد
 چارراه
 چرنداب
 چوست‌دوزان
 حاجی آباد
 حاجی صیف
 حاجی فخر
 حاجی لطف‌الله نایب
 حاجی محمدحسین

شمس خانه	میرزا صادق
شنب غازان	میرزا قاضی خان
شیخ ^۱	نائب عبدالله
شیخ رضا	نائب محمد
شیطان آباد	نجف بیک نائب
صابونچی ها	نظام آباد
صابونچی ها	نوروز علی
صاحب جم	هلاجان
صدر صادق آباد	یوزباشی عابدینی
عباس علی	
عموزین الدین	
فیل گوش باش	
قران لوق	
قران قول قاسم خان	
قره باقی ها	
قربعلی خان	
قرود	
قياس	
كارزان	
كريلاي علی مسيو	
كريم خان	
گروکانلو	
گمشقیه باقی	
لکها	
ليلی آباد لالار	
محمدعلی پاکار	
محمد علی خان	
محمدقلی خان	
مرده شوران	
مریم ننه	
مشکانه باقی	
مشهدی محمد	
ملا مختار	
میرزا ابو القاسم ملا باشی بالا حمام	

میرزا صادق
میرزا قاضی خان
نائب عبدالله
نائب محمد
نجف بیک نائب
نظام آباد
نوروز علی^۲
هلاجان
یوزباشی عابدینی

۱۱-۳-۱-۶. محلات

۱. ارمنستان
۲. پل سنگی
۳. جامیش آباد
۴. راسته کوچه سنجران
۵. قیاسی
۶. مارالان
۷. مقصودیه

۱۲-۳-۱-۶. میدان

۱. چوبور میدانی
۲. قورو میدانی
۳. میدان حاجی رضا
۴. میدان دیزج
۵. میدان کاه فروشان
۶. میدان محمد رضا^۳
۷. میدان مشق و سربازخانه

۱۳-۳-۱-۶. واحدهای تولیدی و کارگاهها	
۱. دباغ خانه	
۲. فابریک قالی بافی گنجه	
۳. کارخانه کبریت سازی خوئی	
۴. کارخانه قروینی	
۵. کارخانه مکانیک	
در خصوص مشابهت نقشه دارالسلطنه اسدالله خان مراغه ای با نقشه دارالسلطنه قراجه داغی، می توان مواردی را به ترتیب زیر بر شمرد:	
در معرفی رودخانه آجی چای در ۳ خط کامل، نوشته قراجه داغی را رعایت کرده است. مقیاس خطی درج شده در هر نقشه از این قرار است که انحراف قبله کاملاً منطبق به نوشته قراجه داغی است، ولی نحوه ارائه آن متفاوت است و از تقسیم های جهات اربعه برخوردار نیست. این جمله در دو نقشه همراه با کمی تفاوت است و عیناً تکرار نشده:	
عرض دارالسلطنه تبریز از خط استوا ۳۸ درجه و ۵ دقیقه است و طول آن از خط نصف النهار ۶۳ درجه و ۵۷ دقیقه است. بقیه مطالب بین نقشه دارالسلطنه قراجه داغی و نقشه دارالسلطنه اسدالله خان مراغه ای عیناً مشترک است.	
در هر دو نقشه، شهر به ۲۰ محله تقسیم شده است که فقط در ۳ مورد نام محلات با هم متفاوت است:	
۱. محله کوچه باغ به باغ کوچه تبدیل شده است;	
۲. چرنداب ششگلان و لیلی آباد که با حرف کوچکتر نوشته شده در نقشه دارالسلطنه اسدالله خان به حروف بزرگ که مختص معرفی محلات است نوشته شده، و در جدول فهرست در شمار محلات آمده است؛	
۳. بر عکس، در نقشه اسدالله خان، سنجران، گجیل، چهاربخش که با حروف کوچک نوشته شده در نقشه قراجه داغی با حروف بزرگ نوشته شده است.	
در نقشه سرهنگ قراجه داغی، در جدول نابرابر تأسیسات شهرها شامل مسجد، بازارچه، سرا، پل، خانه شخصیت های شهری و خارجی آورده شده، که فقط ۱۰ محله رادر بر می گیرد و از شماره ۱ تا ۲۱۸ بر روی نقشه و جدول شماره گذاری و تنظیم شده است.	
بعاد نقشه اسدالله ۹۵×۹۵ سانتیمتر با ۱۸ شماره شبکه های عرضی و ۲۴ حرف (ابجد، هوز، حطي، کلمن، سعفص قرشت، ثخذ) تقسیم شده که به همین گونه هم بر روی نقشه نوشته شده است.	

طرزکنکاش محل مطلوب

«اول اسم هر محلی را که می‌خواهند به ترتیب الفبایی در لیست ذیل یافته و در مقابل آن یک حرف و یک عدد یافت می‌شود که هر دو در محیط نقشه و در میان دو خط واقع شده‌اند.

حروف در میان خط عمودی و اعداد در میان خط افقی و محل مطلوب در محل تقاطع خطوط اربعه که تشکیل مربعی می‌دهند واقع است.»
بر عکس، نقشهٔ قراجه‌داعی صرفاً نقشه‌ای اطلاعاتی است و توضیحات حاشیه‌ای نقشه فقط به خاطر این که در داخل نقشه امکان نوشتن آنها نبوده به بیرون نقشه انتقال یافته است. به نظر می‌رسد نقشهٔ اسداللهخان مراغه‌ای بیشتر نقشه‌ای کاربردی بوده و نقشهٔ قراجه‌داعی حتی امکان به ارائه اطلاعات و معرفی کلی شهر از اکثر جوانب شهری اختصاص داشته است.

به طور کلی، می‌توان به این موارد در دو نقشهٔ قراجه‌داعی و اسداللهخان مراغه‌ای اشاره کرد:

۱. با توجه به این که اطلاعات نقشهٔ اسداللهخان مراغه‌ای از روی نقشهٔ قراجه‌داعی تکمیل شده و در تنظیم و پیاده‌کردن دقت کافی به عمل نیامده است و اطلاعات کمتری را بعد از ۳۰ سال (اختلاف زمانی در ترسیم دو نقشه) به مخاطب انتقال می‌دهد، به نظر می‌رسد نقشه‌نگار نسل قراجه‌داعی پیوسته به دنبال جزئیات برای تکمیل نقشه‌های خود بوده است؛^۱

۲. مبنای عرض جغرافیای قراجه‌داعی پاریس و از آن اسداللهخان مراغه‌ای، گرینویچ است؛

۳. شبکه‌بندی و نحوه اطلاع‌رسانی به دلایل گوناگونی که بر شمردیم، ابتدایی بوده و نظم لازم را ندارد. در این مورد بین نقشه‌ها اختلاف دیده می‌شود.^۲
باید گفت که نقشه دارالسلطنه تبریز قراجه‌داعی برای کسانی که بعد از او روی جنبه‌های مختلف شهر تبریز کار و یا احیاناً نقشه‌هایی ترسیم کردند، منبع بسیار دقیق و کاملی به شمار می‌آمده است.

پی‌نوشت

۱. یحیی‌ذکا، زمین‌لرزه‌های تبریز، کتاب‌سراء، چاپ اول، ۱۳۶۸، ص ۱۷۴.
۲. در روی نقشه فقط عبارت مغازه‌ها نوشته شده است.
۳. هر کدام از فضاهای دکانها، حجره‌ها، بازار، تیمچه‌های سقف‌دار و کوچه‌ها دارای مشخصات اند و اسامی بدون شماره در داخل نقشه موجود است، ولی در جدول ذکر نشده است.
۴. اخونی در نقشه مشخص نشده است، اگرچه در آن نوشته شده است.
۵. خطیب، همان عبارت پانوشت.
۶. نام کوچه‌های خطیب، شنب غازان، گازان و گمش قیه‌باغی بر روی نقشه درج نشده‌اند.
۷. نام حاج نوبیر راهنمای نقشه نیست.
۸. در نقشه، میخ نگاشته شده است.
۹. نام این میدان در روی نقشه، آقامحمد رضا نوشته شده است.
۱۰. ارک: نقشهٔ عبدالغفار نجم‌الدوله در خصوص تهران و کارهای استاد عبدالرزاق بغايري.
۱۱. فرهاد فخارت‌هرانی، نقشهٔ دارالسلطنه تبریز ۱۳۲۷ قمری (اسداللهخان مراغه‌ای)، مجله‌ اثر، شماره ۳۱-۳۲، سال ۱۳۷۹، میراث فرهنگی کل کشور، صص ۱۷۷-۱۸۰

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش فتح بابی است، هر چند مختصر، برای این که پژوهشگران در آینده بتوانند با بررسی و مبدول داشتن وقتی بیشتر، این اسناد را تجزیه و تحلیل کنند. نتیجهٔ نهایی این طرح، دستیابی به جدول سیر تحول نقشه‌های تاریخی شهر تبریز است که در پیوست خواهد آمد. نموداری کلی سیر تحول نقشه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول سیر تحول نقشه‌های تاریخی شهر تبریز از پنج قسمت تشکیل شده که در زیر مواردی کلی را بر می‌شمریم:

۱. نقشهٔ مینیاتوری مطراق‌چی با آن که به صورت اجمالی ترسیم شده، ولی دارای اطلاعات ارزشمندی است که با مقایسهٔ سفرنامه‌های نوشته شده در آن دوران (قرن ده و یازده هجری قمری) مطابقت صوری دارد؛
۲. با بررسی سفرنامه‌های فرانسویان، محرز است که نقشهٔ فرانسوی ترهزل -فابویه که در اصل به روشهای نسبت داده شده، قطعاً به وسیلهٔ روشهای ترسیم نشده و به احتمال قریب به یقین توسط گروه نقشه‌بردار ژنرال گاردان، فرستادهٔ ناپلئون به ایران، بین سالهای ۱۸۰۷-۱۸۰۸ میلادی ترسیم شده است.
۳. دو نقشهٔ استحکامات و حومهٔ شهر با اساس قرار گرفتن نقشهٔ فرانسوی ترهزل -فابویه ترسیم شده و هدف آنها کارکرد نظامی بوده است. ولی دقت ترسیم نقشهٔ تهیه شدهٔ روس‌ها نسبت به نقشه‌های ترسیمی فرانسویان، به مراتب بیشتر است.

۴. نقشهٔ سیل تبریز اولین نقشهٔ تبریز است که به دست گروه نقشه‌برداران ایرانی از سیل سال ۱۲۸۸ هجری قمری ترسیم شده است. از مزایای این نقشه به کار گرفتن علائم گرافیکی باغ، کاروانسرا، پل، برای اولین بار در ایران است. این نشانه‌ها بعداً توسط نقشهٔ برداران نقشهٔ دارالسلطنهٔ قراجه‌داغی به کار گرفته شده است؛

۵. نقشهٔ دارالسلطنهٔ قراجه‌داغی، مهمترین نقشهٔ موجود تبریز است که توسط گروه نقشه‌برداران مدرسهٔ دارالفنون تهران و تبریز ترسیم شده است. این نقشه حاوی اطلاعات بالریز است. این اطلاعات بیشتر شامل موارد اقتصادی-اجتماعی و نظامی است. دقیق‌تر که در ترسیم این نقشه به کار رفته، به مراتب بالاتر از دقیق‌تر است که در ترسیم نقشهٔ سیل تبریز مبدول شده است.

۶. نقشهٔ اسدالله‌خان مراغه‌ای، تحت تأثیر نقشهٔ دارالسلطنهٔ قراجه‌داغی ترسیم شده است، ولی دقت ترسیم بازار در آن به مراتب بالاتر از نقشهٔ قراجه‌داغی است. در عوض، ثبت اسامی در نقشهٔ قراجه‌داغی به مراتب دقیق‌تر است. وسعت مناطق ترسیم شده در این نقشه، نسبت به نقشهٔ دارالسلطنهٔ قراجه‌داغی بیشتر به نظر می‌رسد. این نقشه صرف؛ کاربرد تجاری-سیاسی داشته است.

منابع

۱. اعتمادالسلطنه محمدحسن خان، چهل سال تاریخ ایران (المآثر و الآثار)، به کوشش ایرج افشار، انتشارات اساطیر، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
۲. افندی، مصطفی عالی، مناقب هنروران، ترجمه توفیق سبحانی، تهران، ۱۳۶۹
۳. امیرخیزی، اسماعیل، قیام آذربایجان و ستارخان، چاپخانه ارزنگ، تهران، چاپ دوم، «۱۳۵۶».
۴. ایمانی، نادیه، شرح سلطانیه، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، سال ۱۳۷۴.
۵. حسن بیک روملو، احسن التواریخ، عبدالحسین نوایی، ج ۲، تهران، ۱۳۵۷.
۶. ذکاء، یحیی، زمین لرزه های تبریز، کتاب سرا، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۸.
۷. دومان، ژب، یادداشت‌های ژنال در سفر به ایران، ترجمه اقبال، عباس. انتشارات یساولی، چاپ اول، ۱۳۶۱.
۸. سفرنامه شاردن، ترجمه یغمایی، اقبال، ج ۲، انتشارات طوس، ج اول، ۱۳۷۴.
۹. صفامنش، کامران، «شرح و تفسیر نقشه خربطه شهر تبریز در حال انقلاب»، مجله اثر، میراث فرهنگی کل کشور، شماره ۳۱-۳۲، ۱۳۸۰.
۱۰. فخار تهرانی، فرهاد، «نقشه دارالسلطنه تبریز، ۱۳۲۷ قمری اسدالله خان مراغه‌ای»، مجله اثر، میراث فرهنگی کل کشور، شماره ۳۱-۳۲، ۱۳۸۰.
۱۱. فراتی، رضا، «سیل تبریز در سال ۱۲۸۸ قمری»، مجله اثر، میراث فرهنگی کل کشور، شماره ۳۱-۳۲، ۱۳۸۰.
۱۲. گاردان، خاطرات مأموریت ژنال گارдан در ایران، ترجمه اقبال، عباس، انتشارات گزارش، چاپ دوم، ۱۳۶۲.
۱۳. مستوفی، حمالله، نزهت القلوب، لیسترانج گای، چاپخانه ارمغان، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۲.
۱۴. نادرمیرزا، تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز، تصحیح غلامرضا مجد طباطبائی، انتشارات ستوده، تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۳.
۱۵. مهریار، محمد و همکاران، اسناد تصویری شهرهای ایران دوره قاجار، دانشگاه شهید بهشتی [و] میراث فرهنگی کل کشور، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۱۶. نصوح مطرق چی، بیان منازل، ترجمه رحیم رئیس نیا، میراث فرهنگی کل کشور، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۱۷. وهابزاده، عبدالرحمن، «نقشه تبریز قیاسی»، مجله اثر، میراث فرهنگی کل کشور، شماره ۳۱-۳۲، ۱۳۸۰.
۱۸. ویجویه، حاج محمد باقر، تاریخ انقلاب آذربایجان و بلوای تبریز، علی کاتبی، نشرسیمیرغ، چاپ سوم، ۱۳۵۵.
۱۹. هاشمیان، احمد، تحولات فرهنگی ایران در دوره قاجاریه و مدرسه دارالفنون، مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۲۰. یغمایی، اقبال، مدرسه دارالفنون، انتشارات سرو، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۷.

۹

پیوست

جداول

نقشه ها و تصاویر

هدف از این پیوست، ارایه مجموعه نقشه‌هایی است که اگرچه دارای اصالتی در حد نقشه‌های تاریخی مندرج در متن کتاب نمی‌باشند، ولی به لحاظ نوع نگارش نقشه و نشانه‌های آن دارای ارزش تاریخی هستند. در پیوست مذکور سه نقشه از این مجموعه، به دلیل اطلاعات تاریخی و تعلق به دوره زمانی خاص (بخصوص خریطة شهر تبریز در حال انقلاب) از اهمیت تاریخی برخوردار بوده و به فهم نقشه‌های تاریخی درون کتاب کمک بسزایی می‌کنند. دونقشه دیگر متعلق به بازار شهر تبریز بوده که به لحاظ ارزش و اهمیت تاریخی این بازار و بخصوص جهت فهم نقشه دارالسلطنه تبریز ۱۳۲۷ هـ. ق. در پیوست گنجانده شده است.

سیر تحول نقشه‌های تاریخی تبریز

ردیف	نام نقشه	سال تهیه	تهیه‌کنندگو نقشه‌کشی	مقیاس	ابعاد نقشه اصلی به سانت	رنگ نقشه اصلی	زبان نقشه	محل نگهداری اصل سند	محل نگهداری اصل سند کپی میکروفیلم، عکس	ناشر	توضیحات
۱	نقشهٔ مینیاتوری	۹۴۰-۹۴۲ هـ.ق ۱۵۳۳-۱۵۳۶ م	نصوح مطراقچی	ندارد	۲۳×۳۱/۵	رنگی	—	موزهٔ توب فاپو	مجموعهٔ خصوصی فرهاد فخار تهرانی	میراث	کتاب بیان منازل
۲	نقشهٔ ترهزل	۱۸۰۷-۱۸۰۸ م	ترهزل-فابویه	۱۰ ذرع	۱۰۰×۱۲۵	سیاه و سفید	فارسی-روسی	—	میکروفیلم	دانشگاه	کاروانسر، دروازه، حمام‌ها، مساجد با خط فارسی نستعلیق شکسته در روی ورودی مسکونی افراد به نام آنهاست.
۳	حومه شهر	۱۸۲۷ م	پتروف پسوزید بیشوف	یک دوم به ورست ۲/۵۴ سانتمتر معادل ۱/۰۶ کیلومتر	۵۴×۷۶	رنگی	روسی با زیرنویس فارسی	نامعلوم	میکروفیلم	دانشگاه	فواصل تهران اهر و خدائق ذکر شده است.
۴	استحکامات شهر تبریز	۱۸۲۷ م	کولوكولوف مامونتوف	یک دوم به سازین ۲/۵۴ سانتمتر معادل ۱۰۶/۷ کیلومتر	۵۱×۶۰	رنگی	روسی با زیرنویس فارسی	نامعلوم	میکروفیلم	دانشگاه	دوازه‌های شهر برج و بارو، خندق و خاکریز و مقطع دیوار مشخص شده، قطر شهید بهشتی
۵	سیل تبریز	۱۲۸۸ هجری	محمد بن ایرج قاجار	ذرع	۱۰۹×۱۰۷	سیاه و سفید	فارسی	مؤسسهٔ مطالعات تاریخ معاصر ایران وابسته به بنیاد مستضعفان	میکروفیلم	دانشگاه	۳۷ قطعه (۱۴/۵×۹) شامل می‌شود که ۱۳ قطعه آن رودخانه و ۱۲ قطعه نقاشی آثار ویتا سیاه قلم می‌باشد رودخانه ۱۵ پل با محل آنها و ۱۰ محله ذکر شده است.
۶	دارالسلطنه تبریز قراجه‌داغی	۱۲۹۷ هـ.ق ۱۸۸۰ م	سرهنگ محمد رضا قراجه‌داغی	ذرع به قدیم	۷۹/۱۰۱	سیاه و سفید رنگ بعداً اضافه شده	فارسی	موزهٔ تبریز- مؤسسهٔ سحاب (چاپ شده) - یحیی ذکاء - مؤسسهٔ گیتاشناسی - شهریار عدل	—	—	—
۷	نقشهٔ اسدالله‌خان مراغه‌ای	۱۲۹۸ هـ.ش ۱۳۲۷ هـ.ق	اسدالله‌خان مراغه‌ای	بازار ذرع به مقیاس بزرگ شهر به ذرع مقیاس کوچک	۲۳۲×۱۷۴	رنگی	فارسی	سازمان اسناد شمال غرب کشور	میراث فرهنگی	—	—
۸	خریطه	۱۳۲۶ هـ.ق	بدون مقیاس	—	۴۲/۵×۵۹	رنگی	فارسی-فرانسه	چاپ مجله اثر، ۳۱-۳۲ شماره	مجموعهٔ خصوصی کامران صفاتمنش	—	—
۹	جوردن	۱۸۸۰ م	کن جوردن	—	—	سیاه و سفید	لاتین	چاپ ۱۸۹۴ م	—	—	—

سیر تحول نقشه‌های تاریخی تبریز

۱. نقشهٔ مینیاتوری (مطرانچی) – اصل رنگی، ۹۴۰-۹۴۲ هـ.ق (۱۳۵۶-۱۳۵۳ م) دوکپی سیاه و سفید (موجود)، فاقد سندیت تاریخی است.

۲. نقشهٔ فرانسوی ترهزل – فابویه (احتمالاً ۱۸۰۷-۱۸۰۸ م)، تکمیل شده با همکاری فابویه به سال ۱۸۰۸ م ۱۲۲۴ هـ.ق

کپی نقشهٔ قیاسی (فاقد سندیت)

– نقشهٔ حومه شهر ۱۸۲۷ م. (روسی)

– نقشهٔ استحکامات شهر ۱۸۲۷ م. (روسی)

۳. نقشهٔ ترهزل – فابویه (۱۸۰۷-۱۸۰۸ م)

۴. نقشهٔ سیل محمد بن ایرج قاجار ۱۲۸۸ هـ.ق / ۱۸۷۰ م

تمام نقشه‌ها بدون سندیت تاریخی است

– رنگی (چاپ در کتاب قیام آذربایجان و ستارخان)

– خریطه شهر تبریز در حال انقلاب ۱۳۲۶

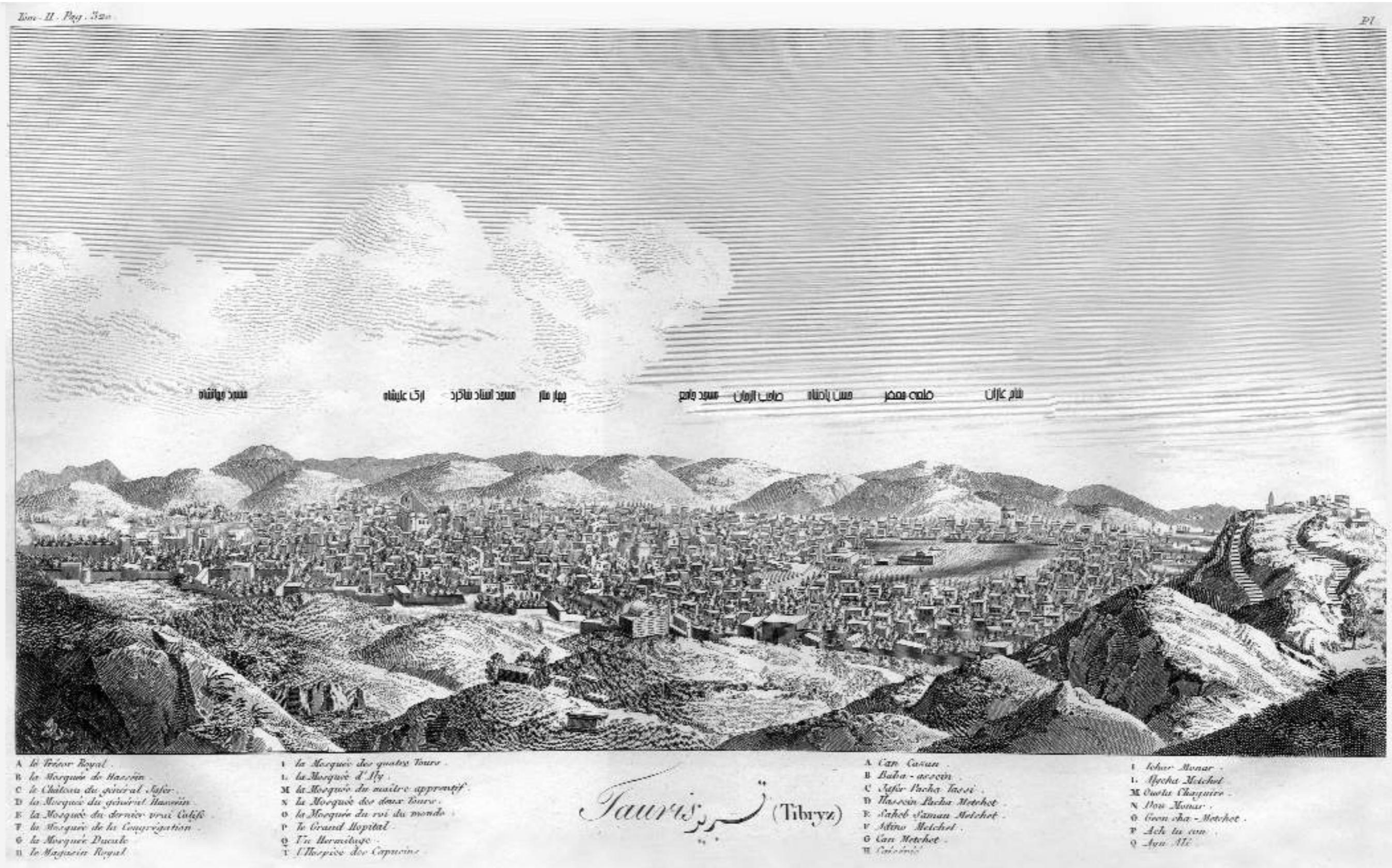
۱۳۲۶ هـ.ق. ۱۹۰۸ م.

– سیاه و سفید (چاپ در کتاب تاریخ انقلاب آذربایجان و بلوای تبریز)

جوردن خلاصه شده دارالسلطنه – فاقد سندیت تاریخی چاپ در سال ۱۸۹۴ میلادی

۵. نقشهٔ دارالسلطنه ۱۲۹۷ هـ.ق / ۱۸۸۰ م

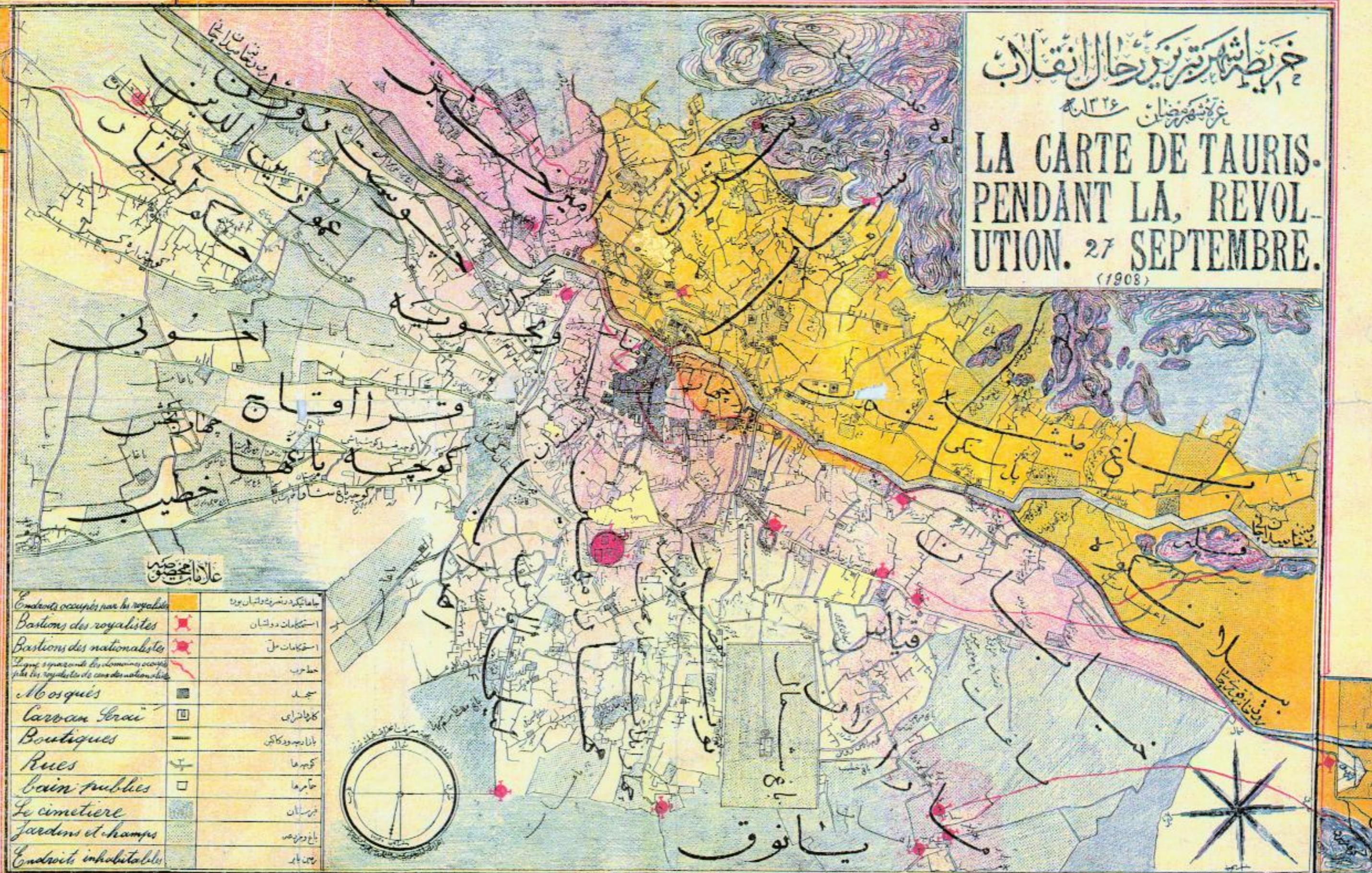
۶. نقشهٔ دارالسلطنه تبریز (اسدالله خان مراغه‌ای) (۱۳۲۷ هـ.ق. / ۱۹۱۰ م.)

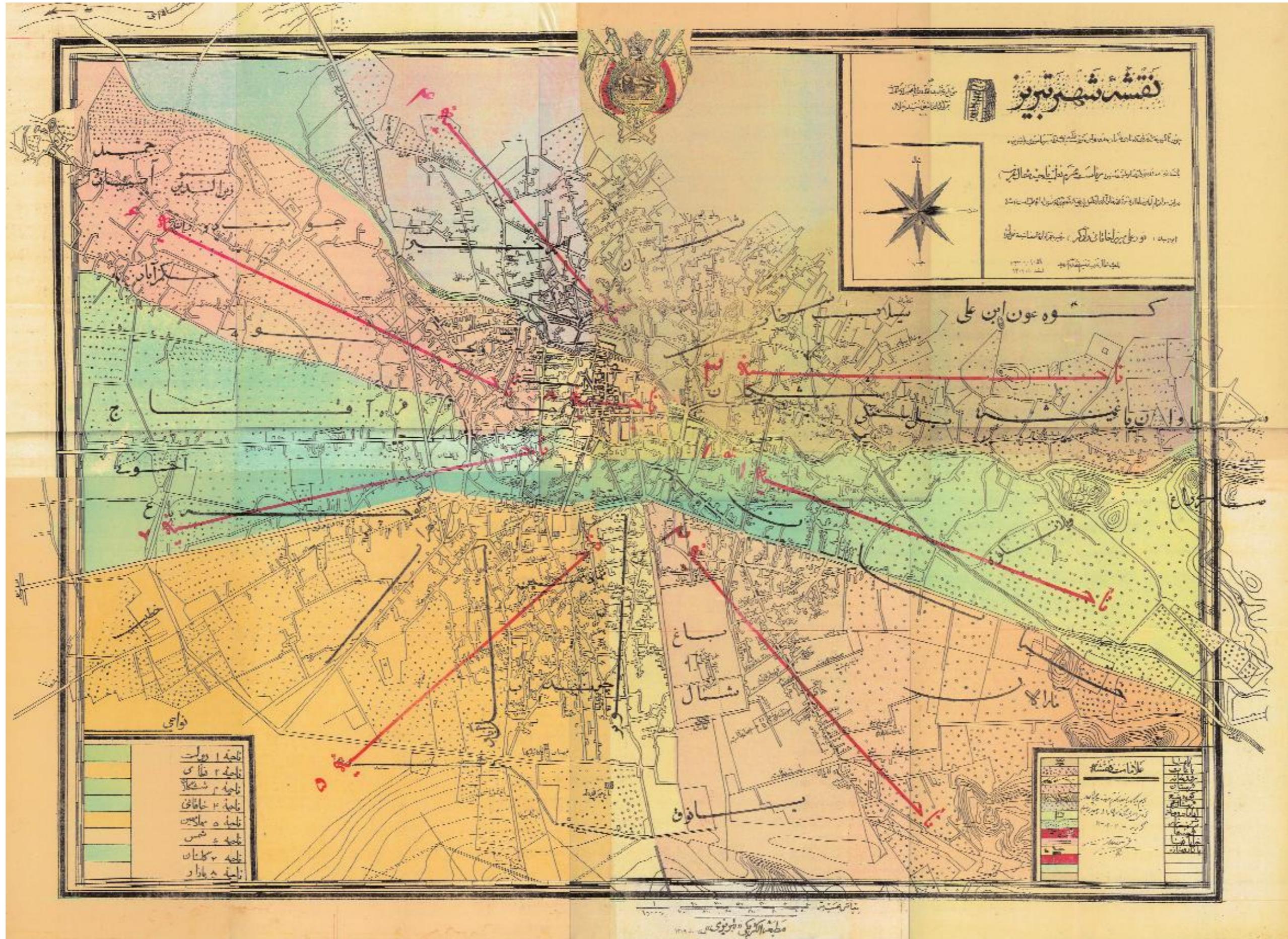

خریطة شهر تبریز حال انقلاب

غیر معمولی ۱۳۲۶

LA CARTE DE TAURIS.
PENDANT LA REVOL-
UTION. 27 SEPTEMBRE.
(1908)

Tabriz map in 1930 A. D.

نقشه شهر در سال ۱۳۰۹ ش. مأخذ: مجموعه خصوصی شهر پارعدل

تَهْكِيمُ الْمُسْتَعْدِي

وَوَنَ الْوَقْتُمُ تَحْتَ لِنَادِيَهُمْ مَعْدُولٌ كَرِبَ عَلَمَنَسْ بَشْطَبَرَمَوْنَ بَلْتَرَجَهُ

شاعر الغرب

مأرب في العالى والآن نحن فى العالى لكن المكمل يفتح سعى جهادى كمحنة اذ انهم فى انتظارنا

يرجى بذلك ، فهو على صدر لغافاً في ذلك ، يحيط بذلك الحفاظ على

میتوانید این را در
این سایت مشاهده کنید

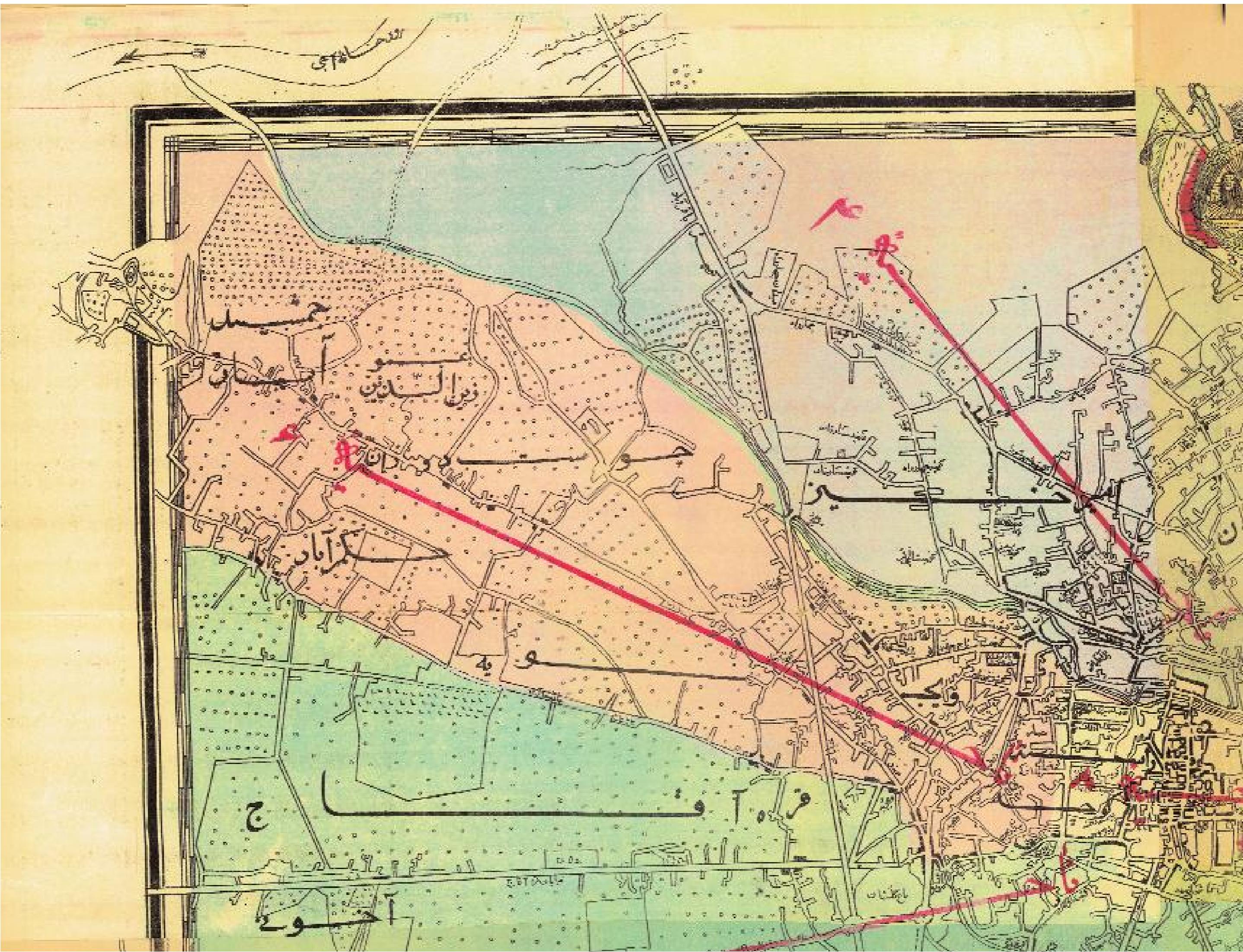
کوہ عون ابن علی

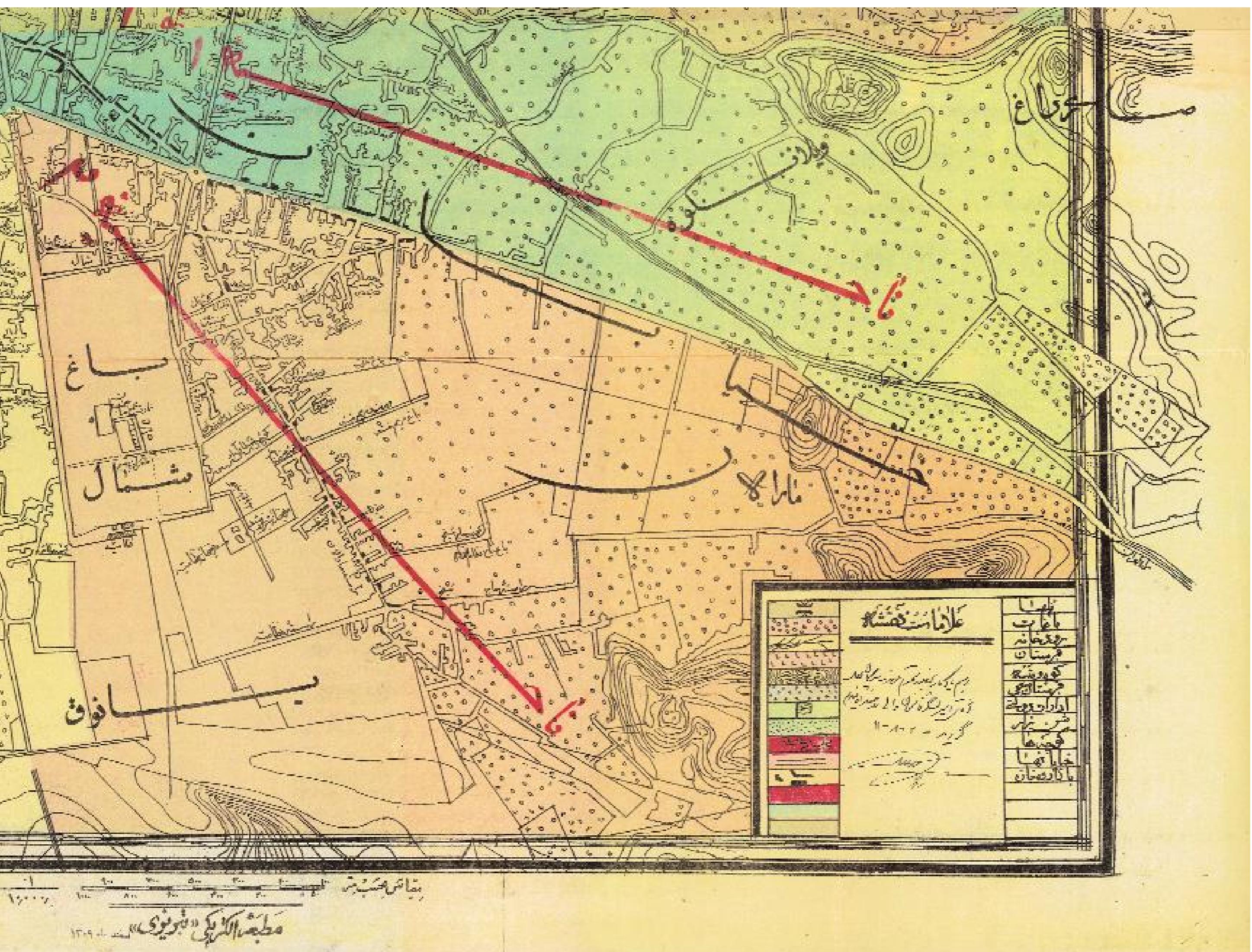
سیاه

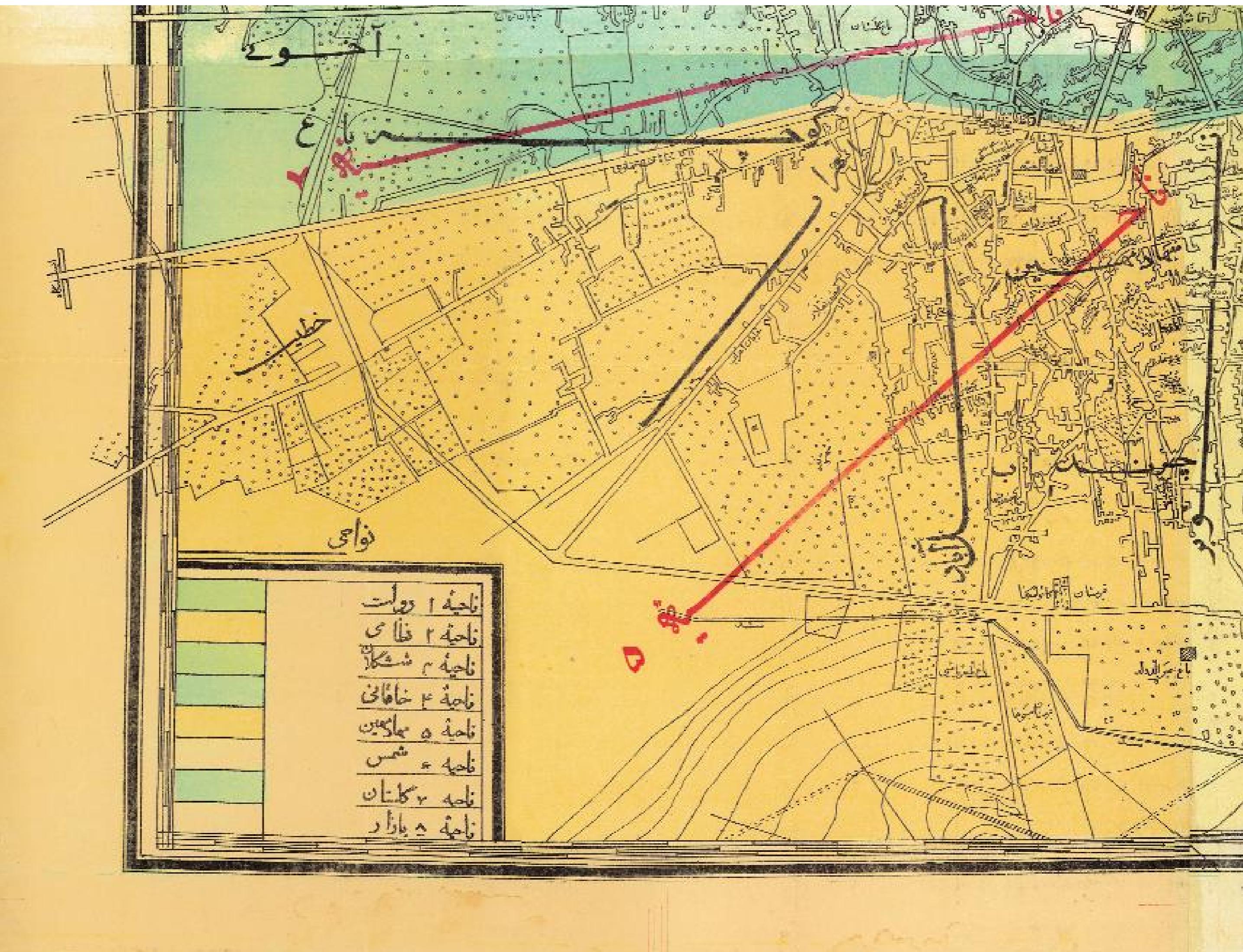
卷之三

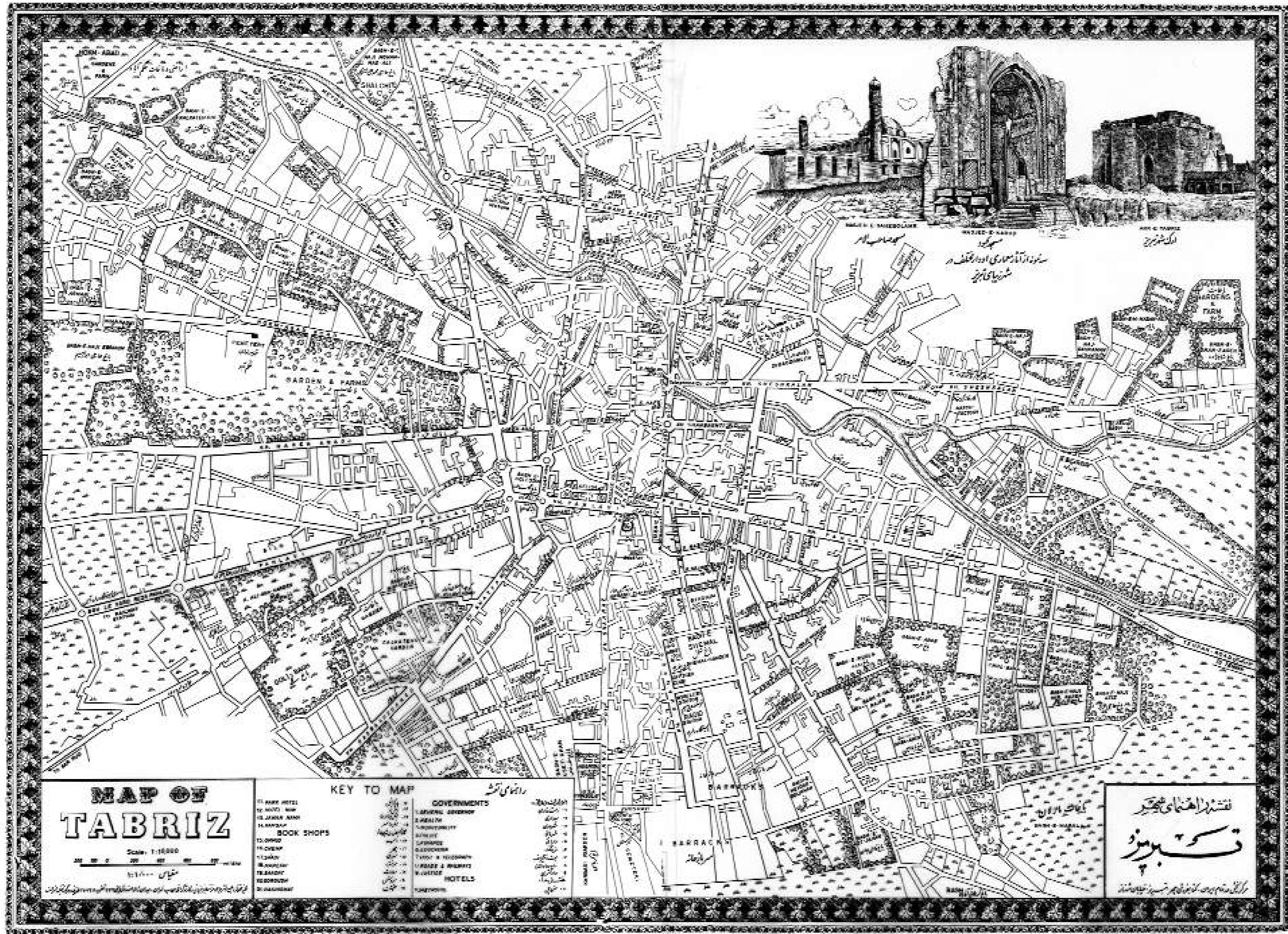
Q

فَلِلَّهِ الْحُكْمُ

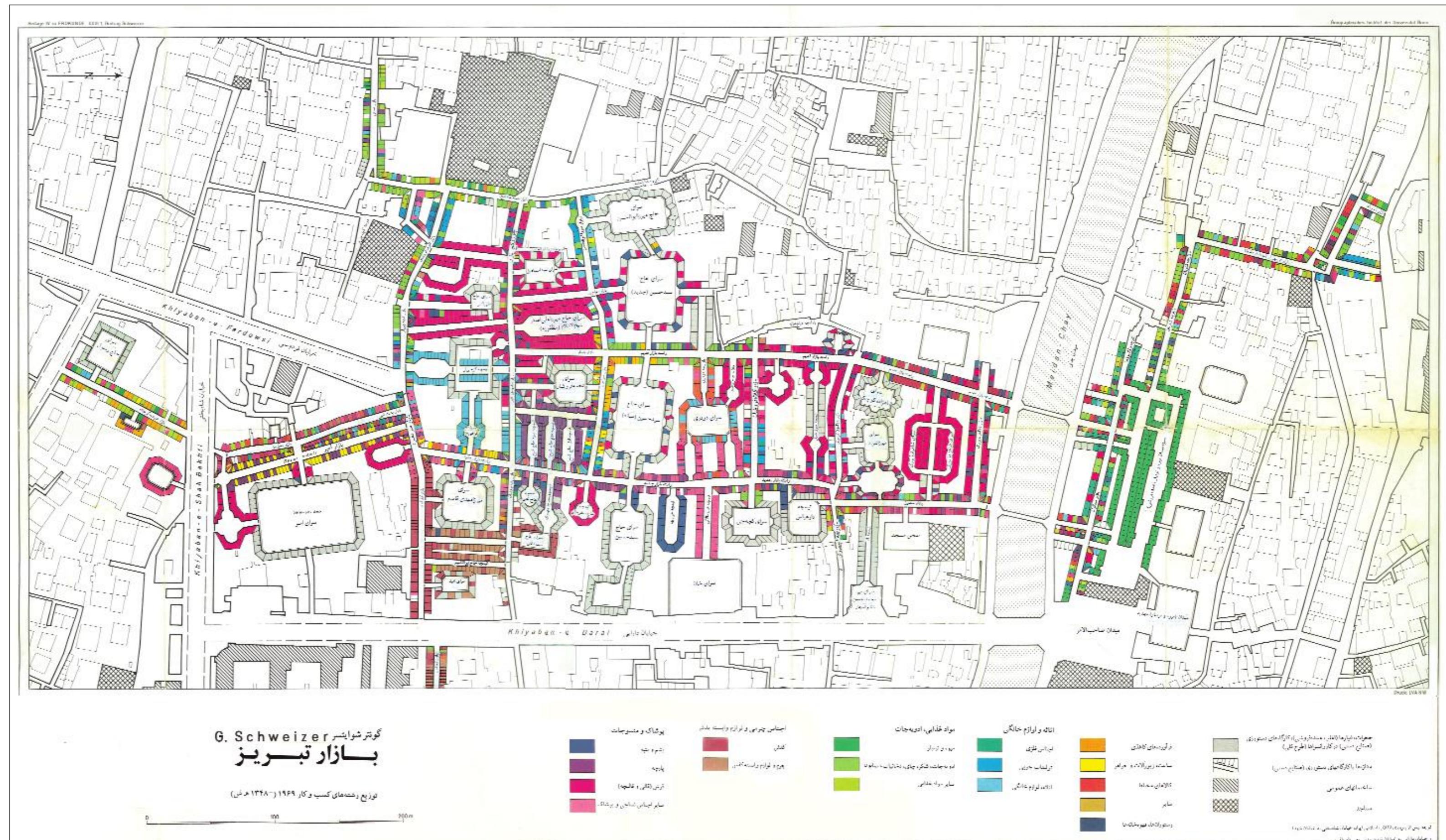

نقشهٔ تبریز

مأخذ: مؤسسة جغرافيائي وكارتوغرافي سحاب

Map of Tabriz -- Sahab

Bazaar of Tabriz map (1972 A.D.)

Schweizer , G. (1972) : Tabriz
(Nordwest - Iran) und der Tabriz Bazar
Erdkunde , Bd.26 , 5.32 - 46.

نقشه بازار تبریز

نقشه بازار (۱۳۷۰ ه. ش.)

مأخذ: آرشیو دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی.

Bazaar of Tabriz map (1991 A. D.)

Foreword:

The present book is an abstract of a research project under the same heading that was carried out on the request of Urban Development and Renovation Organization of Ministry of Housing and Town Planning. The aim of this research was gathering, analyzing and describing all maps of Tabriz until the end of Qajar era in order to prepare a reliable source for architectural, town planning and geographical researchers who wish to study different domains of city of Tabriz.

In the direction of aforementioned aim, we endeavored to establish the genuineness of these maps as historical texts and distinguish the maps that have been prepared on the basis of current information and performance of field operations from maps that are prepared without field operations merely for specific purposes through copying the original maps. This task is definitely very important for researchers who rely on information with expertise obsession.

In the course of this study, we realized that quantity of legends that are given in the maps of Qajar era were much more than the legends contained in present maps, which enables us to look at them as enriched texts. Extensive information that is presented in these maps sometimes creates difficulties for any body who verifies them. In this research, we tried to classify this information and separate their topics in order to provide easier reading of maps and possibility of statistical studies and random analyses for researchers. Classification of maps was carried out on all the maps that were determined as genuine, thus enabling the researchers to draw new concepts from these maps by composing the relevant classifications.

Different viewpoints have been created for possibility of using the maps. In the other hand and in order to complete the tasks, most of the city maps that are available and have less originality in comparison with the maps, which are introduced in the book, have been included in the attachment so that a complete set of historical maps of the city could be prepared.

We hope that this set can help architects, town planners and researchers of this land in their studies on historical cities of Iran and city of Tabriz in particular.

Table of Contents

Foreword	5. Map of Tabriz in 1880 A.D.	44	6. Map of Tabriz in 1910 A.D.	64
Acknowledgements	5-1. Description	44	6-1. Description	64
1. Miniature map of Matraqchi (1537-8 A. D.)	5-2. General Specifications	47	6-1-1. Names of buildings	66
1-1. Description	5-3. Information of inside the map	53	6-1-2. table (Introduction of different parts of Bazaar)	70
- Footnote	5-3-1. Mill	53	6-1-3. Information of inside the map	71
2. Fabvier (1807-8 A.D.) -Map of Trezel	5-3-2. Small bazaar	54	6-1-3-1. Public and governmental places	71
2-1. Description	5-3-3. Garden and farm	54	6-1-3-2. Garden	71
2-1-1. Names on map assorted by usage	5-3-4. Tomb	56	6-1-3-3. Tomb	71
2-1-1-1. Ark	5-3-5. Bridge	56	6-1-3-4. Bridge	71
2-1-1-2. Bazaar	5-3-6. Takiyah	56	6-1-3-5. Takiyah and mosque	71
2-1-1-3. Takiyah	5-3-7. Artillery	57	6-1-3-6. Roads	72
2-1-1-4. Bath	5-3-8. Armoury	57	6-1-3-7 .Gate	72
2-1-1-5. Home	5-3-9. Seraglio	57	6-1-3-8. Cemetery	72
2-1-1-6. Gate	5-3-10. Fence	57	6-1-3-9. schools'Church and religious minorities	72
2-1-1-7. Cemetery	5-3-11. Bath	57	6-1-3-10. Alley	72
2-1-1-8. khan(Caravansary)	5-3-12. Home	57	6-1-3-11. Districts	73
2-1-1-9. Alley	5-3-13. Gate	58	6-1-3-12. Square	73
2-1-1-10. Districts	5-3-14. River	58	6-1-3-13. Working place	73
2-1-1-11. School	5-3-15. Barrack	58	-Footnote	74
2-1-1-12. Mosque	5-3-16. Flood water	58	7. Conclusions	75
2-1-1-13. Square	5-3-17. Stable	58	8. References	76
3. Map of Suburb and fortress of the Tabriz city	5-3-18. Cemetery	59	9. Appendixes	77
3-1. Descriptions	5-3-19. Guardhouse	59		
3-1-1. Description of suburb map	5-3-20. Factory	59		
3-1-1-1. Information of roads	5-3-21. khan(Caravansary)	59		
3-1-1-2. Information of villages	5-3-22. Coach house	59		
3-1-1-3. Information of mountains	5-3-23. Alley	59		
3-1-1-4. Names of rivers	5-3-24. District	60		
3-1-1-5. Names of buildings and other places	5-3-25. School	61		
3-1-2. Description of fortress map	5-3-26. Mosque	61		
-Footnote	5-3-27. Square	62		
4. Flood map of Tabriz (1871 A.D.)	5-3-28. Icehouse	62		
4-1. Description	5-3-29. Others	62		
-Footnote	-Footnote	62		

وزارت کن و شهری
سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
(بایگانی)

Reading up the old maps of "Tabriz"

Authors: Farhad Fakhari Tehrani

Faramarz Parsi

Amir Bani Maoud

Cooperators: Aref Torabi

Akbar Barzegar Mulan

Ali Tagavi

Translator: Mojgan Esfahaninejad

Publisher: Ministry of Housing & Urban Development

Urban Development and Revitalization Organization

Graphic Designer: Ali Khosravi

Scanning: Amir Banni Masoud, Farhad Fakhari Tehrani

First Edition: 2006 , Tehran , I.R. IRAN

These documents belong to following:

Shahid Beheshti University, Iranian Culture Heritage Organization, Museum of Golestan Palace,

Documents Organization of Northwestern Iran, Sahab Geographic and Drafting Institute,

Kamran Safamanesh's Collection, Farhad Fakhari Tehrani's Collection

ISBN:

Urban Development* Ministry of Housing
Revitalization Organization* The Urban Development

Reading up of old maps of

Tabriz

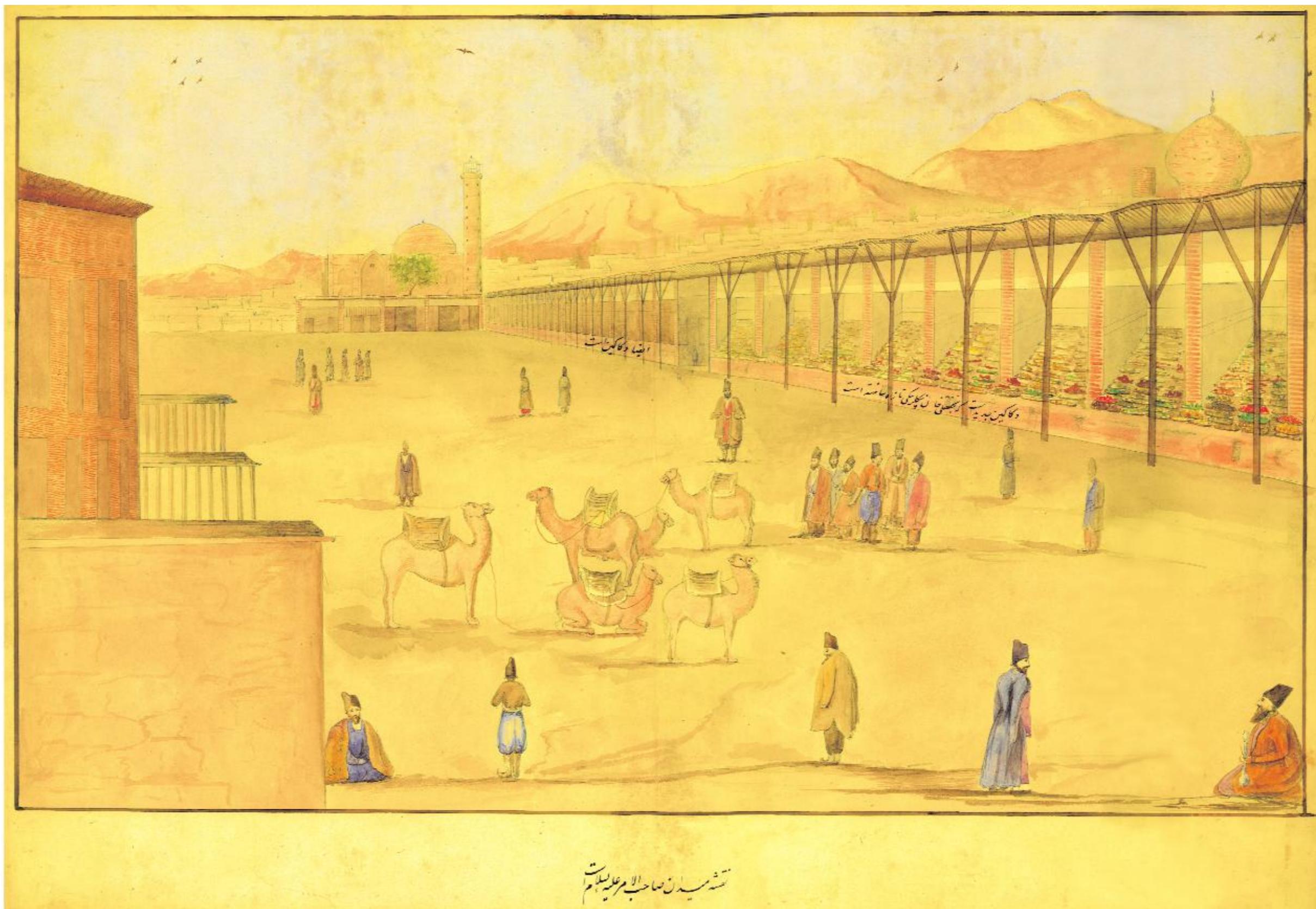
Authors:

Farhad Fakhri Tehrani

Faramarz Parsi

Amir Bani Masoud

2006

Saheb al-Amr Square

میدان صاحب الامر (ع) مأخذ: کاخ گلستان

Reading up of old maps of

Tabriz

Urban Development* Ministry of Housing
Revitalization Organization* The Urban Development

Reading up of old maps of

Tabriz

Authors:

Farhad Fakhari Tehrani

Faramarz Parsi

Amir Bani Masoud

2007